Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Oikeios, hetairos, epitedeios, filos : bijdrage tot de kennis van de terminologie der vriendschap bij de Grieken

https://hdl.handle.net/1874/308461

A. qu. 192, 1932.

ΟΙΚΕΙΟΣ, ΕΤΑΙΡΟΣ, ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΣ, ΦΙΛΟΣ

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

J. P. A. EERNSTMAN

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT
3145 794 2

Agw 192 1932

ΟΙΚΕΙΟΣ, ΕΤΑΙΡΟΣ, ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΣ, ΦΙΛΟΣ

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE TERMINOLOGIE DER VRIENDSCHAP BIJ DE GRIEKEN

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Dr. L. S. ORNSTEIN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 27 MEI 1932, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR

JOHANNES PETRUS ANDREAS EERNSTMAN
Geboren te Palimanang (Java)

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN, DEN HAAG, BATAVIA, 1932

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Τοῖσ φίλοισ

Moge ik, een goede gewoonte volgende, hier dankbaar de namen noemen van hen, wier leiding ik, nu al weer eenigen tijd geleden, tijdens de studiejaren aan de universiteit mocht genieten. Met eerbied noem ik de namen van H. VAN GELDER †, J. C. VOLLGRAFF †, P. H. DAMSTÉ, C. W. VOLLGRAFF, B. J. H. OVINK, J. SCHRIJNEN, A. RUTGERS VAN DER LOEFF, afzonderlijk dien van U, hooggeachte promotor BOLKESTEIN, die mij zoo menigmaal gastvrij ontving en steunde met uw belangstelling en goeden raad. Uw leven-wekkend onderwijs heeft ook mij zeer aan U verplicht.

Al is het niet aan de Utrechtsche universiteit, hooggeachte CASIMIR, te veel hebt ge mij geleerd, dan dat ik uw naam als leider zou willen verzwijgen en ook U, hooggeachte F. MULLER JZN. ben ik dankbaar voor uw zoo geregeld genoten voorlichting.

Een hartelijk woord van dank breng ik aan Dr. N. B. TENHAEFF, rector van het Vrijzinnig Christelijk Lyceum te 's Gravenhage, voor de daadwerkelijke hulp en bemoeiïng waardoor hij mij tijd en gelegenheid voor deze arbeid hielp vinden.

's Gravenhage, Mei 1932.

INHOUD.

	Pag.
Voorwoord	VII
Οἰκεῖος	I
Ἑταῖρος	26
Ἐπιτήδειος	52
Φίλος	76
Slotbeschouwing	113
Conclusions	132

VOORWOORD.

Bij het oorspronkelijk plan voor dit proefschrift hadden wij nimmer gedacht aan een titel, zooals die nu boven dit onderzoek is geplaatst. De oorspronkelijke gedachte nl. was, aan de hand der schrijvers na te gaan wat nu eigenlijk in het dagelijksch leven der oude Grieken de rol was, die de vriendschap speelde. Het boek van Dugas nl., l'Amitié Antique, behandelt bijna uitsluitend de plaats, die de vriendschap innam in verschillende scholen van de oude philosofen. Hoe groot de invloed van sommige scholen ook is geweest, het dagelijksch leven is nog iets anders en het interesseerde ons juist niet minder het onderwerp van die kant te bezien. Toen wij ons eenigen tijd hierop hadden ingesteld, bleek het maar al te gauw dat van conclusies geen sprake kon zijn, zoolang niet verschillende woorden, die op het gebied der vriendschap thuis behooren, en wel speciaal die woorden die iets als vriend kunnen beteekenen, ons nauwkeuriger omlijnd voor oogen stonden.

Deze studie is nu tot het onderzoek naar deze woordbeteekenissen beperkt gebleven; aan het slot worden slechts eenige algemeene conclusies meegedeeld. Hoofdzaak bleef de bespreking van de draagkracht en sfeer van de 4 woorden, in den titel vermeld.

We lazen er tal van Grieksche schrijvers op na, waaronder enkele met hulp of controle van een index. De schrijvers die wij als bronnen gebruikten zijn: Homerus, Hesiodus, Pindarus, Herodotus, Thucydides, Xenophon, de tragedie met fragmenten, de komedie met fragmenten, de redenaars, de Voor-Socratici, Plato, Aristoteles (alleen de twee boeken over de vriendschap uit de Eth. Nic.).

We hebben getracht het gebruik van ieder woord in nuances te rubriceeren en de mogelijkheden van ieder woord in zijn eigen, door ons gevonden sfeer weer te geven, daarbij gaande tot aan Aristoteles, terwijl de 5de en 4de eeuw in het bijzonder onze belangstelling hebben gehad.

ΟΙΚΕΙΟΣ.

De reden, waarom οἰκεῖος als een der woorden voor ons onderzoek werd genomen, is deze, dat ook dit woord een gebruik kent, waarbij iets van vriendschapsbetrekking wordt gevoeld. Vooral dus οἰκεῖος als nadere bepaling van een persoon, ook de pluralis οἱ οἰκεῖοι, verdient onze speciale aandacht. Op menige plaats nl. wordt, in Latijnsche vertalingen van Grieksche schrijvers, voor deze pluralis het woord amici gebruikt en sommige woordenboeken geven bij de verschillende beteekenis-nuancen onder één hoofd op: „verwant, bevriend". Dit is het wat onze aandacht heeft vastgehouden. Wij hebben ons tot doel gesteld de kracht van dit begrip „bevriend" („de vrienden"?) nauwkeurig te bepalen en willen reeds dadelijk onze conclusie neerschrijven: οἰκεῖοι te vertalen met „vrienden" is eigenlijk onjuist; althans misleidend. Wel is waar heeft οἰκεῖος vele nuances gekregen, doch in zake het gebruik van dit woord als nadere bepaling van een persoon of personen, moeten we zeer sterk vasthouden òf aan het begrip „familia", òf aan „familie", „bloedverwanten". Het feit, dat hier de verwarring heeft gesticht is dit, dat onder de groep van οἰκεῖοι als naaststaanden praktisch wel eens enkele goede vrienden gerekend moesten worden. Het is echter onjuist om, verleid door de omstandigheid dat het adiectivisch gebruik zoo ver van zijn oorsprong (οἶκος) kan afdwalen, οἰκεῖοι te vertalen met vrienden. Een heel ander begrip ligt aan deze uitdrukking ten grondslag, nl. dat van „je eigen menschen".

Wij willen, om dit toe te lichten, beginnen een overzicht te geven van het gebruik van οἰκεῖος en enkele derivata.

Voor we dit doen, stellen wij de afleiding van het woord in het middelpunt van onze aandacht, omdat deze zóó duidelijk en overtuigend is, dat we er wel terdege rekening mee moeten houden. οἰκεῖος is stellig een adiectivum, afgeleid van οἶκος en moet dus beteekenen: wat tot de οἶκος behoort of [1]) wat tot de οἶκος zou kunnen behooren.

Ware dit nu maar steeds zoo gebleven, dan zou er geen moeilijkheid zijn! Doch de zaak ligt zoo, dat het begrip οἶκος in het adiectivum οἰκεῖος langzamerhand niet meer beslissend is gebleven, zoodat van de beteekenis „bij de οἶκος behoorend" vaak alleen is overgebleven een begrip „er bij behoorend". Ziehier waarschijnlijk tevens de oorzaak, dat men te gemakkelijk er toe over is gegaan te meenen, dat bij οἰκεῖος of οἰκεῖοι als persoonsbepalingen het begrip οἶκος ook gevoegelijk weggelaten kan worden. Dit is slechts in een bepaald soort uitdrukkingen waar.

Waar οἰκεῖοι zijn personen, die bij iemand behooren, wordt toch vooral gedacht aan zijn officieele betrekkingen, zijn familieleden. In hoeverre dit begrip verruimd is, zal straks blijken.

Laat ons nu echter een kort overzicht geven van het woordgebruik bij de schrijvers.

HOMERUS heeft οἰκήιος niet gebruikt. (Wel kent hij

---

[1]) Zie over de adjectiva op -ειος in 't algemeen KÜHNER's Ausführliche Grammatik der gr. Sprache, I. 2. pag. 291.

οἰκεύσ in een technischer beteekenis, nl. die van huisgenoot (Ilias VI. 366 e. a.), doch meestal gebruikt hij de pluralis in den zin van „huisdienaren").

HERODOTUS gebruikt οἰκήιοσ wel verscheidene malen, niet alleen in den gewonen zin van geparenteerd, verwant, familielid, doch ook reeds in ruimeren zin. Zoo vinden we meer dan eens dat in de plaats van „behoorende bij de οἶκοσ" is gekomen het begrip „behoorende bij de persoon, bij de groep; zijnde van de persoon, enz.

Bij de vermelding van Croesus' wijgeschenken staat I. 92: τὰ μέν.... ἀνέθηκε οἰκήιά τε ἐόντα καὶ τῶν πατρωίων χρημάτων ἀπάρχην, τὰ δὲ ἄλλα κ.τ.λ. Dit beteekent: als geschenken, die bezit van hem zelf waren geweest, uit zijn vaderlijk vermogen.

Hier is de oorsprong, — tot de οἶκοσ behoorend —, nog te merken (zij het misschien zeer toevallig!), evenals II. 37: οὔτε τι γὰρ τῶν οἰκηίων τρίβουσι οὔτε δαπανῶνται. (cf. ARISTOT. Eth. Nic. 1164 b: τὰ οἰκεῖα = dat wat hij bezit).

Niet meer het geval is dit echter op plaatsen als I. 153: οὐ τὰ Ἰώνων πάθεα ἔσται ἔλλεσχα ἀλλὰ τὰ οἰκήια. Hier is de beteekenis niets anders dan: eigen, van een persoon of groep; in dit geval: hun eigen rampen!

Er is dus een verruiming van het begrip gekomen, die ten slotte leidde tot de zeer algemeene beteekenis „eigen", en op alle plaatsen waar later οἰκεῖοσ voorkomt, kunnen we er zeker van zijn de bedoeling het best te benaderen door deze kracht „eigen" er in te leggen. En wanneer we nu nog een andere beteekenis zullen aantreffen, bij Herodotus al, nl. die van „passend,

behoorend'', dan denken wij aan ons ,,geeigend'' dat in die zelfde richting gaat. Ook deze laatste beteekenis (passend) gaat zeer duidelijk terug op de kracht ,,wat er bij behoort''. We vinden haar bijv. Herodotus III. 81, indien ten minste juist is de lezing: ὅσ οὔτ' ἐδιδάχθη οὔτε εἶδε καλὸν οὐδὲν οὐδ' οἰκήιον. Doch gesteld dat hier οὐδ' moet worden geschrapt, dan verandert dit nog niets aan het feit, dat deze beteekenis op vele plaatsen bij andere schrijvers toch onomstootelijk vaststaat.

Wij willen nu aan de hand van latere schrijvers laten zien hoe bij hen deze beteekenissen voorkomen, tot hoe merkwaardig gebruik dit woord zich liet leenen, tenslotte hoe als algemeene kracht van het woord het sterke begrip eigen is gebleven en overal geldt.

A. Allereerst geven wij een aantal plaatsen, waar de kracht van οἶκοσ nog duidelijk spreekt, bijv. door de beteekenis ,,tot het gezin'' of ,,tot de familiekring behoorend'', ,,tot het huis behoorend'', en, algemeener, ,,nastaande'', ,,verwant''.

B. Daarna noemen wij gevallen, waar in de plaats van het begrip van gezin of geslacht is getreden het begrip land, volksgemeenschap of partij.

C. Voorts οἰκεῖοσ in ruimer beteekenis van ,,behoorende bij een persoon of zaak, zijnde van, en andere, nog ruimere toepassingen van het begrip ,,eigen''.

D. Tot slot zullen we behandelen die gevallen, die aanleiding tot twijfel of misverstand kunnen geven of wellicht hebben gegeven.

A. PLAT. Euthyphr. 4 B. Het slachtoffer van je vader was zeker één der οἰκεῖοι, want van een ἀλλότριος φόνος zou je hem wel niet aangeklaagd hebben. — Hier zijn οἰκεῖοι verwanten, menschen uit de kring der naasten; cf. ibid. 4 D: mijn vader en de andere οἰκεῖοι.

PLAT. Phaed. 116 B. De twee kinderen werden bij Socrates gebracht καὶ αἱ οἰκεῖαι γυναῖκες ἀφίκοντο: de tot het gezin behoorende vrouwen.

PLAT. Euthyd. 302 C: ἱερὰ οἰκεῖα καὶ πατρῷα: cultus, die van oudsher bij die familie behoorde.

Treffend zijn eenige plaatsen uit de tragici.

EURIP. Androm. 987: οὐκ ἔστιν οὐδὲν κρεῖσσον οἰκείου φίλου. Deze is hier de vader, dus de bedoeling was: een vriend uit eigen kring, uit eigen huis.

EURIP. Electra 629: οὐδεὶς παρῆν Ἀργεῖος, οἰκεία δὲ χείρ = alleen hulp van eigen mannen, uit eigen huis.

EURIP. Ion 918 heeft οἰκεῖος met de kracht van „getuigend van het ouderlijk huis".

Eigen, zooals wij zeggen: van eigen vleesch en bloed, vinden we door οἰκεῖος uitgedrukt, e. g.

AESCHYL. Agam. 1220: χεῖρας κρεῶν πλήθοντες οἰκείας βορᾶς.

Een eenvoudig, ouderwetsch gebruik, zooals ook eigenlijk alleen de tragedie zou kunnen toepassen, valt ons op in

frgm. 2 (Athamas) bij Nauck, Trag. Gr. Fragm., waar we lezen: οἰκείου λέβητος = van het huis; dat thuis boven den haard hangt.

Weer terugkeerende naar de nuchterder wereld treffen we οἰκεῖος om een na-staan, een familieband uit te drukken.

ISAEUS I. 20. Dat Cl. ons schrapte als erfgenamen, toen hij met onzen voogd ruzie kreeg, is niet waarschijnlijk, want daarmee zou hij zijn vijand niet treffen, maar τοὺσ οἰκειοτάτουσ ἠδίκει = hen, die hem 't naast stonden.

ISAEUS II. 11. M., een adoptief zoon zoekende, εὕρισκεν οὖν οὐδένα ἄλλον οἰκειότερον ὄνθ' ἡμῶν ἑαυτοῦ. (Immers hij was een vriend van onzen vader geweest en had onze zuster gehuwd, waardoor hij reeds met ons geparenteerd was).

ISOCR. XIX. 33. Bij de toewijzing van de erfenis moeten niet zij gesteund worden, die nu uitroepen dat de overledene familie van hen was, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ὅσοι μηδὲν ὄνομα συγγενείασ ἔχοντεσ οἰκειοτέρουσ σφᾶσ αὐτοὺσ ἐν ταῖσ συμφοραῖσ τῶν ἀναγκαίων παρέσχον. De beteekenis is niet: bevriender, doch het gebruik van συγγένεια en ἀναγκαῖοι wijst er op dat de kracht van οἰκεῖοσ in die richting moet worden gezocht en dus vertaald kan worden door: meer eigen.

DEMOSTH. XVIII. 288. Terwijl zij het begrafenismaal behoorden te gebruiken παρ' οἰκειοτάτῳ τῶν τετελευτηκότων, deden ze dit bij mij. — Het vervolg verduidelijkt deze kracht van οἰκεῖοσ nog. Want aldus vervolgt Demosthenes: εἰκότωσ· γένει μὲν γὰρ ἕκαστοσ ἑκάστῳ μᾶλλον οἰκεῖοσ ἦν ἐμοῦ, κοινῇ δὲ πᾶσιν οὐδεὶσ ἐγγυτέρω = ten opzichte van allen gezamenlijk echter stond niemand hen nader dan ik, a. h. w. de vertegenwoordiger van onze nationale gezindheid, van onze gemeenschappelijke moeder, ons vaderland.

DEMOSTH. LX. 36. Een zwaar ding voor ouders, beroofd te worden τῶν οἰκειοτάτων γηροτρόφων (de kinderen de naasten).

AESCHIN. III. 78. Demosthenes was een slecht vader, ὁ τὰ φίλτατα καὶ οἰκειότατα σώματα μὴ στέργων. (Dit slaat op zijn juist gestorven dochter) [1]).

AESCHIN. II. 77: als οἰκειότατος wordt genoemd de vader, daarna andere familieleden; cf. ISAEUS III. 34; ISOCR. I. 50.

PLAT. Apolog. 33 D geeft een verduidelijking, doordat hier genoemd worden προσήκοντες, de verwanten in 't algemeen, naast οἰκεῖοι, de naasten: „als ik de jongeren bedierf, zouden ze dat nu wel inzien, of hun οἰκεῖοι, vaders of broeders en andere προσήκοντες. Deze kracht moet men ook in gedachte hebben ibid. 34 D: „ook ik heb οἰκεῖοι, want ik ben niet geboren uit boom of rots".

We noemen nog:

ISOCR. IV. 24. Wij kunnen onze stad dezelfde namen geven die we jegens τοὺς οἰκειοτάτους kunnen gebruiken. — Bedoeld zijn woorden als τροφός, πατρίς, μητήρ.

Typeerend is nog het adiectivisch gebruik PLAT. Polit. 463 E: οἰκεῖα ὀνόματα = namen die op verwantschap wijzen.

Voor de algemeene beteekenis „verwant" zijn nog te vinden vele plaatsen waar οἰκεῖοι

staat tegenover φίλοι, e.g. PLAT. Protag. 313 A;
tegenover γνώριμοι, e.g. PLAT. Polit. 343 E, PLAT. Epist. III. 317 B en E;
naast συγγενεῖς, e.g. PLAT. Polit. 378 C;
naast ἀναγκαῖοι, e.g. PLAT. Leg. 754 B.

οἰκεῖοι = verwanten, blijkt een zeer geijkte term te zijn geworden.

---

[1]) Dat οἰκεῖος op zich zelf meer aanduidt de vaststaande betrekking dan de dierbaarheid lezen wij soms tusschen de regels door: PLAT. Leg. 873 C: τὸν δὲ δὴ πάντων οἰκειότατον καὶ λεγόμενον φίλτατον ὅσ ἂν ἀποκτείνῃ, τί χρὴ πάσχειν.

Zeer duidelijk is de opsomming, die een opklimming geeft van het letterlijk naast-zijnde tot aan de ruimste kring: XENOPH. Memor. I. 2. 48. οἴκῳ καὶ οἰκέταις καὶ οἰκείοις καὶ φίλοις καὶ πόλει καὶ πολίταις . . . . καλῶς χρῆσθαι.

Wij willen eindigen met 4 plaatsen te noemen, die wel in 't bijzonder de wezenlijke kracht van dit οἰκεῖος demonstreeren.

XENOPH. Memor. I. 2. 55. Als men door vader of broer of een ander geëerd wil worden, moet men trachten ook hun voordeel te doen, niet onverschillig zijn, πιστεύων τῷ οἰκεῖος εἶναι = op het feit, reeds van huis uit met hem verbonden te zijn.

ISOCR. II. 20: τίμα ταῖς μὲν ἀρχαῖς τῶν φίλων τοὺς οἰκειοτάτους, ταῖς δὲ ἀληθείαις αὐταῖς τοὺς εὐνουστάτους. Hier zien we het begrip οἰκεῖος zóó gebruikt, dat het juist geenszins vriendschapsbeteekenis heeft! εὔνους is hier vriendschappelijk gezind, toegewijd, οἰκεῖος slaat juist op de officieele banden, bloedverwantschap of andere conventioneele banden, die iemand op den voorgrond brengen, zonder dat de vriendschappelijkheid van de verhouding zóó is, dat deze dit zou motiveeren.

DEMOSTH. XXXVI. 30. De bankier Pasio had vóór zijn dood zijn vertrouwde Phormio als voogd van zijn jongste zoon aangewezen en hem zijn vrouw als echtgenoote toegewezen, μόνην ὁρῶν σωτηρίαν τοῖς ἑαυτοῦ πράγμασιν, εἰ τοῦτον ἀνάγκῃ ποιήσειεν οἰκεῖον ὑμῖν (= zijn kinderen): door officieele banden aan zijn kinderen zou binden en daardoor hem verantwoordelijk zou maken voor hun belangen.

ARISTOT. Eth. Nic. 1162a, waar over het meer of minder na-staan door familiebanden wordt gesproken:

γίνονται δ'οἱ μὲν οἰκειότεροι οἱ δ'ἀλλοτριώτεροι τῷ σύνεγγυς ἢ πόρρω τὸν ἀρχηγὸν εἶναι. Hier wordt ook bedoeld het eigen zijn door verwantschap.

Deze voorbeelden demonstreeren o. i. duidelijk genoeg waaraan men wel in de eerste plaats moet denken bij οἰκεῖος als bepaling van een persoon.

Het zal niemand verwonderen dat dit οἰκεῖος (verwant) ook overdrachtelijk in hoogeren zin gevonden wordt, e.g. PLAT. Lysis 210 C: als je σόφος wordt, πάντες σοι φίλοι καὶ πάντες σοι οἰκεῖοι ἔσονται. Door de herhaling van de andere woorden blijkt wel dat φίλοι en οἰκεῖοι niet strikt als synoniemen bedoeld zijn, doch dat het is: vrienden en verwant (na staand).

Nog een overdrachtelijk gebruik vinden we:

PLAT. Polit. 485 C: ἢ οὖν οἰκειότερον σοφίᾳ τι ἀληθείας ἂν εὕροις; Niets is meer verwant met de wijsheid dan de waarheid. Zoo spreekt Plato ook over de onderlinge verwantschap der wetenschappen. (Polit. 537 C.).

Ook het substantivum οἰκειότης laat een dergelijk gebruik toe, zooals blijkt o. a.:

PLAT. Sympos. 192 C: Wanneer zoo'n man z'n gelijke heeft ontmoet (bijv. een knapenvriend), dan worden zij beiden vervuld φιλίᾳ τε καὶ οἰκειότητι καὶ ἔρωτι, sympathie en saamhoorigheid, waarbij ἔρως niet achterblijft.

B. Het begrip van familia of gezinsgemeenschap en dat van verwantschap is verwijd tot de grootere gemeenschap van staat, volk of groep. [1])

[1]) Cf. de reeds hierboven op pag. 6 geciteerde plaats, DEMOSTH. XVIII. 288.

PLAT. Polit. 470 B. Hier is de verwijding van het begrip duidelijk, waar στάσις en πόλεμος worden onderscheiden en van στάσις gezegd wordt: οἰκεῖον καὶ ξύγγενες, terwijl het van πόλεμος heet: ἀλλότριον καὶ ὀθνεῖον. Ook PLAT. Polit. 521 A spreekt over οἰκεῖος καὶ ἐνδὸν πόλεμος.

Menigmaal doelt het begrip οἰκεῖος op een zeer bepaalde, met name genoemde groep.

PLAT. Tim. 21 E. Inwoners van Sais beweren te zijn φιλαθήναιοι καί τινα τρόπον οἰκεῖοι. De verwantschap geldt nu een volk of stad.

ISOCR. XII. 168: „een belangrijker prestatie van de Grieken als geheel is stellig niet te bedenken; wel is mogelijk een voorbeeld te vinden dat οἰκειότερον is"; dan volgt nl. een voorbeeld uit de oudste geschiedenis van Athene zelf. Athene is hier de groote eenheid, de οἶκος. (Cf. DEMOSTH. XIII. 21: οἰκείοις παραδείγμασι = uit de geschiedenis van uw eigen volk).

ISOCR. XII. 220: zeer te laken zijn zij, die de dingen, die ten nutte zijn gegeven, aanwenden πρὸς τοὺς οἰκειοτάτους καὶ τῆς αὐτῆς συγγενείας μετέχοντας· ἅπερ ἐποίουν Σπαρτιᾶται. Hier is de gedachte: de meest nastaanden, als volk van dezelfde afkomst.

ISOCR. X. 24: al kan men zeggen dat Herakles geweldiger daden verrichtte, van Theseus geldt echter ὠφελιμωτέρους καὶ τοῖς Ἕλλησιν οἰκειοτέρους ποιήσασθαι τοὺς κινδύνους = meer de belangen der Grieken rakend. Hier is de Grieksche stam-verwantschap de οἶκος.

ISOCR. Epist. II. 11: (tot Philippus): voer geen oorlogen ἐξ ὧν τοὺς μὲν οἰκειοτάτους εἰς λύπας καὶ φροντίδας καταστήσεις, τοὺς δ' ἐχθροὺς ἐν ἐλπίσι μεγάλαις

ποιήσεισ = Macedoniers en Grieken hooren bij elkaar (door hun afkomst reeds) en hebben gemeenschappelijke vijanden te bestrijden.

De kracht van dit begrip van eigen kring of volk is ook te zien in plaatsen als deze:

DEMOSTH. XIII. 5: ἀλλὰ τὴν δύναμιν τῆσ πόλεωσ οἰκείαν εἶναι = uw krijgsmacht moet uit eigen burgers bestaan.

DEMOSTH. IV. 25: στρατιώτασ οἰκείουσ ὥσπερ ἐπόπτασ τῶν στρατηγουμένων; dezelfde gedachte, als hierboven; cf. ook IV. 27; XVIII. 234, e. a., evenals bij

ISOCR. IV. 86, over de Spartanen, die voor het gemeenschappelijk gevaar der Grieken optrokken τὴν οἰκείαν δύναμιν ἔχοντεσ.

Ging dit gebruik al in de richting van een veel algemeener begrip eigen, dit is zeker ook het geval met plaatsen als de volgende, waar toch de oorsprong, zooals wij die vooropstelden, nog te zien is:

ISOCR. XV. 107: steden, ὧν ληφθεισῶν ἅπασ ὁ τόποσ ὁ περιέχων οἰκεῖοσ ἠναγκάσθη τῇ πόλει γενέσθαι, zich voelende als bij onze stad behoorend;

DEMOSTH. IV. 5. καὶ πάντα τὸν τόπον τοῦτον οἰκεῖον κύκλῳ: als boven, gebied waarop ge kunt vertrouwen, als geheel bij u behoorende en zich zoo gevoelende.

PLAT. Polit. 375 geeft, evenals tal van andere plaatsen, οἰκεῖοι tegenover πολέμιοι, waarbij οἰκεῖοσ al = eigen geworden is.

Ook bij de volgende voorbeelden voelen we de kracht eigen nog in verband met het begrip ons land, onze staat, als verruiming van οἶκοσ.

ISOCR. XIV. 46. ἀλγοῦμεν ἀναγκαζόμενοι πρὸσ τοῖσ οἰκείοισ κακοῖσ καὶ τῶν ἀλλοτρίων κοινωνεῖν.

ISOCR. VIII. 85. ὥστε τῶν προαστείων τῶν οἰκείων οὐ κρατοῦντες, Ἰταλίας καὶ Σικελίας καὶ Καρχηδόνος ἄρξειν προσεδόκησαν. Cf. DEMOSTH. I. 18 en 28; IV. 17; XXIII. 155; LX. 8. e. a.

Partij-gemeenschap spreekt uit
DEMOSTH. XXI. 130. ὕβρεισ πολλαὶ καὶ περὶ τοὺσ οἰκείουσ κακουργήματα.

C. Het gebruik in sterk verruimde beteekenis, met de kracht van behoorende bij, zijnde van, met allerlei toepassingen, die liggen in de sfeer van ons eigen, ook in het particuliere leven („de kring van onze eigen menschen").

Als overgangsgevallen van de vorige rubrieken naar deze verdienen de volgende plaatsen de aandacht.
DEMOCRIT. bij Diels frgm. 293. Zij, die vreugde hebben over ongeluk τῶν πέλας, begrijpen niet hoe gelijk het lot is voor allen en zij beleven zelf ook niet veel vreugde: ἀπορέουσι δὲ οἰκείησ χαρᾶσ, wat Diels vertaalt: sind auch arm an Freude im eigenen Hause.
Zoo wordt in frgm. 60 gebruikt de term τὰ οἰκήια ἁμαρτήματα in den zin van „fouten uit eigen kring" (tegenover ὀθνεῖα), cf. ook frgm. 80.

ISOCR. I. 9. De redenaar maant den jongen vorst de principes van zijn vader te volgen. Dan immers οἰκεῖον καὶ καλὸν ἕξεισ παράδειγμα τῶν ὑπ' ἐμοῦ σοι λεγομένων = voorbeeld uit uw eigen kring, van nabij. (De familiegedachte ligt hier nog in).

PLAT. Leg. 865 E. Hij, die iemand gedood heeft, moet weggaan van den gedoode καὶ ἐρημῶσαι πάντασ τοὺσ οἰκείουσ τόπουσ ξυμπάσησ τῆσ πατρίδοσ (de plek waar hij thuis behoord heeft).

XENOPH. Cyrop. VII. 5. 56. Er is geen οἰκειότερον χωρίον voor een mensch dan de haard. — Het is meer toeval dat dit voorbeeld ons aan de oorsprong van het woord herinnert, want hier is stellig reeds een algemeener begrip „eigen" aanwezig.

Nu zouden wij dan ook een heirleger van plaatsen kunnen laten volgen, waaruit een zeer algemeen gebruik blijkt. Wij doen uit de beschikbare veelheid een keuze.

XENOPH. Cyrop. VIII. 7. 14. πολῖται zijn οἰκειότεροι dan menschen van elders, zegt Cyrus tot zijn kinderen, die hij maant tot eendracht; = zijn meer eigen, staan nader. Hij vervolgt dan: des te meer past eendracht aan broers, εἰσ οἰκειότητα = om de nauwe band te krijgen. In het substantivum ligt hier dus iets van hetzelfde begrip.

In het persoonlijke ontstaat hier nu een gebruik, vooral van de pluralis οἰκεῖοι, in den zin van de naaste(n), waartoe nu niet altijd strikt genomen verwanten alleen behooren, maar waartoe ook wel eens door de omgangspraktijk een enkele niet-verwant gerekend kan worden. Het woord οἰκεῖοι drukt een bepaalde sfeer uit, die we bij het persoonlijk gebruik van het woord aldus kunnen beschrijven: zóó „eigen", dat die personen tot de naasten gerekend kunnen worden. We zien dat φίλοι en οἰκεῖοι dus in enkele gevallen elkaar wel naderen, indien men nl. het oude begrip φίλοσ neemt (zie aldaar pag. 83) en οἰκεῖοι met „vrienden" te vertalen is dus bijna altijd onjuist; het

zijn de „eigenen", in allerlei variaties. Allereerst de groep der naasten, waartoe dus in de eerste plaats eenige verwanten, en voorts soms enkele anderen zullen behooren. Wij kennen hier de termen: mijn menschen, mijn eigen menschen, eigen kring.

PLAT. Epist. VIII. 328 A. Dion schreef mij over τοὺσ ἀδελφιδοῦσ καὶ τοὺσ οἰκείουσ ὡσ εὐπαράκλητοι εἶεν, nl. tot de door mij voorgestane levensopvatting; = zijn neven en verdere kring van naasten, met wie hij speciaal „eigen" was; verwanten + anderen.

PLAT. Laches 181 C. Lysimachus, die een vriend van Socrates' vader was geweest, is verheugd S. te leeren kennen en vraagt hem nu geregeld bij hem te komen, bij hèm en zijn zonen, met wie S. nu nl. omgaat. Χρῆν μὲν οὖν καὶ πρότερόν σε φοιτᾶν αὐτὸν παρ' ἡμᾶσ καὶ οἰκείουσ ἡγεῖσθαι = ons als „eigen" beschouwen. De vertaling „vrienden" moge verleidelijk zijn, zij is niet juist, als men de sfeer van het woord wil weergeven, die veel meer gaat in de richting van vertrouwd, bekend, eigen.

Οἱ οἰκεῖοι is een zóó vaak gebruikte term geworden, dat men op vele plaatsen werkelijk niet meer kan zeggen of nu gedacht is aan de verwanten alleen, of aan de iets wijder genoemen groep, die der „eigen menschen", naaste kring, bijv.

XENOPH. Memor. III. 6. 1: Behalve Sokrates τῶν ἄλλων οἰκείων τε καὶ φίλων οὐδεὶσ ἐδύνατο παῦσαι (Γλαύκωνα) κ.τ.λ. In ieder geval echter staat φίλοι hier meer op de buiten de familiekring levende philosophische vrienden, terwijl οἰκεῖοι de meer intiemere kring der naast-levenden aanduidt. Een dergelijke onzekerheid van bedoeling voelen we ook PLAT. Polit. 382 D, e. a.

Onder D zullen we nog eenige van zulke gevallen bespreken. Willen we een duidelijk beeld geven van het gebruik van οἰκεῖος dan dienen hier echter eerst nog vele voorbeelden van karakteristiek gebruik te volgen. Steeds vinden we de kracht „eigen" terug, maar in even vele schakeeringen als eigenlijk ook ons Nederlandsche woord kent.

DEMOSTH. III. 23: ge moet niet ἀλλοτρίοις παραδείγμασι gebruiken, doch οἰκείοις, wat hier beteekent: van u zelf = de nù levende burgers (tegenstelling met voorouders).

ISOCR. III. 40, waar gesproken wordt over hen, die ontrouw zijn jegens hun echtgenooten en daarmee die verbintenissen niet goed bewaren, die ze daarom des te meer moesten eerbiedigen ὅσῳπερ οἰκειότεραι καὶ μείζουσ οὖσαι τῶν ἄλλων τυγχάνουσιν = die hun persoonlijk leven meer raken, die meer een nauw verband vormen en een eigen kring doen ontstaan; nastaand, eigen.

Het begrip „bij iemand behoorend" kan op allerlei dingen toegepast worden.

ISOCR. V. 17. Ik wil u opwekken tot πράξεις οἰκειοτέρας καὶ καλλίους καὶ μᾶλλον συμφερούσας (dan die, waaraan ge nu de voorkeur geeft) = daden, die meer bij u behooren, bij u passen.

ANTIPH. IIα, 11. Rechters, ge moet zijn bestraffing als οἰκεία beschouwen, d. w. z. een zaak, die u zelf aangaat.

Weer anders is het volgende.

ISOCR. XX. 1, naar aanleiding van een aanslag: Ons lichaam moet toch veilig zijn! τοῦτο πᾶσιν ἀνθρώποις οἰκειότατόν ἐστι = staat den mensch het naast, is het meest eigene dat hij bezit.

In dien geest is ook het volgende.

ANTIPH. IVγ, 3. Nu hij den man met z'n handen dood sloeg, is hij nog des te eerder een moordenaar te noemen: ὅσον αἱ χεῖρες τοῦ σιδήρου οἰκειότεραι τούτῳ εἰσί, τοσούτῳ μᾶλλον φονεύς ἐστιν.

PLAT. Tim. 34 A: over de beweging, die een lichaam reeds οἰκεία is, reeds eigen is.

Zoo ook van andere eigenschappen en bekwaamheden.

PLAT. Enthyd. 301 E: ὥστε μοι οἰκεία γενέσθαι (scil. ἡ σοφία) = mij eigen wordt.

PHILOLAOS, bij Diels frgm. 11: De natuur van de getallen kent geen ψεῦδος· οὐ γὰρ οἰκεῖον αὐτοῖς ἐστι.

DEMOCRIT., bij Diels frgm. 267: φύσει τὸ ἄρχειν οἰκήιον τῷ κρέσσονι.

Vandaar ook ἡ οἰκεία φύσις (PLAT. Sophist. 225 D.), κόσμος οἰκεῖος, (PLAT. Gorg. 506 E), ἡ οἰκειοτάτη διάλεκτος, de hun meest eigene wijze v. spreken (PLAT. Theact. 183 B) en vandaar ook τὸ οἰκεῖον als begrip, e.g.

PLAT. Lysis 221 E: τοῦ οἰκείου δὴ ὅ τε ἔρως καὶ ἡ φιλία καὶ ἡ ἐπιθυμία τυγχάνει οὖσα = van iets eigens. Croiset vertaalt hier: quelque chose qui nous est lié par une certaine convenance (ed. G. Budé).

Zelfs vinden we τὰ οἰκεῖα in den zin van: eigenschappen.

PLAT. Phaedr. 232 E: De meeste ἐρῶντες begeerden eerder het lichamelijke, dan ze de aard kenden of τῶν ἄλλων οἰκείων ἔμπειροι ἐγένοντο.

In de lijn van de voorgaande voorbeelden vinden we ook οἰκεῖον als: kenteeken, e.g.

DEMOCRIT., bij Diels frgm. 226: οἰκήιον ἐλευθερίης παρρησίη.

PLAT. Theact. 193 C: τὸ οἰκεῖον σημεῖον ἀποδοὺς τῇ οἰκείᾳ ὄψει = het eigen merkteeken gevende door de eigen indruk die ik krijg bij de waarneming.

Verzwakt uit deze kracht is de uitdrukking over het licht.

PLAT. Tim. 45 B: οἰκεῖον ἑκάστης ἡμέρας, waarbij we de algemeen-possessieve kracht naderen.

Voor we deze echter bespreken noemen we nog enkele merkwaardige toepassingen van het blijkbaar zeer plooibare οἰκεῖος.

ANTIPH. IV. δ, 5. Er zijn klappen gevallen, maar .... hij is begonnen! .... οἰκεῖον δὲ τὸ ἁμάρτημα τῷ ἄρξαντι μᾶλλον ἢ τῷ ἀμυνομένῳ ἐστίν. Als er sprake is van een verkeerde daad, dan is deze aan de kant van den beginner! (= behoort bij, is eigen aan).

ANTIPH. III. β, 8. οἰκείαις συμφοραῖς κέχρηται = een ongeluk dat hij aan zich zelf te wijten heeft (= waar een ander niets mee uitstaande heeft). Er wordt nl. gesproken over een jongen die bij de gemeenschappelijke oefening in het speerwerpen voor den juist werpende jongen langs liep.

SOPH. Aias 919: ἀπ' οἰκείας σφαγῆς, waar bedoeld wordt: de zichzelf toegebrachte wond.

Nog een voorbeeld van de kracht: strikt er bij behoorend.

DEMOSTH. XVIII. 17: τοὺς μὲν ναύτας φασὶ δεῖν οἰκείους εἶναι τῆς τριήρους τῆς ληψομένης τὸν στέφανον = de bemanning moet vast bij het schip behooren.

Zoo komen we via de beteekenis „er bij behoorend" tot een zeer algemeene sterk possessieve beteekenis.

AESCHIN. II. 78: ὥστε οἰκεῖά μοι καὶ συνήθη τὰ τῆς πόλεως ἀτυχήματα εἶναι τοῖς ὠσὶν ἀκούειν = de rampen van de stad klonken mij in de ooren, als waren het eigen rampen van mij zelf.

Isocr. IV. 76. Ook de voorouders van Atheners en Spartanen verdienen lof: οὐ γὰρ ὠλιγώρουν τῶν κοινῶν, . . . ἀλλ' ἐκήδοντο μὲν ὡσ οἰκείων.

Zóó menigmaal οἰκεῖα (πράγματα), zoowel van een staat (Aeschin. II. 49, e. a.), als juist van een persoon (Plat. Crit. 23 B, Demosth. L. 59; Isocr. I. 35; XI. 29 e. a.).

Plat. Polit. 353 C: Het „zien" is de οἰκεία ἀρέτη van de oogen.

Dit possessieve „eigen" kent ook de tragedie: e.g. Eurip. Hippol. 1166: οἰκεῖοσ αὐτὸν ὤλεσ' ἁρμάτων ὄχοσ, evenals de taal de komedie, e.g. Eubulus, frgm. bij Athen. 10, 449 E: οἰκείων ἀνέμων ταμίασ.

Typeerend voor een veelvuldig gebruikte kracht zijn voorts plaatsen als de volgende.

Demosth. LIX. 95: οἱ δὲ λοιποὶ ἐμβάντεσ εἰσ τὰσ ἡμετέρασ τριήρεισ, ἐπειδὴ αὐτοῖσ οἰκεῖα σκάφη οὐκ ὑπῆρχε, συνεναυμάχουν ὑμῖν.

Demosth. LX. 24. Hun ἀρετή was misschien de ψυχή van Griekenland. ἅμα γὰρ τά τε τούτων πνεύματα ἀπηλλάγη τῶν οἰκείων σωμάτων, καὶ τὸ τῆσ Ἑλλάδοσ ἀξίωμα ἀνῄρηται.

Aeschin. II. 154: ὡσ εἰσ οἰκείαν αὐτοῦ γυναῖκα.

Een merkwaardige toepassing:

Plat. Polit 535 B: ὁ πόνοσ οἰκειότεροσ voor de ziel (geest) = speciaal van de ziel.

Soms zeer nuchter possessief:

Demosth. XXXII: een vrachtvaarder beweerde τὸν γόμον οἰκεῖον ἔχειν αὐτὸν τῆσ νέωσ = geen vracht, maar eigendom, eigen handelswaar.

Ten slotte vermelden wij twee plaatsen met de term τὰ τῆσ φύσεωσ οἰκεῖα, wat de natuur reeds meekrijgt of meegeeft.

DEMOSTH. XLV. 53: hij ontzenuwt niet alleen de geschreven wetten, maar ook τὰ τῆσ φ. οἰκεῖα.

LYCURGUS 131: hij heeft zich aan alles onttrokken en zich niet ter beschikking gesteld met z'n kracht en natuurlijke verdedigingsmiddelen en instincten: μόνοσ οὗτοσ τῶν πάντων ἀνθρώπων καὶ τὰ τῆσ φύσεωσ οἰκεῖα καὶ ἀναγκαῖα προδέδωκεν, ἃ καὶ τοῖσ ἀλόγοισ ζώοισ μέγιστα καὶ σπουδαιότατα διείληπται.

In alle voorbeelden lag steeds het begrip van „het eigene". „Eigen" staat weer dicht bij „geeigend", in verschillende nuances:

PLAT. Politic. 259 D. Moeten we zeggen dat een koning οἰκειότεροσ is τῆσ γνωστικῆσ μᾶλλον ἢ τῆσ χειροτεχνικῆσ? „Geeigend" is hier sterk verwant aan „na-staand".

Opvallend is het gebruik in dergelijke zin:

PLAT. Epist. VII. 340 C. Wil men een tyran op de proef stellen of zijn belangstelling voor de philosophie wel echt is, dan moet men hem alle kanten er van vertellen; dan kan men zien of hij is φιλόσοφοσ οἰκεῖόσ τε καὶ ἄξιοσ τοῦ πράγματοσ, een echt philosoof, wien de zaak van nature ligt.

We noemden reeds in het begin van onze bespreking van οἰκεῖοσ de voorkomende beteekenis passend, die evenals de hierboven genoemde voorbeelden steunen op „er bij behoorend".

Ook het adverbium vinden we aldus.

PLAT. Polit. 397 C over het voordragen: οἰκείωσ λέγεσθαι = naar behooren, zóó dat 't ware wezen van de zaak tot z'n recht komt.

D. Plaatsen die afzonderlijke bespreking vereischen, wegens onduidelijkheid en gevaar van misverstaan, overigens o. i. toch thuis behoorende bij reeds besproken krachten in het woord οἰκεῖος.

We beginnen met een plaats die ons 3 synoniemen geeft, die elk een eigen sfeer hebben.

DEMOSTH. XXIV. 195. οὔτε γὰρ συγγενὴς οὔτ' οἰκεῖος, οὔτ' ἀναγκαῖος ἦν σοι τούτων οὐδείς. De redenaar wil hier in zekeren zin een climax geven: συγγενής het algemeene woord voor verwant, οἰκεῖος vrijwel hetzelfde, doch met veel inniger sfeer, bezien met meer caritas (eigen zijn), ἀναγκαῖος dat veel strakker de officieele, door de natuur vastgelegde nauwe familieband uitdrukt (cf. XENOPH. Anab. II. 4. 1: οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἀναγκαῖοι).

> Wil men de kracht van ἀναγκαῖος scherp belicht zien, cf. PLAT. Polit. 574 B: Om een ἑταίρα, die iemand pas kort lief is (νεωστὶ φίλης) καὶ οὐκ ἀναγκαίας ἑταίρας γεγονυίας, zal iemand πάλαι φίλην καὶ ἀναγκαίαν μητέρα mishandelen? — Hier staat degene, met wie men geen noodzakelijke band heeft, tegenover de moeder, die wel de onverbrekelijke nauwe band van de natuur met ons heeft.

ISAEUS I. 2: οἱ μὲν οἰκεῖοι καὶ οἱ προσήκοντες. Hier is o. i. geen tegenstelling bedoeld, zooals in „vrienden en verwanten"; beiden zijn hier in de praktijk de verwanten, slechts is de sfeer van οἰκεῖοι inniger en, naar de familie-zin genomen, ruimer; het schetst de verwanten + insiders als naast-staanden.

PLAT. Meno 91 C: μηδένα τῶν συγγενῶν μηδὲ οἰκείων μηδὲ φίλων = verwanten, naasten en vrienden. οἰκεῖοι is een beperkter kring dan φίλοι.

ISAEUS II. 5. καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τούτου, πρότερον ὄντες

αὐτοῦ φίλοι, κατέστημεν οἰκεῖοι. Dit slaat op een officieele familie-relatie, die, door huwelijk van den één met de zuster van den ander, nog ontstond bij de vroeger reeds bestaande vriendschappelijke verhouding. Wel voelen wij hier in οἰκεῖοι weer iets meer dan verwanten: wij waren bevriend, nu werden wij geheel eigen.

ISOCR. IX. 539 over Conon die bij Euagoras kwam: πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ἔφθασαν ἀλλήλοισ πλησιάσαντεσ, καὶ περὶ πλείονοσ ἐποιήσαντο σφᾶσ αὐτοὺσ ἢ τοὺσ πρότερον οἰκείουσ ὄντασ. Wij geven toe dat de gedachte „hun vroegere vrienden" hier heel goed zou hebben geklopt, doch wij voelen deze beteekenis door dit woord op een andere wijze benaderd: hen, die vroeger de nauwste banden met hen hadden. Praktisch zijn dit hier wel vrienden, maar het begrip van het woord is anders en sluit de familie zeer zeker in.

Letten wij bijv. eens op deze plaats:

DEMOSTH. XXXII. 31. ἐμοὶ δ'ἐστὶ μέν . . . Δημοσθένησ οἰκεῖοσ γένει. De toevoeging γένει toont duidelijk aan dat οἰκεῖοσ niet kan zijn „bevriend", maar toont evenzeer aan dat οἰκεῖοσ de beteekenis verwant ook niet meer als vanzelfsprekend had. Ook hier ligt de kracht „eigen", „nauw verbonden" in het woord. Vandaar dat het de ruime beteekenis kan hebben, die inhoudt de kring der naasten, echter nimmer alleen vrienden bedoelt.

AESCHIN. Epist X. De banneling, reizende in Troas, woonde 'n bruiloftsfeest bij: καὶ ἡμεῖσ ἅμα τοῖσ τε οἰκείοισ τῶν γαμουμένων καὶ τοῖσ ἄλλοισ ὄχλοισ πόρρωθεν τὴν ἑορτήν . . . ἐθεώμεθα. Hier zijn natuurlijk bedoeld „de familie en vrienden".

Heel dicht bij de beteekenis „bevriend" komen gevallen als deze:

DEMOSTH. XLV. 64. Eerst was hij zeer bevriend met Aristolochus, maar na diens dood liet hij diens zoon in moeilijkheden in den steek, Φορμίωνα δὲ πάλιν ἐώρακε καὶ τούτῳ γέγονεν οἰκεῖος. Hier duidt οἰκεῖος vooral aan degeen, bij wie hij zich nauw aansloot en met wie hij verder verbonden was bij 't bedrijven van zijn verkeerde daden. Alweer: praktisch is dit een „vriend", maar het woord wil dit niet uitdrukken!

Leggen wij hier maar eens naast:

DEMOSTH. LIX. 2. Apollodoros had de zuster van den spreker gehuwd. ὄντος δὲ χρηστοῦ τοῦ Ἀ. περί τε τὴν ἀδελφὴν τὴν ἐμὴν καὶ περὶ ἡμᾶς ἅπαντας, καὶ ἡγουμένου τῇ ἀληθείᾳ οἰκείους ὄντας καὶ κοινωνεῖν πάντων τῶν ὄντων, ἔλαβον καὶ ἐγὼ γυναῖκα Ἀπολλοδώρου μὲν θυγατέρα, ἀδελφιδῆν δ'ἐμαυτοῦ. Toen pas dorst ik te trouwen met haar, toen A. getoond had ons waarlijk als οἰκεῖοι te beschouwen. Dit is niet: ware vrienden, maar menschen met wie hij 'n officieele band had, die hij zóó respecteerde dat de verbondenen voor hem „eigen" waren geworden. [1])

Een moeilijke plaats biedt ons Xenophon.

XENOPH. Sympos. VIII. 19. Waarom zou een knaap wederliefde gevoelen voor hem, wiens liefde alleen van het lichamelijke afhangt? Soms omdat hij zich zelf gunt wat hij begeert, maar daarmee den knaap het

[1]) Nauwe relatie (die dus behalve de officieele band tegelijk vriendenrelatie kan zijn) wordt door οἰκεῖος ook uitgedrukt ISAEUS III. 19; ISOCR. X. 33; DEMOSTH. XXX. 31; XLIX. 37 (zeer eigen met).

smadelijkste bezorgt? ἢ διότι ἃ σπεύδει πράττειν παρὰ τῶν παιδικῶν, εἴργει μάλιστα τοὺσ οἰκείουσ ἀπὸ τούτων; Er blijven na overweging van de verschillende mogelijkheden die men zou willen stellen, o. i. slechts deze over:

a) οἰκεῖοι is hier het vrijwel onvertaalbare begrip, dat doelt op degenen, die geregeld in iemand's omgeving zijn en waarmee hij omgaat. Een mogelijke vertaling zou zijn „de naaste omgeving", doch veel beter wordt de uitdrukking weergegeven door de woorden „de anderen" zooals onze spreektaal dat kent.

b) Of men moet het zoo opvatten, dat alleen gedacht wordt aan de οἰκεῖοι van den jongen en dat in de laatste toevoeging niet aan het erotische wordt gedacht, doch dat de bedoeling is: de eigen kring (vooral dus de familie) heeft toch meer recht op den jongen, maar hij wordt aan hun genegenheid onttrokken.

In geen geval dus mag men οἰκεῖοι met vrienden vertalen.

Voor de kracht: „geheel eigen met" vonden we nog vele plaatsen, waarvan de volgende zeker een afzonderlijke vermelding verdienen.

PLAT. Epist. VII. 332 E: stadsregeeringen, αὐτῷ τε οἰκείασ καὶ ἀλλήλαισ = met hem zelf (zijn bedoelingen) een eenheid vormend, alsmede onderling. Het is onjuist hier met bevriend of toegenegen te willen vertalen.

PLAT. Leg. 839 B. γυναιξί τε αὐτῶν οἰκείουσ εἶναι καὶ φίλουσ = dat zij met hun vrouwen (en wel speciaal met hun vrouwen) geheel eigen zijn en toegenegen; m. a. w. niet de toestand willen, waarbij de vrouw in menig opzicht buiten het leven van de man staat. Cf. het adverbiaal gebruik:

XENOPH. Cyrop. V. 5. 30. ὃ μάλιστα ἄνθρωποι ἀσπάζονταί τε καὶ θεραπεύουσιν οἰκειότατα, hetgeen slaat op het bezitten van en behandelen van een echtgenoote, het meest eigen bezit van een man, dat hij het meest voor zich zelf alleen wil houden.

Ook inzake mannen-omgang kan men dit woord tegen komen, als „nauw verbonden aan", e.g.

XENOPH. Anab. II. 6. 28: Ἀριαίῳ δὲ βαρβάρῳ ὄντι, ὅτι μειρακίοισ καλοῖσ ἥδετο, οἰκειότατοσ ἔτι ὡραῖοσ ὢν ἐγένετο. — In populaire termen gedacht, komen we hier in de richting van ons „heel dik met", maar „bevriend" is het niet!

Geheel in de lijn van ons betoog (niet: vriend) liggen de volgende uitdrukkingen.

PLAT. Epist. II. 314 D. Plato schrijft aan Dionysius: οἰκεῖοσ τούτοισ τε καὶ ἡμῖν ἔσει = ge zult met deze dingen vertrouwd worden, evenals met ons zelf; ge zult u die dingen eigen maken en u één met ons gaan voelen.

PLAT. Epist. XIII. 363 A over Cebes: ἀνὴρ πᾶσιν ἡμῖν οἰκεῖόσ τε καὶ εὔνουσ, een man die met ons in zeer nauw contact is en ons zeer vriendschappelijk gezind. (Dit laatste ligt in εὔνουσ en niet in οἰκεῖοσ!)

PLAT. Theages 127 C: ἐγὼ γάρ σοι ἕτοιμόσ εἰμι κἀμὲ καὶ τἀμὰ ὡσ οἷόν τ' οἰκειότατα παρέχειν. Deze plaats, die geen uitleg behoeft, geeft het adverbium in dezelfde zin als het adiectivum in boven genoemde plaatsen.

Zoo ligt ook in οἰκειότησ meermalen dezelfde kracht. Cf. PLAT. Phaedr. 256 E; Epist. III. 317 E, waar ook het verbum, οἰκειωσάμενον, optreedt.

Dit οἰκειοῦσθαι, zich in nauw contact met iemand

begeven, bijv. als leerling, vinden we o. a. ook Epist. VII. 330 B.

PLAT. Leg. 771 D spreekt over οἰκειότησ onder burgers, bij een goede indeeling in groepen.

Dat het op menige der boven besproken plaatsen wel eens verleidelijk was om in οἰκεῖοσ radikaal de beteekenis „bevriend" te lezen, worde grif toegegeven, doch dat de sfeer van het woord dit niet bedoelt, hopen wij voldoende te hebben aangetoond. Zelfs op de volgende plaats houden wij ons aan de lijn van ons betoog.

XENOPH. Cyrop. V. 1. 1: οὓσ ᾔδει οἰκειοτάτουσ αὐτῷ ὄντασ. De verklaring is hier: het meest zich aan hem verbonden voelend, hetgeen niet ver meer af staat van toegewijd.

Het ligt in de rede, dat een adverbium, dat qualitate qua vaak vergelijken moet, veel eerder tot de beteekenis „vriendschappelijk" kan komen, via de kracht „als eigen", e.g. in de veelvoorkomende uitdrukking: οἰκείωσ διακεῖσθαι. Vaak echter zal toch een vertaling gebruikt kunnen worden, die o. i. dichter bij huis blijft.

ΕΤΑΙΡΟΣ.

Bij de bespreking van οἰκεῖοσ hebben wij wel is waar onze bevindingen niet laten afhangen van de afleiding van οἶκοσ, maar het viel ons niet moeilijk de kracht van dit stamwoord herhaaldelijk te constateeren en we behielden bij alle veranderingen en nuances in de beteekenis toch steeds dezen grond, dat het oude begrip in letterlijken zin wel niet overal is gebleven, doch naar één kant bewaard bleef: de kracht van het bij behooren. Niets ligt meer voor de hand, dan dat we bij ἑταῖροσ ook beginnen ons af te vragen of er een grondbeteekenis is, die wij bij elk gebruik van dit woord kunnen aantreffen of aanvoelen, ook al willen wij ons hoeden voor het vooropgezet willen vinden van iets dat niet meer aanwezig behoeft te zijn.

Bij ἑταῖροσ is dit dan ook niet mogelijk. Wel is de verwantschap met Fέτησ waarschijnlijk[1]). Dit woord komt reeds bij Homerus voor in de beteekenis van verwant, doch staat te ver af van de ons bekende beteekenissen van ἑταῖροσ dan dat wij ons daardoor mogen laten leiden; de andere kracht die Fέτησ moet hebben gehad, die van stamgenoot, medeburger, in den zin van nastaande (fragm. Aeschyl. en Eurip.), staat dichter bij de ons bekende beteekenissen van ἑταῖροσ[2]), tenzij Böckh gelijk heeft, die op enkele plaatsen de beteekenis ziet van privaatpersoon,

---

[1]) Solmsen, Untersuchungen zur griechischen Lautlehre, 1901.
[2]) Dindorf, Lexic. Aesch. s.v. Fέτησ geeft civis, amicus.

hetgeen ook klopt met de beteekenis van Fέτασ = ἰδιώτησ op inscripties en bij Thucyd. V. 79 [1]). Maar in geen geval mogen wij ons door deze verwantschap van ἑταῖροσ en Fέτησ bij ons onderzoek laten afleiden. Wij doen verstandig ons hier voor ons doel verder te wenden tot de schrijvers zelf. Wel zal het, om tot een juist begrip te komen, noodig zijn straks het oudste gebruik van ἑταῖροσ het eerst te bezien, m. a. w. het gebruik van dit woord bij Homerus als uitgangspunt te nemen, te meer, daar er gevallen zijn bij het latere gebruik van ἑταῖροσ, die alleen op die wijze verklaard kunnen worden. We bedoelen hiermee natuurlijk in de eerste plaats de ἑταῖροι van de Macedonische koningen, een geijkte term, die we straks aan het Homerische ἑταῖροσ zullen toetsen en nu als uitgangspunt nemen.

Het meest zijn wij geneigd bij de Macedonische ἑταῖροι te denken aan het begrip Satellieten des Konings en de door Solmsen al bepleite verwantschap van ἑταῖροσ en Satelles zou alleen hierom reeds waarschijnlijk kunnen lijken! De term ἑταῖροι is bedoeld geweest zoowel voor de aanzienlijke edellieden, de steunpilaren van de kroon, die in de onmiddellijke omgeving van den koning woonden en aan het Hof verkeerden, als ook voor hen speciaal, die op de tochten als Satellieten, onderaanvoerders en staf meegingen. Deze beide begrippen vallen onder de kracht van een Homerisch ἑταῖροσ. De uitdrukking is blijkbaar in den tijd der redenaars zeer gewoon, want zonder commentaar gebruiken deze in Macedonisch verband ἑταῖροι als

[1]) v. Herwerden, Lexic. Gr. supplem. et dial. s.v. Fέτασ.

een voor ieder politiek georienteerde duidelijk begrip.

Maar het is gewenscht eens precies na te gaan wat deze term heeft willen uitdrukken.

Het is zeer waarschijnlijk dat deze naam der Macedonische edelen teruggaat op het Homerische ἑταῖροι. Een vraag, (voor ons, wien het om beteekenissen te doen is, van weinig belang) is deze, wanneer deze term in gebruik is gekomen. Was het in Macedonië al een oude term of is het een vinding van het uit den slaap herrijzend Macedonië, in den tijd van bewuster stamverwantschap met de Grieken, een term en begrip bewust ontleend aan Griekenlands nationale poezie, Homerus? Hoe het ook zij, de term gaat terug op een begrip dat ook in het Homerische ἑταῖροι aanwezig is en het woord moet in de 4e eeuw althans nog een zekere kracht hebben gehad in deze beteekenis. Aangezien er dan echter ook een ander begrip in kan liggen, lijkt het niet ondienstig nu een enkele woord over het gebruik van ἑταῖροσ bij Homerus te laten volgen. Wij kunnen dan zien of reeds bij Homerus de beteekenis van ἑταῖροσ mogelijkheid biedt voor meer nuances, die later tot verschillende begrippen konden uitgroeien. Hier willen we slechts de resultaten van onze beschouwing mededeelen. [1])

Al heel gauw blijkt dat de grondgedachte die overal voelbaar is, moet zijn: hij, die met anderen samen iets doet, of in de zelfde omstandigheden verkeert; dus uitdrukkende actief zoowel als passief een samendoen en samengaan, of een samenzijn.

---

[1]) Duidelijk wordt het Homerische ἑταῖροσ ook bij vergelijking met φίλοσ, cf. pag. 77.

A. De leden van de groote groepen zijn elkaars ἑταῖροι, de Grieken onderling, de Trojanen onderling. Zoo spreekt bijv. Ares, in de gedaante van een Trojaan, als Aeneas in gevaar is, aldus tot de Trojanen: E 469 ἀλλ' ἄγετ' ἐκ φλοίσβοιο σαώσομεν ἐσθλὸν ἑταῖρον, d. i.: Komt, redden wij onzen strijdmakker.

Van een mannenbond is hier geen sprake.

Ook in kleinere ondergroepeeringen, bijv. de Myrmidonen, zijn allen elkaars ἑταῖροι. Hier wil men wel eens een mannenbond in zien, doch het is al evenmin noodzakelijk. Zeer frappant is het, dat geen onderscheid wordt gemaakt voor den leider of de bevoorrechte vrienden van den staf. De verschillende leiders der Grieken zijn de ἑταῖροι van Agamemnon, maar evengoed is hij de ἑταῖρος van hen en ook zij onderling heeten ἑταῖροι, evengoed als zij het zijn van de andere (vrije) manschappen.

Ook Achilles en Patroclus spreken over en weer over een ἑταῖρος. Het is een term, die voor chefs en ondergeschikten beiden geldt. In hoeverre hier een reminiscens is aan een werkelijke mannenbond, doet voor ons doel weinig ter zake. Hoofdzaak is dit: ἑταῖροι zijn de leden van een groote of kleine groep van bijeenbehoorenden, door 't zelfde doel verbonden, onverschillig of men chef is of ondergeschikte die bevelen moet opvolgen.

B. Ook zij die in meer toevallig verband dezelfde taak verrichten en samengaan, worden geregeld ἑταῖροι genoemd.

Zij, die met Odysseus de avonturen beleven, heeten steeds zijn ἑταῖροι of ἕταροι, ook bij kleinere afzonderlijke

zaken, bijv. δ. 408. (Er worden 3 ἕταροι uitgezocht voor een expeditie).

Maar ook de Phaeaken, die Odysseus vergezellen, worden zijn ἑταῖροι genoemd, ofschoon ze hem eerst onbekend waren. Het is dus wel duidelijk dat niet de officieele mannengemeenschap van het latere ἑταιρεία hier de grondbeteekenis oplevert van ἑταῖροι, maar het simpele feit van het samenwerken in één arbeid en voor één doel. Ja, reeds het samengaan zelf en het verkeeren in dezelfde positie, dus een veel passiever begrip, maakt menschen tot ἑταῖροι. Immers Eumaeus spreekt over de andere bedienden, die toch weer onder hem staan, met de naam ἑταῖροι, bijv. ξ 407.

In ο. 307 spreekt Odysseus aldus: Hoort! Eumaeus καὶ ἄλλοι πάντεσ ἑταῖροι. We moeten bedenken dat Odysseus dan nog niet herkend is en er uitziet, alsof hij niet zoo ver van de veehoeders afstaat.

Bij den wedstrijd der Phaeaken alweer hetzelfde woord, voor een der Phaeaken, die in denzelfden wedstrijd zal uitkomen: ϑ. 200. χαίρων οὕνεχ' ἑταῖρον ἐνηέα λεῦσσ' ἐν ἀγῶνι.

Het gezelschap der vrijers kent hetzelfde gebruik van ἑταῖροι. Een mannenbond? Het hierboven besproken gebruik van ἑταῖροσ mag niet als argument gelden, al geeft een plaats als λ. 184—186 alle reden om aan een mannengemeenschap op Ithaka met gemeenschappelijke maaltijden te denken:

σὸν δ'οὔπω τισ ἔχει καλὸν γέρασ, ἀλλὰ ἕκηλοσ
Τηλέμαχοσ τεμένη νέμεται καὶ δαῖτασ ἐίσασ
δαίνυται, ἃσ ἐπέοικε δικασπόλον ἄνδρ' ἀλεγύνειν.

Nog een voorbeeld van ἑταῖροσ in algemeenen zin:

Wanneer een der vrijers Odysseus bespot, staat er σ 350: γέλον δ'ἑτάροισιν ἔτευχε.

C. ἑταῖροσ wordt voorts gezegd van diegenen, die in de jeugd als leeftijdsgenooten in dezelfde omstandigheden verkeerden, toen a. h. w. een samengaan in vele dingen gekend hebbende, dat te vergelijken is met het samenzijn in de bovengenoemde gevallen.

Een zekere bekendheid met elkaar is dan natuurlijk gebleven, menigmaal zelfs een vertrouwdheid, die iets van dierbaarheid in zich heeft. Cf. χ 208, waar tot Mentor wordt gezegd: gedenk je makker (ἑτάροιο φίλοιο), die je vroeger wel heeft geholpen.

Dan volgt: ὁμηλικίη δέ μοι ἐσσι.

Merkwaardig is ook de plaats φ 216, waar Odysseus de beide herders, die zich over zijn komst zoo verblijd toonden, belooft:

καί μοι ἔπειτα
Τηλεμάχοι' ἑτάρω τε κασιγνήτω τ' ἔσσεσθον.

Hij zal hun bezittingen geven en dan zullen zij de makkers van Telemachus zijn; zij zullen tot diens kring kunnen behooren en met hem in alles kunnen meedoen als gelijken. Er ligt naast het begrip „samengaan" vaak een kracht van toch zekere „gelijkwaardigheid" in ἑταῖροσ. Want wel is waar geldt de term zoowel voor chefs als voor de anderen, maar er dient te worden bedacht, dat dit gebruik van het woord vrije mannen geldt, die in aanmerking komen leden van een gemeenschap te vormen. De gelijkwaardigheid in alle opzichten mag echter geenszins in het begrip ἑταῖροσ aanwezig of vanzelfsprekend worden geacht.

De bovengenoemde plaats in de Odyssee, φ 216,

brengt ons al meer naar de beteekenis van een verhouding in kleinen kring, waaruit ten slotte heel gemakkelijk een beteekenis „vriend" voort kan komen. Merkwaardig is toch, dat nergens bij Homerus ἑταῖρος met vriend vertaald moet worden, zelfs niet bij Achilles en Patroclus, want ook daar is het begrip: één der genooten steeds het juiste, al is Patroclus ook de meest geliefde.

Nog een enkel voorbeeld willen we aanhalen, waaruit zoo duidelijk blijkt dat de eerste gedachte moet zijn: die meegaat, die meedoet, die er bij behoort. Denken wij slechts aan Δ 441: καὶ Ἔρις, Ἄρεος . . . . κασιγνήτη ἑτάρη τε.

En aan ρ 271, over de φόρμιγξ:

ἣν ἄρα δαιτὶ θεοὶ ποίησαν ἑταίρην. Ook de gunstige wind is een goed makker en reisgezel: μ 149: ἐσθλὸν ἑταῖρον.

Ten slotte ligt ook in een derivatum deze begeleidingskracht. Ω 335 zegt Zeus tot Hermes: . . . . σοι γὰρ φίλτατόν ἐστιν ἀνδρὶ ἑταιρίσσαι.

Al deze plaatsen tesamen, waarvan we de gelijken in groot aantal kunnen vinden, geven de oude beteekenis van ἑταῖρος wel voldoende weer. Er zijn slechts weinig plaatsen waar we een oogenblik geneigd zijn een uitgesproken dierbaarheidsgedachte in ἑταῖρος op te merken. Wij willen daarvan enkele bezien om zekerheid te hebben.

In de eerste plaats de reeds genoemde verhouding Achilles—Patroclus.

O 64: ὁ δ' ἀνστήσει ὃν ἑταῖρον (= Patr.)

I 205: Πάτροκλος δὲ φίλῳ ἐπεπείθεθ' ἑταίρῳ (= Ach.!)

Ware nu de benaming ἑταῖρος alleen voor deze beiden gebruikt, we zouden gaan twijfelen, of soms „vriend"

de vertaling zou moeten zijn. Doch ook anderen onder de Myrmidonen, zooals Automedon, die Patroclus' wagen bestuurt, kan Patroclus zijn ἑταῖροσ noemen:

P 459 τοῖσι δ' ἐπ' Αὐτομέδων μάχετ' ἀχνύμενόσ περ ἑταίρου.

Beslissend is

Ω 80: ἀλλά τί μοι τῶν ἤδοσ ἐπεὶ φίλοσ ὤλεθ' ἑταῖροσ Πάτροκλοσ, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων 'τῖον ἑταίρων.

Op grond hiervan mogen we ook bij de vriendschapsband van Achilles en Patroclus ἑταῖροσ niet vertalen met vriend, doch met makker, al geeft dit woord misschien niet volkomen weer, wat de Griek in ἑταῖροσ op die plaatsen voelt, waar een vast verband bestaat van een groep bijeenbehoorende mannen.

Nu een tweede geval.

Θ 580. Alcinous vraagt aan Odysseus, waarom hij schreit. Is er soms een verwant van u gesneuveld? Of .... ἤ ποθί τισ καὶ ἑταῖροσ ἀνήρ. In de volgende regel volgt:

ἐπεί οὐ μήν τι κασιγνήτοιο χερείων
γίγνεται ὅσ κεν ἑταῖροσ ἐὼν πεπνυμένα εἴδηι.

Ook hier zou men argeloos kunnen vertalen met vriend, doch waar het niet noodzakelijk is, is het niet juist te achten. Ook hier is het onvertaalbare woord nog het best door makker weer te geven, al ligt het zoo algemeen gebruikte Hollandsche vriend ons hier wel reeds op de lippen.

Als laatste plaats nemen we nog hierbij

ρ 69. Telemachus gaat zitten in de buurt van Mentor e. a.:

οἵ τέ οἱ ἐξ ἀρχῆσ πατρώιοι ἦσαν ἑταῖροι.

Dit moet dus zijn: het waren leeftijdsgenooten van zijn vader geweest, met wie deze als zoodanig in geregeld

contact was geweest. De vertaling „vrienden" is weer misleidend; genooten, makkers mag ook hier beter worden geacht.

Wij moeten na deze toch reeds lange inleiding overgaan tot de latere schrijvers. We hebben een grond gelegd in dezen zin, dat ons het volgende goed duidelijk is geworden:

a) reeds in oude tijden kon het verband in mannengroepen sterk en belangrijk zijn;

b) het woord ἑταῖρος dat een dergelijk verband of samengaan uitdrukt, kan meer of minder sterk gevoeld worden. Deze saamhoorigheid kan in het Nederlandsch weergegeven worden door ons woord „makker" of „genoot" en, al naar de zaak eischt, door „strijdgenoot", „lotgenoot", „collega", „metgezel" enz.

Hier ligt de sleutel voor het latere begrip der Macedonische ἑταῖροι. maar:

c) er is een in onze taal eigenlijk onvertaalbaar ἑταῖρος; hièrom onvertaalbaar omdat de omgang in mannengroepen zoo op de voorgrond moet hebben gestaan, dat de ἑταῖροι niet zijn wat bij ons zeer persoonlijke vrienden zijn, aan den anderen kant een grooter saamhoorigheid en vertrouwdheid kunnen hebben, dan ons woord makker uitdrukt.

Bezien wij nu het verdere gebruik van ἑταῖρος na Homerus. De kracht van het Homerische ἑταῖρος is bijna overal nog te bespeuren, al zijn er nieuwe verhoudingen bijgekomen en verschuivingen opgetreden.

Wij kunnen het aldus samenvatten dat het latere ἑταῖρος uitdrukt: de door eenzelfde doel of lot met een of meer anderen verbondene.

Hierbij kunnen we de volgende nuanceeringen onderscheiden:

A. ἑταῖροι: de politiek gelijkstrevenden, al of niet georganiseerd in ἑταιρεῖαι; ἑταῖρος clubgenoot, partijgenoot, medestander, politiek vriend.

B. de door geestelijk verkeer verbondenen, met name door de philosophie (vrienden, collega's, leerlingen).

C. de door geregelde vriendschappelijke omgang verbondenen, vrienden, makkers.

D. diegenen, die door 'n tijdelijk doel en zij die, al of niet tijdelijk, door 'n zelfde lot, door dezelfde omstandigheden verbonden zijn (makkers, lotgenooten, collega's).

E. de door ἔρως verbondenen.

Wij willen uit elk dezer gebieden voorbeelden geven.

A. Het politieke ἑταῖρος.

Het is vooral in de woelige eeuwen dat we dit ἑταῖρος moeten zoeken en de duidelijkste voorbeelden zullen wij bij de redenaars vinden.

ANDOCID. IV. 4. geeft ons een voorbeeld van ἑταῖροι als de georganiseerde partijgenooten of clubgenooten.

ἐν τοῖς τοιούτοις οἱ τοὺς ἑταίρους καὶ συνωμότας κεκτημένοι πλέον φέρονται τῶν ἄλλων = In dergelijke gevallen (dit wil hier zeggen: als men gevaar loopt verbannen te worden) is het steunend optreden van een sterke groep partijgenooten vaak de eenige redding.

LYSIAS XII. 43 geeft de toepassing van dit ἑταῖρος bij de benaming der oligarchen.

ἐπειδὴ δὲ ἡ ναυμαχία καὶ ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἐγένετο, δημοκρατίασ ἔτι οὔσησ, ὅθεν τῆσ στάσεωσ ἦρξαν, πέντε ἄνδρεσ ἔφοροι κατέστησαν ὑπὸ τῶν καλουμένων ἑταίρων. Ook dit ἑταῖροι zal, vooral in dit duidelijk verband, niet anders kunnen zijn dan de talrijke leden der verschillende oligarchische clubs.

De woorden ὑπὸ τῶν καλουμένων ἑταίρων klinken al heel weinig waardeerend, maar dat is geheel in overeenstemming met het kwaad, dat Lysias van de kant der oligarchen in zijn leven ondervond.

XENOPH. Hellen. II. 3. 46: ἐβούλοντο τοὺσ πολεμίουσ δεξάμενοι ὑφ' αὑτοῖσ καὶ τοῖσ ἑταίροισ τὴν πόλιν ποιήσασθαι (= politieke medestanders).

ISOCR. Epist. IX. 14. Agesilaus had 2 programpunten die niet vereenigbaar waren in uitvoering: den koning van Perzië beoorlogen en tevens zijn eigen politieke vrienden in de verschillende Grieksche steden weer aan het bewind brengen. συνέβαινεν οὖν ἐκ μὲν τῆσ πραγματείασ τῆσ ὑπὲρ τῶν ἑταίρων ἐν κακοῖσ καὶ κινδύνοισ εἶναι τοὺσ Ἕλληνασ.

We zien dus ἑταῖροι nog al eens voor de oligarchen gebruikt. Anders weer bij Plato.

PLAT. Epist. VII. 331 E. Dionysius slaagde er niet in op Sicilië in de steden vertrouwde regeeringen in te stellen (= in de hand van vrienden, die den vorst begrepen en wilden volgen in zijn politiek): πολιτείασ ἐν ἑκάσταισ καταστήσασθαι πιστὰσ ἑταίρων ἀνδρῶν.

DEMOSTH. XXI. 20 (de rede tegen Meidias!):

ἔχω δὲ λέγειν καὶ πονηρίασ ἑτέρασ αὐτοῦ παμπληθεῖσ καὶ ὕβρεισ εἰσ πολλοὺσ ὑμῶν καὶ τολμήματα τοῦ μιαροῦ τούτου πολλὰ καὶ δεινά, ἐφ' οἷσ τῶν πεπονθότων οἱ μέν,

ὦ ἄνδρες δικασταί, καταδείσαντες τοῦτον καὶ τὸ τούτου θράσος καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἑταίρους καὶ πλοῦτον καὶ τἆλλα δὴ ὅσα πρόσεστι τούτῳ ἡσυχίαν ἔσχον, οἱ δέ.... κ.τ.λ.

Sommigen durfden niet optreden tegen Meidias en zijn ἑταῖροι die over zooveel durf en geld beschikten. Wie bedenkt hoe in de zaak-Meidias Wahrheit und Dichtung gemengd zijn en hoe deze zaak ook verpolitiekt is en wie daarbij denkt aan den democraat Demosthenes, die twijfelt niet of in dit „ἑταῖροι van Meidias" ligt een politieke bitterheid, die voor de kracht van het woord tevens beslissend is. Wel is het gebruik hier van dien aard, dat men bij een vertaling denkt aan iets als: zijn maatjes.

AESCHIN. Epist. II kan hier naast staan.

ὅταν δ'αὖ πάλιν ὑπέλθῃ μοι λογισμός τε καὶ γνώμη τῶν αὐτόθι, οὐχ ἑταίρων μόνον ἀλλὰ καὶ συγγενῶν καὶ ἐκκλησίας καὶ Κολυττοῦ, ἐν ᾧ πέντε καὶ τετταράκοντα ἔτη ᾤκησα, καὶ τοῦ Ἀλῆσι χωρίου καὶ τῶν ἐκεῖ μοι μετὰ σοῦ καὶ Φιλίνου διατριβῶν γενομένων, ... Door de toevoeging van veel persoonlijker en dierbaarder uitingen na de tegenstellende woorden ἀλλὰ καί, wordt het boven twijfel verheven of met ἑταῖροι waren bedoeld de politieke medestanders van Aeschines, te midden van wie hij 't grootste deel van zijn dagen sleet.

Een dergelijke achtergrond van „politiek tot dezelfde groep behooren", zal ook wel in de volgende plaats aanwezig zijn.

AESCHIN. II. 73 (Cephisophon en Chares waren beiden aanvoerders van Atheensche vloten).

οὕτω δ'ἦν σφαλερὰ καὶ ἐπικίνδυνα τὰ πράγματα ὥστε ἠναγκάσθη γράψαι ψήφισμα Κηφισοφῶν ὁ Παιανιεύς, εἷς τῶν φίλων καὶ ἑταίρων τῶν Χάρητος, ἐκπλεῖν τὴν

ταχίστην 'Αντίοχον τὸν ἐπὶ τῶν ὑπηρετικῶν καὶ ζητεῖν τὸν στρατηγὸν τὸν ἐπὶ τῇ δυνάμει τεταγμένον . . . κ.τ.λ. Laat ons, vooruitloopende op φίλοσ, hier φίλοι vertalen met de vertrouwden, de politieke vrienden in het algemeen, dan verscherpt ἑταῖροι dit nog tot de kleinere kring van politieke samenwerkers, die een nog geregelder contact onderhouden.

Verder verwijzen wij naar Calhoun, die dit ἑταῖροσ uitvoerig bespreekt. [1])

B. ἑταῖροσ de door geestelijke banden verbondene.

ALEXIS, Kock, frgm. 221: ἆρ' οἶσθ' ὅτι Μ. ἑταῖρός εστι καὶ Φ κ.τ.λ. Het gaat over de πυθαγορίζοντεσ!

Herhaaldelijk bij Plato en andere philosofen.

PLAT. Theaet. 179 D: οἱ τοῦ 'Ηρακλείτου ἑταῖροι, de philosophische vrienden van Heraclitus.

PLAT. Meno 70 B: τοῦ σοῦ ἑταίρου 'Αριστίππου. Zoo spreekt Socrates tot Meno. Meno en Aristippus waren beiden leerlingen van Gorgias.

Dit ἑταῖροσ wordt in philosophisch verband in verschillende beteekenissen gebruikt. Wij zagen hier reeds de gevallen, waar ἑταῖροσ was: „leerling van" en „medeleerling"; het komt ook voor in den zin van collega-

[1]) CALHOUN. Athenian Clubs in Politics and Litigation, Bulletin of the University of Texas, no. 262, 1913. — De bezwaren tegen Calhoun, die o. a. ongeveer bij ieder „ἑταῖροι" aan een officieele, georganiseerde club denkt, worden besproken door H. Bolkestein in diens aankondiging van het geschrift (Museum, Maart 1914.)

philosoof, althans mede-belangstellende in de philosophie. Wij geven nog enkele voorbeelden van verschillenden aard.

PLAT. Theaet. 161 B: οἶσθ' οὖν, ὦ Θεόδωρε, ὃ θαυμάζω τοῦ ἑταίρου σου Πρωταγόρου; = van je (philosophischen) vriend Pr.

PLAT. Hipp. Maior 282 B: ὁ ἡμέτερος ἑταῖρος Πρόδικος. Hier geldt het den collega-leermeester.

Een dergelijk collega-begrip vinden we ook heel vaak in de aanspraak. (PLAT. Hipp. Maior 285 B. tot Hippias: ὦ ἑταῖρε, en op tal van andere plaatsen).

PLAT. Clitoph. 408 C geeft ἑταῖροι als de mede-belangstellenden en vrienden in de philosophie: ἀλλὰ τῶν ἡλικιωτῶν τε καὶ συνεπιθυμητῶν ἢ ἑταίρων σῶν (gezegd tot Socrates).

PLAT. Epist. VII. 338 A.: de raadgevingen τοῖς οἰκείοις καὶ ἑταίροις τοῖς περὶ Δίωνα; de naaste omgeving en medestanders van Dio.

PLAT. Epist. VII. 339 E. In Athene zei men ook tot Plato: je mag Dio niet in den steek laten, evenmin de ξένοι en ἑταῖροι in Tarente. In ξένοι voelt men de buitenlandsche medestanders in dezelfde principes en ook in ἑταῖροι moet men „geestverwanten'' zien.

C. ἑταῖρος de door geregelden (vriendschappelijken) omgang verbondene.

Op een aantal plaatsen is vooral het gebruik van ἑταῖρος naast andere woorden, vooral φίλος, de aandacht waard.

ANTIPHON SOPHISTES, bij Diels frgm. 65: πολλοὶ δ' ἔχοντες φίλους οὐ γιγνώσκουσιν, ἀλλ' ἑταίρους ποιοῦνται θῶπας πλούτου καὶ τύχης κόλακας. Velen

merken het niet dat ze φίλοι hebben (ware vrienden, die het goed met hen meenen; φίλος dus een begrip alleen), doch maken vleiers en voordeelzoekers tot hun ἑταῖροι = tot hen, met wie ze omgaan. In ἑταῖρος ligt hier dus niet zoo zeer het begrip „vriend" als wel de tastbare vriend, met wie men zich geregeld inlaat.

PHILEMON, Kock, frgm. 213 toont ons de trits ἑταῖροι καὶ φίλοι καὶ συνήθεις. Gerekend naar de necessitudo kan dit een climax zijn, gerekend naar de intensiteit van de omgang een afdalende reeks! (φίλοι gerekend als de ruime kring, cf. pag. 85).

THUCYD. VI. 30. 2 geeft ons een algemeen begrip ἑταῖροι, dat toch o. i. onder deze rubriek valt. — Bij het vertrek van de vloot loopt heel de stad uit om uitgeleide te doen, οἱ μὲν ἑταίρους, οἱ δὲ ξυγγενεῖς, οἱ δὲ υἱέας. Hier staat ἑταῖροι als vrienden tegenover de verwanten.

ISOCR. VIII. 112. Monarchen staan voor moeilijke consequenties, als zij hun gezag willen handhaven. οὐκ (nonne) εὐθὺς ἐπειδὰν λάβωσι τὰς δυναστείας, ἐν τοσούτοις ἐμπεπλεγμένοι κακοῖς εἰσιν, ὥστ' ἀναγκάζεσθαι πολεμεῖν μὲν ἅπασι τοῖς πολίταις, μισεῖν δ'ὑφ' ὧν οὐδεν κακὸν πεπόνθασιν, ἀπιστεῖν δὲ τοῖς φίλοις καὶ τοῖς ἑταίροις τοῖς αὐτῶν, παρακατατίθεσθαι δὲ τὴν τῶν σωμάτων σωτηρίαν μισθοφόροις ἀνθρώποις, οὓς οὐδὲ πώποτ' εἶδον, κ.τ.λ.

Hier drukt ἑταῖροι niets anders uit dan diegenen in wier omgeving ze leven en met wie ze samen moeten werken. In φίλοι ligt meer het begrip van de vertrouwden, de eigen menschen.

ISOCR. XV. 96. Ik bederf de jeugd niet. Verschillende van mijn leerlingen zijn verdienstelijke mannen geworden, die voortreffelijke dingen deden, waarvoor ze beloond werden.

εἴτε τῶν μὲν πεπραγμένων ἐκείνοις μηδὲν συναίτιος ἐγενόμην, ὡς ἑταίροις δὲ καὶ φίλοις αὐτοῖς ἐχρώμην, ἱκανὴν ὑπὲρ ὧν φεύγω τὴν γραφὴν ἡγοῦμαι καὶ ταύτην εἶναι τὴν ἀπολογίαν. Al heb ik geen deel aan hun voortreffelijke daden gehad, maar heb alleen maar eens met hen omgang gehad als ἑταῖροι en φίλοι (= als vaste gezellen en vertrouwden), dan is daarmee toch al mijn verdediging voldoende.

Van een nadrukkelijk bedoeld verschil tusschen φίλος en ἑταῖρος is hier nauwelijks meer sprake. Onze taal kent geen onderscheid meer, althans onze spreektaal, voor de beide woorden op deze plaats. Makkers en vrienden is het eenige dat nog bruikbaar is en de bedoeling der woorden benadert.

Op de volgende plaats vinden we φίλος en ἑταῖρος afwisselend gebruikt voor hetzelfde geval.

ANTIPH. I. 18. Philoneos had een vrind geinviteerd bij 't offermaal.

ὁ μὲν θύων Διὶ Κτησίῳ κἀκεῖνον ὑποδεχόμενος, ὁ δ' ἐκπλεῖν τε μέλλων καὶ παρ' ἀνδρὶ ἑταίρῳ δειπνῶν, σπονδάς τ' ἐποιοῦντο καὶ λιβανωτὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπετίθεσαν.

Deze ἀνὴρ ἑταῖρος (Philoneos) werd in 14 en 15 φίλος genoemd en ook in 26 lezen we ὅσ παρά τε ἀνδρὶ αὐτοῦ φίλῳ εἱστιᾶτο. De geheele situatie (Phil. die naar Piraeus moet, evenals de ander die moet uitvaren, besluit hem te inviteeren op een onthaal in Piraeus waar hij gaat offeren) maakt duidelijk dat deze mannen goede vrienden

zijn en dit begrip wordt hier èn door ἑταῖροσ èn door φίλοσ uitgedrukt.

Zeer duidelijk is de tegenstelling met γνώριμοσ. DEMOSTH. LII. 14. λαχὼν δὲ παρὰ μὲν τοῦ διαιτητοῦ ἀνείλετο τὸ γραμματεῖον, προυκαλέσατο δ'αὐτὸν ἐπιτρέψαι Λυσιθείδῃ, αὐτοῦ μὲν καὶ Ἰσοκράτουσ καὶ Ἀφαρέωσ ἑταίρῳ, γνωρίμῳ δὲ τοῦ πατρόσ. Hij riep mijn vader op om de zaak voor te leggen aan Lysithides, een ἑταῖροσ van hem en anderen, en een kennis van mijn vader. — De tegenstelling is opvallend. ἑταῖροσ drukt een vaster verband uit. Hier zouden we het best met vriend kunnen vertalen. Op welke wijze het clubje vrienden tot stand kwam, is niet na te gaan; het kan politieke oorsprong hebben, maar het is niet noodzakelijk. Hier is iets van zeer goede bekendheid, die wellicht vriendschap mag heeten. Cf. ibid. 15, waar staat over dezen man: καίπερ οἰκείωσ ἔχων τούτοισ = ofschoon hij toch zoo met hen bevriend was. Ook wordt in 15 nog eens οἰκεῖοσ gebruikt: ὁ Λυσιθείδησ οἰκεῖοσ μὲν ὢν τῷ Καλλίππῳ. ἑταῖροσ is dus hier iemand die zeer eigen is met anderen.

In de Cyropaedie van Xenophon komt naast φίλοι ook vaak ἑταῖροσ in dezelfde beteekenis voor. Bij de ἑταῖροι (φίλοι) van Cyrus moet men hier nl. liever denken aan vrienden, (ook al zijn ze wat lager geplaatst) dan aan het meer officieele ἑταῖροι van het Macedonische hof. (Cyrop. VII. 1. 30 e. a.). Men vergelijke ook de singularis, e.g. Cyrop. V. 1. 2. waar over Araspes staat: ὅσ ἦν αὐτῷ ἐκ παιδὸσ ἑταῖροσ, dus een makker, voor wie hij was gaan voelen.

Het hierboven bij de plaats uit ANTIPHON SOPH.

besproken verschil tusschen φίλος en ἑταῖρος komt op vele plaatsen van Xenophon goed uit.

XENOPH. Memorab. II. 6. 15. Kan een slecht mensch goede vrienden hebben? ἑώρων γάρ, ἔφη ὁ Κριτόβουλος, ῥήτοράς τε φαύλους ἀγαθοῖς δημηγόροις φίλους ὄντας, καὶ στρατηγεῖν οὐχ ἱκανοὺς πάνυ στρατηγικοῖς ἀνδράσιν ἑταίρους. Ook hier geeft φίλος meer het abstracte begrip, terwijl ἑταῖρος veel plastischer beeld geeft, a. h. w. „heele dikke vrienden met". — Zoo is het dus mogelijk dat ἑταῖρος wel eens het accent krijgt van de werkelijke vriend, met wie men inderdaad geregeld omgaat of contact heeft! (cf. XENOPH. Hiero III. 7; ibid VI. 3). Doch oppassen moet men bij deze woorden steeds, want evengoed kàn het voorkomen dat ἑταῖροι zijn degenen onder wie men slechts verkeert, doch dat φίλοι de werkelijke vrienden zijn! Cf. XENOPH. Hiero XI. 14. De zaak waar het om gaat is nl. deze, dat in ἑταῖροι de omgang opgesloten ligt, althans in oorsprong, en dit bepaalt het karakter van het woord. Het komt er nu dus slechts op aan: bedoelt men met 't gebruik van ἑταῖροι op een plaats de tegenstelling met de andere onverschillige omringenden, dan zijn het de werkelijke vrienden; bedoelt men met het woord alleen de min of meer toevallige omgeving, in tegenstelling a. h. w. met de door innerlijke banden verbondenen, dan wordt het niet anders dan de makkers.

Wij willen hier eerst nog een aantal voorbeelden citeeren, waar ἑταῖρος een ernstige klank heeft.

PLAT. Polit. 387 D. Een man moet den dood van een ander niet vreeselijk vinden, οὔπερ καὶ ἑταῖρός ἐστι = zelfs al is het een vriend.

PLAT. Phaedo 69 E. Ik (S.) zal in de onderwereld

ook goede meesters vinden καὶ ἑταίροις (en vrienden, die mij begrijpen en waar ik mee kan omgaan).

PLAT. Laches 186 B. Wij moeten, als wij leermeesters worden, op onze leermeesters kunnen wijzen. Anders loopen wij kans onverantwoordelijk te schijnen en te moeten hooren dat wij de kinderen van onze ἑταῖροι zullen bederven = de kinderen van onze vrienden, die ons zóó vertrouwen, dat ze ons hun kinderen toevertrouwen.

PLAT. Apolog. 28 C. Nadat Plato geciteerd heeft over Patroclus, den ἑταῖρος van Achilles, vervolgt hij, daarop doelende, dat Achilles het niet zoo erg vond te sterven, als τοῖς φίλοις μὴ τιμωρεῖν. — Hij heeft Homerus' ἑταῖρος dus ook als „vriend" aangevoeld.

PLAT. Gorgias 461 C. Dáárom hebben wij ἑταῖροι en ὑεῖς, dat zij ons in onze ouderdom steunen. — De echte vrienden.

PLAT. Lysis 211 E. Hoe krijgt men een goed vriend? φίλον ἀγαθόν staat hier, doch iets verder vinden we ἑταῖρον.

PLAT. Lysis 206 D. πάντων μάλιστα ἑταῖρος ὢν τυγχάνει. Hij is wel zijn meest speciale vriend, met wie hij altijd omgaat.

PLAT. Euthyd. 284 E. ἀλλὰ νουθετῶ σ' ὡς ἑταῖρον. Ik waarschuw u als vriend.

PLAT. Epist. X. Ik hoor dat jij (Aristodoros) ἐν τοῖς μάλιστα ἑταῖρον εἶναι Δίωνος. Hier zijn stellig de principes wel als achtergrond te nemen van de vriendschap, maar het „geregeld verband" wordt toch speciaal bedoeld.

Zoo ook in de brief aan Dionysius:

PLAT. Epist. I. 309 C. Hier is 't geld terug. Help er maar een ander van uw ἑταῖροι mee.

Ten slotte zij gewezen op een plaats bij Aristoteles.

ARISTOT. Eth. Nic. VIII. 1159 b, 32: ἔστιν δὲ ἀδελφοῖσ καὶ ἑταίροισ πάντα κοινά, κ.τ.λ., waar ROLFES zoo juist vertaalt: unter Brüdern und solchen die sich wie Brüder sind.

Een luchtiger klank, maar met behoud van het continuiteits-karakter, vinden we o. a. op de volgende plaats:

PLAT. Polit. 568 E (Over een tyran, wanneer de bevolking hem niet kan onderhouden): δῆλον ὅτι ἐκ τῶν πατρῴων θρέψεται αὐτόσ τε καὶ οἱ συμπόται τε καὶ ἑταῖροι καὶ ἑταῖραι.

Cf. AXIONICUS, Kock, frgm. 2: ἑταῖροι „de vrienden", waar je kunt gaan eten!

Eveneens op de volgende plaatsen, die we wat uitvoeriger willen bespreken.

ANDOCID. IV. 14. — Alcibiades, rijk getrouwd, permitteerde het zich ook nog ἑταῖραι in huis te halen, vrije of onvrije vrouwen. Zijn echtgenoote ging tenslotte weg en riep de hulp van de wet in.

οὗ (ibi, tunc) δὴ μάλιστα τὴν αὑτοῦ δύναμιν ἐπεδείξατο. παρακαλέσασ γὰρ τοὺσ ἑταίρουσ, ἁρπάσασ ἐκ τῆσ ἀγορᾶσ τὴν γυναῖκα ὤχετο βίᾳ, καὶ πᾶσιν ἐδήλωσε καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν καταφρονῶν.

De ἑταῖροι moeten hier zijn: de vaste troep vrinden. Waarschijnlijk zijn zij het ook in politicis met hem eens, doch dit is niet beslissend voor de keuze van het woord hier. ἑταῖροι zijn niet alleen de ernstige, maar ook de vroolijke vrienden met wie men omgaat, al of niet in clubverband.

DEMOSTH. LIV. 35. Een heel stelletje mannen heeft 'n diner gehad; nu komen ze op de agora, waar een vechtpartijtje ontstaat. Er vallen harde klappen en

een procesje zal wel moeten volgen. Ze zullen elkaar niet verraden maar helpen.

οὐ γὰρ ἡμεῖσ μαρτυρήσομεν ἀλλήλοισ; οὐ γὰρ ταῦθ' ἑταίρων ἐστὶ καὶ φίλων;

Hier zitten we in moeilijkheden als we de woorden ἑταῖροι en φίλοι willen onderscheiden. ἑταῖροι zijn: de geregelde makkers, het vriendenstel, de vrienden; φίλοι zijn vooral de lieden met wie men principieel goed is; het is hier ook het best met vrienden te vertalen. We zouden kunnen zeggen: vrinden en vrienden, beter = makkers en vrienden; studenten zouden zeggen: clubgenooten en vrienden.

Hetzelfde begrip vinden we ook een paar capita verder.

DEMOSTH. LIV. 39. ἀκούω γὰρ, ὦ ἄνδρεσ δικασταί, Βακχιόν τέ τινα, ὃσ παρ' ὑμῖν ἀπέθανε, καὶ Ἀριστοκράτην τὸν τοὺσ ὀφθαλμοὺσ διεφθαρμένον καὶ τοιούτουσ ἑτέρουσ καὶ Κόνωνα τουτονὶ ἑταίρουσ εἶναι μειράκια ὄντασ καὶ Τριβαλλοὺσ ἐπωνυμίαν ἔχειν. De stijl en de geheele wijze van zeggen zijn nog al studentikoos en de eenig mogelijke vertaling is: vrinden.

Als slotconclusie over dit ἑταῖροσ mogen we dus wel zeggen: de oude kracht van het samengaan is overal merkbaar, doch er is een groote ruimte, vanaf het groeps- of clubverband tot aan de persoonlijke vriend; meestal is het tastbaarder dan φίλοσ, dat vaker een principe inhoudt dan dat het een tastbaar geval schildert. (De uitzonderingen hierop zullen we bij φίλοσ bespreken, waar immers zal blijken dat we φίλοσ in alle mogelijke gevallen kunnen vinden!)

We willen er nog op wijzen dat ook het femininum ἑταῖρα dezelfde kracht kan hebben.

PINDAR. Pyth. III: Wijsjes, zooals παρθένοι ἑταῖραι plegen te tokkelen bij haar bruiloftslied voor de bruid. — Dit zijn „de vriendinnen", wrsch. in ruimen zin gedacht.

D. ἑταῖροσ de makker, collega.

Dit is het ἑταῖροσ, dat niet zoozeer een vriendschap in sluit, als wel slechts het „samengaan" uitdrukt. We bespraken het reeds bij de inleiding over ἑταῖροσ bij Homerus. Het betreft een (al of niet tijdelijk) samengaan in iets en kan dus een band betreffen die min of meer toevallig is of vroeger heeft bestaan. We vinden het in een derivatum goed getypeerd, nl. bij HEROD. III. 70 (de samenzwering van Darius):

ἔδοξέ σφι ἕκαστον ἄνδρα Περσέων προσεταιρίσασθαι τοῦτον ὅτεῳ πιστεύει μάλιστα.

We kunnen de volgende onderscheidingen maken.

a) makkers, gezellen in groot verband, krijgsmakkers, etc. (algemeen actief begrip),
b) collega's, bij zeer bepaalde opdracht of arbeid.
c) lotgenooten in dezelfde toestand (meer passief begrip).
d) jeugdmakkers; makkers uit vroeger tijd.

Wij zullen met enkele voorbeelden van elke rubriek volstaan. Dit ἑταῖροσ is nooit in onbruik geraakt.

a) krijgsmakkers: PIND. Isthm. VII. 12; etc. etc.
makkers: EURIP. Helen. 599

πεμφθεὶσ ἑταίρων τῶν λελειμμένων ὕπο.

ISOCR. XII. 184. Er was gesproken over het exclusief optreden der Spartiaten en de vele fouten die ze daardoor gemaakt hebben, zelfs in hun binnenlandsche politiek.

Nu vraagt de spreker of zij, die de Spartanen altijd zoo prijzen, wel goed begrijpen ὅτι κἀκείνους ἂν ἐπαινέσειαν τοὺς πλείω μὲν κεκτημένους τῶν ἱκανῶν, ἀποκτεῖναι δ'ἂν τολμήσαντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἑαυτῶν καὶ τοὺς ἑταίρους καὶ τοὺς κοινωνοὺς ὥστε καὶ τἀκείνων λαβεῖν.

Het woord ἑταῖροι drukt hier uit: diegenen, te midden van wie men leeft en met wie men een zekere eenheid vormt, zooals hier in Sparta de onderdrukte bevolkingsgroepen toch met de echte Spartiaten samen den staat uitmaken. Bij de vertaling denkt men aan: makkers of genooten.

b) Collega's bij bepaalde taak of arbeid.
XENOPH. Cyrop. VII. 3. 3; Anab. VII. 3. 30, de mede-chefs;

c) lotgenooten, makkers, met meer passieve inhoud.
EURIP. Cycl. 377. μῶν τεθοίναται σέθεν
φίλους ἑταίρους ἀνοσιώτατος Κύκλωψ.

d) makkers van vroeger.
In de eerste plaats denkt men aan de aequales, met wie men samen jong is of jong is geweest, doch er zijn ook andere gevallen.
HEROD. III. 14. Psammetichus ziet, na 't verlies van zijn zoon, een oud tafelgenoot van hemzelf, verarmd, vragend om 'n aalmoes.
Καλέσας ὀνομαστὶ τὸν ἑταῖρον ἐπλήξατο τὴν κεφαλήν = zijn vroegeren makker.

E. ἑταῖρος door ἔρως.

Afziende van de gevallen waar ἑταῖρος gebruikt is als „vriend" terwijl er mogelijk ook een erotische

verhouding in 't spel is, willen we hier slechts een ander geval noemen, nl. waar over een meretrix gesproken wordt.

ANAXILAS, Kock frgm. 22, vs. 16, 17:
οὐ δύ' ἀποπνίξασ' ἑταίρουσ τὸν τρίτον θηρεύεται
ἔτι λαβεῖν.

Hier is dus sprake van minnaars; het is echter wel mogelijk dat de schrijver niet aan dit begrip heeft gedacht, doch bedoelde: twee vrindjes had zij al te pakken gehad (de vrouw vooral als de actieve persoon hier te nemen).

Men vergelijke hiermee het gewone femininum ἑταῖρα, dat ook nog uitdrukt het (al of niet tijdelijk meeleven of samen zijn. Stellig moet men het in oorsprong aanvoelen als genoote, ook van meisje onder meisjes, (meisjes zeggen dan gauw „vriendin"); het op pag. 47 genoemde voorbeeld uit Pindarus bewijst het bovendien; later wordt het ook anders van sfeer: „vriendinnetje", en dan heeft het, instituut geworden, al gauw een geprononceerder kracht gekregen, totdat het een woord was geworden, waarbij men niet meer dacht aan de eigenlijke kracht of beteekenis, omdat het een achteloos gebruikte soortnaam was geworden.

Hoe zeer het woord ἑταῖροσ bepaalde gedachten kon oproepen, getuigt wel het verbum ἑταιρεῖν, dat zelden van den ἐράστησ gezegd wordt, meestal van dengene die zich laat aannemen. Bij de redenaars vindt men dit ἑταιρεῖν zóó absoluut gebruikt, dat het ieder lezer duidelijk is dat hier voor den hoorder blijkbaar geen misverstand mogelijk is geweest! (Lysias III. 24 e.a.)

* * *

Zij het ook niet in die mate als bij φίλος het geval is, óók ἑταῖρος blijkt wel een zeer gemakkelijk gebruikt woord te zijn geweest, wel met eigen sfeer, doch voor meerdere gevallen te gebruiken. Dit komt bijv. goed uit op een plaats als deze:

PLAT. Apol. 20 E. Χαιρεφῶντα γὰρ ἴστε που· οὗτος ἐμός τε ἑταῖρος ἦν ἐκ νέου καὶ ὑμῶν τῷ πλήθει ἑταῖρος τε καὶ συνέφυγε τὴν φυγὴν ταύτην κ.τ.λ. Hier vindt men onze gevallen D en A in een adem genoemd.

Zoo zijn ook bij ἑταῖρος de gevallen talrijk, waar men twijfelt, welke kracht precies bedoeld is en waar men vaak mag aannemen dat de keuze van dit woord geheel onbewust is geweest, hetgeen niet verkeerd was daar er dan inderdaad ruimte was voor méérdere kanten die ἑταῖρος heeft. Wanneer THUCYD. (VII. 73. 3) zegt over Hermocrates: πέμπει τῶν ἑταίρων τινὰς τῶν ἑαυτοῦ κ.τ.λ., dan zijn dat makkers (D) maar tevens stellig hier vertrouwde vrienden (C); en wanneer aan het einde van de Phaedo gezegd wordt: ἥδε ἡ τελευτὴ τοῦ ἑταίρου ἡμῖν ἐγένετο, dan is hierin tegelijk met het begrip van den „philosofischen vriend" ook het persoonlijke vriendschapsbegrip te lezen.

DEMOCRIT., bij Diels frgm. 255. Wanneer vermogende burgers de armere helpen en voor hen opkomen, dan ligt hierin reeds opgesloten medelijden en niet-alleenstaan en kameraad (lotgenoot)-willen-zijn: ἐν τούτῳ ἥδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι καὶ τὸ ἑταίρους γίνεσθαι. Hier liggen het „actief kameraad en vriend zijn" en het meer passieve „lotgenoot (medemensch) willen zijn" dooréén. Zij steunen beide op de oerkracht van het „samengaan".

Tenslotte een voorbeeld, waar we het liefst met

„vrienden'' vertalen, doch waar meerdere gedachten bij ons opkomen:

ANDOCID. I. 54. εἰ οὖν τινι ὑμῶν, ὦ ἄνδρες, ἢ τῶν ἄλλων πολιτῶν γνώμη τοιαύτη παρειστήκει πρότερον περὶ ἐμοῦ, ὡς ἄρα ἐγὼ ἐμήνυσα κατὰ τῶν ἑταίρων τῶν ἐμαυτοῦ, ὅπως ἐκεῖνοι μὲν ἀπόλοιντο, ἐγὼ δὲ σωθείην, σκοπεῖσθε κ.τ.λ. We vertalen: „dat ik mijn eigen vrienden aanbracht'', doch wij voelen hier de partijgroep bij den oligarch Andocides ook er achter staan (het verraden van medeleden van een ἑταιρεία zou immers nog erger zijn!) en dit zal hem ἑταῖροι hebben doen verkiezen boven φίλοι.

Het moge overigens duidelijk zijn geworden, dat ἑταῖρος, ondanks zijn gevarieerd gebruik, een woord is met een geheel eigen sfeer, een sfeer van samengaan en verbondenheid, van feitelijk of daadwerkelijk verband in één of ander opzicht.

ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΣ.

Ook dit woord, waarin wij wel een adiectivum moeten zien, kent een gebruik op het gebied van de vriendschap en vertoont juist daar een moeilijkheid voor dengeen die de kracht en bedoeling van de voornaamste woorden, die vriend beteekenen, wil kennen. De zaak die sterk de aandacht trekt is deze, dat sommige woordenboeken eerst een opsomming geven van beteekenissen bij het gebruik als adiectivum, doch daarna in één adem noemen twee beteekenissen verwant en vriend. Zoo is het ook in het woordenboek van F. Muller Jzn. Zoo is het ook bij Pape. Men heeft zich natuurlijk reeds herhaaldelijk afgevraagd wat van deze tweevoudigheid in de beteekenis de oorzaak is en het is dan ook bij dit woord wel in het bijzonder jammer dat geen vaststaande afleiding bekend is. Pape doet een poging om een verklarende basis van deze twee beteekenissen te vinden; hij schrijft nl.: der mit Einem in genauer Verbindung steht, der Verwandte, Angehörige, Freund. De vooropstaande bepaling wil blijkbaar de sleutel tot de oplossing geven. De keuze van deze formuleering bevredigt ons echter niet; ze hangt niet voldoende samen met de vooraf genoemde adiectivische beteekenissen en maakt m. a. w. den indruk een gemaakte verklaring te zijn, die niet op motieven steunt. We hebben nu het gebruik van ἐπιτήδειος eens nauwkeurig nagegaan, daarbij alle woorden die klaarblijkelijk tot dezelfde stam behooren, in het oog houdend, in de hoop een algemeene grondgedachte te kunnen vaststellen, die wellicht zou kunnen verklaren

waarom een woord zoowel verwant als vriend zou kunnen beteekenen.

Wij hebben dezelfde vraag reeds te behandelen gehad bij het adiectivum οἰκεῖος. Daar is de zaak begrijpelijk geworden, doordat we aannamen een verruiming van het begrip „tot het gezin behoorende" tot het ruimere en algemeenere „er bij behoorende", „eigen", wat bij personen leidde tot het begrip van een groepeering, die bij iemand behoort, m. a. w. een groep, waar behalve familieleden en huisgenooten (want dat waren οἰκεῖοι in de eerste plaats) ook een enkele trouwe vriend bij gedacht kan worden. Hoewel nu door 't gemis van een afleiding van ἐπιτήδειος de zaak hier veel moeilijker is, was het toch niet onmogelijk dat ook hier een logische verklaring voor de (door de woordenboeken eigenlijk zoo sterk opvallende) kwestie gevonden zou kunnen worden. Nu meenen wij wel iets gevonden te hebben, dat een logischer formuleering biedt dan de bovengenoemde bij Pape. In de eerste plaats is onze conclusie echter deze, dat de beteekenis „verwant" in plaats van voorop te staan, een wel zéér bijkomstige positie inneemt in het betreffende gebruik van ἐπιτήδειος tot in de 4e eeuw! Wij kregen door ons onderzoek ook sterk den indruk dat de bedoelde, voornamelijk substantivische beteekenis „vriend" volstrekt niet een zoo losstaande verklaring als bij Pape gevonden wordt, noodig heeft. Onze conclusie is nl., dat dit ἐπιτήδειος niet beteekent verwant, maar veeleer toegewijd, steunend, vriend en dat de zaak precies omgekeerd is als bij οἰκεῖος; dat nl. οἱ ἐπιτήδειοι zijn de vrienden, waaronder wel eens een familielid begrepen kan zijn. Verwant beteekent ἐπιτήδειος tot in de 4e eeuw echter niet!

Alle woorden die wij beschouwen als in verband staande met ἐπιτήδειος, blijken te kunnen teruggaan op één grondgedachte: het toegewijd zijn, het ingesteld zijn op, het zorg hebben voor. Wij willen nu bij elk dier woorden een oogenblik stilstaan om onze conclusie te motiveeren. We beginnen met het woord ἐπιτηδέω, dat wij reeds bij Homerus tegenkomen. Niet altijd staat de beteekenis vast.

A. 142: ἓν δ'ἐρέτας ἐπιτηδὲς ἀγείρομεν. De beteekenis ,,met opzet'' is hier zeker niet te zoeken. Waarom zou het hier, in verband met stamverwante woorden, niet zijn: met zorg?

o. 28: μνηστήρων σ' ἐπιτηδὲς ἀριστῆες λοχάουσι. Ook hier is zeer goed: zij leggen u zorgvuldig een laag. Op deze plaatsen komen wij zeker niet uit met de beteekenis ,,met opzet'', hetgeen voortaan ἐπιτηδέω meestal gaat beteekenen. Ook bij Herodotus staat de beteekenis ,,met opzet'' soms nog zeer dicht bij die van ,,met speciale zorg'', bv. VII. 44. Wij willen hiermee zeggen dat een beteekenis ,,met opzet'' kan zijn voortgekomen uit ,,met zorg'', cf. Thuc. III. 112, 4, de eenige plaats bij Thuc. waar ἐπιτηδέω voorkomt en waar de scholiast aanteekent: ἐσκεμμένως, hetgeen beteekent: met goede voorzorg en zorgvuldig.

We willen dit laatste begrip dus vooropstellen, daar het geheel in de lijn ligt van de kracht der andere woorden, die wij nu zullen bezien.

Wij gaan dan nu over tot het verbum ἐπιτηδεύω. Homerus heeft het niet gebruikt. Wel Herodotus in den zin van ,,zich geheel bezighouden met'', ,,tot zijn levensgewoonte maken''. E.g. II. 129: ταῦτα ἐπιτηδεύοντι. Nog duidelijker in de door ons bedoelde sfeer is III. 18:

ἐπιτηδεύοντας τιθέναι τὰ κρέα τοὺς ἐν τέλει ἑκάστοτε ἑόντας, er groote ijver en toewijding bij betoonend, met groote zorg.

In passieven vorm I. 98: τὸ δὲ καὶ μᾶλλόν τι ἐπετηδεύθη, waar bedoeld wordt: de muren werden er bovendien ook nog speciaal zoo voor gebouwd. Ook denken wij aan de „afgerichte" honden, XEN. Cyrop. I. 6. 40.

Bij al deze gevallen blijkt duidelijk de gedachte van een zich ergens naar richten. Deze kracht blijft in de 5e en 4e eeuw. ἐπιτηδεύω blijft het woord voor „betrachten van", „alle zorg of aandacht besteden aan", „in praktijk willen brengen van" (e.g. van principes PLAT. Crit. 29 C, e.a.); „nastreven"; e.g. PLAT. Phaedr. 64 A: de ware philosofen οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι, dit is het eenige waar zij hun aandacht en zorg op richten.

Geestig is het gebruik XEN. Cyrop. VIII. 8. 8.: Vroeger mochten de Perzen niet spuwen, opdat ze door zweeten gezond zouden blijven, tegenwoordig echter is 't spuwen nog wel verboden, τὸ δ' ἐκπονεῖν οὐδαμοῦ ἐπιτηδεύεται, zich inspannen behoort echter niet meer tot de doelstellingen!

Een enkele maal geeft het woord een zeer concreete gedachte, e.g. AESCHIN. III. 225: ἃ ἐπιτηδεύσας ὑγιὴς ἂν ἐγένετο = door welke therapie (verzorging, maatregelen) hij gezond zou zijn geworden.

Uit deze voorbeelden blijkt wel dat de kracht, die in het verbum schuilt, iets anders is dan het doen alleen, maar dat een begrip van bedoeling en zorg er aan ten grondslag ligt. Wij noemen nog:

LYS. XIV. 26. ὅστις κἀκείνῳ τοιαῦτ' ἐπιτηδεύων

διεβέβλητο (hem in dergelijke dingen bij te staan). Ook PLAT. Polit. 394 E. ὅτι εἷς ἕκαστος ἓν μὲν ἂν ἐπιτήδευμα καλῶς ἐπιτηδεύοι (zich geven aan).

Ten slotte vinden we het SOPH. El. 309 = θεραπεύειν. [1])

Bij het verbum sluiten zich twee substantiva aan: ἐπιτήδευσις en ἐπιτήδευμα.

ἐπιτήδευσις is een echt nomen actionis. Het beteekent: het zich geven aan iets. De zorg voor bepaalde dingen is ook hier een duidelijk blijkende kracht.

THUC. II. 36. 4. ἀπὸ δὲ οἵας τε ἐπιτηδεύσεως ἦλθον ἐπ' αὐτὰ καὶ μεθ' οἵας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἵων μεγάλα ἐγένετο, ταῦτα δηλώσας κ.τ.λ. = door welke soort van toewijding (= ijverig streven voor) zij (onze voorouders) daartoe kwamen, etc.

Het soms heel moeilijk vertaalbare ἐπιτήδευμα beteekent: datgene waarnaar men zijn zorgen richt, wat men nastreeft; het is soms de inhoud van het streven zelf; vertalingsmogelijkheden zijn: principes, levensgewoonten, en, als inhoud, ook de prestaties of daden zelf. Voorbeelden hiervan vindt men bijv. bij de redenaars bijna op iedere bladzijde.

Wij kunnen van deze woorden afstappen. Wat wij nu willen aantoonen is dit, dat het niet noodig en waarschijnlijk onjuist is, om bij ἐπιτήδειος te beginnen met de beteekenis „geschikt", en pas in de laatste plaats te noemen als nieuw element de beteekenis „vriend". Het komt ons voor dat men bij dit woord uit moet gaan

---

[1]) Lex. Soph., Frider. Ellendt; ed. alt. emend. cur. H. Genthe, Berol. 1872.

van: meewerkend, steunend, zorg hebbend; dat beteekenissen als ,,geschikt'', ,,noodig'', ,,in de termen vallend'' wèl als hieruit voortkomend gedacht kunnen worden èn, dat de beteekenis ,,vriend'' (iemand die voor je klaar zal staan) er zéér dicht bij staat, zóó dicht bij, dat van een ,,ontwikkeling'' der voorgestelde beteekenis tot die van ,,vriend'' nauwelijks meer sprake is. Het is precies hetzelfde en het begrip vriend steunt daar dan geheel op.

Men moet zich rekenschap geven van de situatie in de Grieksche steden in de 5e en 4e eeuw, want in deze eeuwen valt dit gebruik van ἐπιτήδειος als ,,vriend''. In de steden, en zeker niet het minst in Athene, waar de vrijheid allerlei wrijvingen en burgerlijk politiek getwist mogelijk maakte, heerschte een samenleving, die maakte, dat men als enkeling, als alleen staand burger nu niet bepaald een benijdbare positie had, tenminste als men eenigszins nog mee zou willen doen in die samenleving, in het πολιτεύεσθαι. Men mag veilig aannemen, dat er onder de burgers, die zich voor staatszaken interesseerden en onder hen die door hun bedrijf op omgang met velen waren aangewezen, weinigen waren, die niet op de een of andere wijze met anderen in een groep verbonden waren. Die groep behoefde niet groot te zijn en behoefde ook niet een officieele club te zijn, maar van een groepje mannen te weten, dat men ze als toegewijd kon beschouwen jegens zichzelf en zijn belangen, was een onmisbaar iets en was echt grieksch. Cf. Isocr. XXI. 8: Zij die valsch willen aanklagen τούτους ἐγκαλοῦσιν οὓς ἂν μήτε αἰσχύνωνται μήτε δεδίωσι, καὶ οὓς ἂν ὁρῶσι πλουσίους μὲν, ἐρήμους δὲ καὶ ἀδυνάτους πράττειν. — Er wordt

in die Grieksche samenleving al menige strijd gestreden, menige ruzie bedreigde welvaart of geluk van hen, die maar iets van zich lieten spreken in politiek of handel. Wat begon de enkeling? Zelfs die philosofen, die de geestelijke waarde van de vriendschap op zich zelf sterk betoonen, laten nimmer na op de praktische voordeelen, ja, de noodzakelijkheid te wijzen, die men over 't algemeen aan het bezit van vrienden toekende.

Allerlei van nuchtere praktijk getuigende opvattingen (ὅτι οἱ πολλοὶ φίλους οἴονται τοὺς χρησίμους εἶναι, of: μονώτῃ μὲν οὖν χαλεπὸς ὁ βίος) worden door Aristoteles wel als onbevredigend gekenschetst (respect. Eth. Nic. IX. 1169 b en IX. 1170 a), op grond hiervan, dat het bezit van vrienden op zich zelf iets goeds is, hetgeen dus ook de voorspoedige daarom reeds moet bezitten om werkelijk rijk en voorspoedig genoemd te kunnen worden; doch! een kijkje in de gangbare opvatting in sommige groepen van menschen hebben we er inmiddels toch door gekregen (men zie hierover ook ons slothoofdstuk en vooral de aldaar geciteerde plaats uit ARISTOT. Eth. Nic. IX. 1169 b). Bij de philosofen kunnen we ook andere, hooge opvattingen vinden, die de vriendschap als onverbrekelijk verbinden met het deelen in hun bepaalde philosophische beginselen. Uitvoerig behandelt dit L. Dugas in zijn reeds in ons voorwoord genoemd werk [1]). Ons is het echter niet om de opvattingen der philosofen te doen.

De praktijk van het leven spreekt over het hebben van vrienden niet alleen als iets moois maar ook als nuchtere noodzakelijkheid. Menschen die je niets in

---

[1]) L. DUGAS. L'amitié antique. II. 1914, Alcan, Paris.

den weg zullen leggen, kun je al best gebruiken, vooral als ze op eenigerlei wijze nog eenigen invloed hebben. Cf. ANDOC. I. 41: χρὴ μέντοι μὴ ἀπωθεῖσθαι τοιούτους φίλους.

Zoo krijgt men wel eens den indruk dat het hebben van vele vrienden een soort van maatstaf is voor iemands positie en belang als persoon. Is men ἔρημος φίλων, dan kan dat een teeken zijn van een verzwakte positie en „Aeschines" vraagt in een briefje aan Philocrates (VI) om den brenger van dat briefje, den man die den balling Aeschines op Rhodus gastvrij ontving, in alles te helpen, ὡς μάθῃ ὅτι οὐ παντελῶς ἔρημον φίλων ὑπέλαβεν, ἀλλ' ἔστι τις Ἀθήνησιν Αἰσχίνου μνήμη καὶ λόγος. (Zie ons slothoofdstuk).

De kracht van οἱ ἐπιτήδειοι nu moet o. i. kunnen zijn: die zoodanigen, van wie men als vriend kan verwachten dat zij iemand steunen en zorgen voor zijn belangen; terwijl οἱ φίλοι, ongerekend het veelvuldig ander gebruik, ditzelfde wel kan beteekenen, doch in den regel een verschil van sfeer toch heeft, zoodat, waar ἐπιτήδειος gebruikt wordt, bijna steeds een vrij tastbaar geval is van soms met name genoemde vrienden, terwijl φίλοι meestal een algemeener begrip is, en ook vager gebruikt wordt.

Deze beteekenis van ἐπιτήδειος (vriend) lijkt ons regelrecht voort te komen uit het oude gebruik van ἐπιτήδειος als adiectivum. Zelfs valt later dikwijls niet meer uit te maken of we te doen hebben met 'n adiectivum of 'n substantivum.

Wij willen het gebruik van dit woord eens nagaan.

Bij HOMERUS vinden wij het niet, doch eenige plaatsen bij HERODOTUS zijn reeds zeer duidelijk.

HEROD. III. 70. ὁ δὲ Ὀτάνης παραλαβὼν Α. καὶ Γ., Περσέων τε πρώτους ἐόντας καὶ ἑαυτῷ ἐπιτηδεοτάτους ἐς πίστιν, κ.τ.λ. Heel duidelijk is hier nog de beteekenis „toegewijd" en dit zelfde vinden we HEROD. IV. 72: λαβόντες τῶν λοιπῶν θεραπόντων τοὺς ἐπιτηδεοτάτους.

Beschouwen wij nu HEROD. VI. 102: καὶ ἦν γὰρ Μαραθὼν ἐπιτηδεότατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνίππευσαι dan vinden we in de zooveel voorkomende beteekenis „geschikt" hier nog duidelijk merkbaar de kracht van „voordeelig", hetgeen ook het geval is HEROD. IX. 27: wij zijn bereid u (Spartanen) te gehoorzamen, ἵνα δοκέει ἐπιτηδεότατον ἡμέας εἶναι ἑστάναι καὶ κατ' οὕστινας = waar en tegenover wie gij 't maar het voordeeligst oordeelt dat wij staan. Nog zijn voor ons doel duidelijke plaatsen IV. 47: τῆς τε γῆς ἐούσης ἐπιτηδέης καὶ τῶν ποταμῶν ἐόντων σφι συμμάχων, waar de beteekenis is: meewerkend, voordeelig; IX. 37: als Mardonius het offensief wil openen, οὐκ ἐπιτήδεα ἐγίνετο τὰ ἱρά, ἀμυνομενῳ δὲ καὶ τούτῳ καλά.

De teekenen werkten niet mee, wilden niet zooals hij wou.

Ten slotte moet worden vermeld het frappant gebruik in III. 52, waar van een kind gezegd wordt τῷ πατρὶ ἐπιτήδεος, zich geheel schikkend naar den wil van den vader. Ook hier dus een grondkracht „toegedaan". Op andere plaatsen bij Herodotus is het begrip algemeener geworden tot „geschikt", b.v. I. 110; I. 115; II. 133; III. 134; IV. 158, maar de kracht meewerkend, dienstig ligt er nog niet ver af. Dit klopt ook met de functie van adjectiva op -ειος in 't algemeen. Wanneer we lezen in Kühner's Ausführliche

Grammatik [1]), I. 2, pag. 291: Sehr oft drücken sie ganz allgemein das aus, was von dem Stammworte ausgeht, zu ihm gehört, mit ihm verbunden ist, sowie auch häufig die Art und Weise, etc., dan missen we in ons geval wel een stamwoord, doch we hebben de zonder twijfel stamverwante woorden bezien, en concludeeren nu voor ἐπιτήδειος daaruit deze beteekenis: zooals iem. is, die mee wil werken, die zorg wil dragen.

Dat hieruit dan de zoo algemeen geworden beteekenis „geschikt" voort kan komen, lijkt ons duidelijk.

Slaan we nu nog enkele Lexicografen op, dan vinden we menig pleidooi voor onze redeneering.

SUIDAS geeft deze volgorde: φίλος, εὔνους, ἁρμόδιος.

AELIUS DIOGENIANUS — HESYCHIUS [2]): Thuc. IV. 78. ὁ φίλος, ἀνεπιτήδειος· ὁ ἐχθρός.

POLLUX III. 61 begint zijn desbetreffende opsomming van synoniemen aldus: ὁ φίλος, ὁ ἑταῖρος, ὁ γνώριμος, ὁ συνήθης, ὁ ἐπιτήδειος, etc.

LIDDELL—SCOTT [3]) begint 't artikel echter als volgt: made for an end or purpose, fit or adepted for it, suitable, convenient, usefull, serviceable, necessary — en deelt dan eenvoudig in:

1) of things: τὰ ἐπιτήδεια.

---

[1]) Ausführl. Grammatik der Griech. Sprache von Dr. RAPHAEL KÜHNER. Erster Teil: Elementar- und Formenlehre. 3tte Aufl., in neuer Bearb. bes. von Dr. FRIEDR. BLASS. Hamburg, Hahn'sche Buchh. 1892.

[2]) Uitg. v. M. Schmidt, Jenae 1863.

[3]) Greek-English Lexicon by H. G. LIDDELL a. ROB. SCOTT, new edit. revised and augm. by H. STUART JONES D. Litt. and ROD. MCKENZIE, M. A., Oxford, Clarendon Press. 1929.

2) of persons: serviceable, friendly, also as subst.: a close friend. οἱ ἐπιτήδειοι: one's friends, — en wijst dan op ἐπιτηδείως ἔχειν τινί — to be on friendly terms with. (Pausan. 3. 9. 3.).

In deze opzet sluit Liddel-Scott niet geheel aan bij het hierboven geschrevene.

Het is nu zaak om bij de schrijvers na HERODOTUS het gebruik van ἐπιτήδειος verder na te gaan.

Wij zullen hierbij plaatsen tegen komen, waar de beteekenis zeker niet kan zijn voortgekomen uit het begrip „geschikt", terwijl omgekeerd, zooals we reeds aanduidden, de kracht van het begrip „meewerkend, dienend, ten dienste staande", wèl tot een algemeener gebruik als „dienstig, geschikt, in aanmerking komend" kan hebben geleid. Wij zullen dus eerst een reeks van voorbeelden geven waar de door ons op de voorgrond gestelde kracht nog duidelijk is.

XENOPH. Athen. Polit. II. 19: De Atheners waardeerden het meest τοὺς μὲν σφίσιν αὐτοῖς ἐπιτηδείους καὶ συμφόρους. De beteekenis van ἐπιτήδειος is hier òf werkelijk-toegenegen, òf, wat ons nog waarschijnlijker lijkt, het vindt in σύμφορος een versterkend synoniem en er ligt dan iets in van „waar je tastbaar iets aan hebt."

XENOPH. Hipparch. I. 8: ῥήτορας ἐπιτηδείους = de beste woordvoerders, nl. om de belangen der ruiterij te bepleiten. De uitdrukking heeft dus betrekking op het rendement der bemoeiingen. Dezelfde gedachte vindt men ook XENOPH. Anab. I. 3. 18 en VII. 7. 57.

Overtuigend zijn ook deze plaatsen: XENOPH. Anab. VII. 1. 39: ὅτι οὐκ ἐπιτήδειον εἴη τοὺς μὲν στρατιώτας πλησίον εἶναι τοῦ τείχους.

De beteekenis is: niet voordeelig, niet goed.

Cf. XENOPH. Hipparch. I. 19: het zal ἐπιτήδειον zijn om te vermelden . . . . (= verhelderend werkend).

XENOPH. Memor. II. 6. 35: πάνυ ἂν οἶμαι σοι ἐπιτήδειον εἶναι με σύνθηρον τῶν ἀγαθῶν φίλων, zegt Socrates tot Critobulus. Het zal zeer dienstig voor u zijn als ik u help bij het zoeken naar goede vrienden.

XENOPH. Memor. II. 1. 3: εἴ τι ἐπιτήδειόν ἐστι μάθημα πρὸς τὸ κρατεῖν τῶν ἀντιπάλων (meewerkend, voordeel afwerpend).

PLATO Polit. 390 B: is 't voor een jong mensch ἐπιτήδειον πρὸς ἐγκράτειαν te hooren over het genot van het drinkgelag? (bevorderlijk; zoo ook 390 C).

PLATO Menex. 237 E: πᾶν γὰρ τὸ τεκὸν τροφὴν ἔχει ἐπιτηδείαν ᾧ ἂν τέκῃ.

PLATO Timaeus 20 D: laat hem ook dit verhaal eens hooren, opdat hij kan oordeelen of het ἐπιτ. of ἀνεπιτ. is πρὸς τὴν ἐπίταξιν. (bevorderlijk).

DEMOSTH. XXIV. 1. παρὰ πάντας τοὺς νόμους νόμον εἰσήνεγκεν οὔτ' ἐπιτήδειον οὔτε δίκαιον: de wet was niet voordeel brengend (we zouden er geen plezier van beleven) en niet juist. Ook in het citaat van de wet zelf (33) staat ἐπιτήδειος: voordeelig, ten bate van. Cf. ook DEMOSTH. XX. 83 en 95.

THUCYD. VII. 20. 2. εἴ ποθέν τι εἶχον ἐπιτήδειον ἐς τὸν πόλεμον, ξυμπορίσαντες: iets dienstigs, waar ge iets aan hebt, dat tot voordeel kan zijn.

THUCYD. IV. 76. 5. ἐς τὸ ἐπιτήδειον: naar wensch (= teruggaande op 't begrip: meewerkend).

LYSIAS XIII. 51. οὐκ ἐπιτήδεια τῷ δήμῳ: niet voordeelig voor het volk.

Omgekeerd staat οὐκ ἐπιτήδειον (PLAT. Euthyd. 304 A)

in den zin van „het geeft geen voordeel, het is zonder raison", nl. om hierover uit te weiden.

Bij personen ligt zoo in de qualificatie „geschikt" vaak de kracht: die er iets bereikt, die de zaak vooruit helpt, waar men resultaat van kan verwachten." E.g. PLAT. Polit. 412 E. Moeten wij hèn als φύλακεσ nemen? Ja, dat zijn de ἐπιτήδειοι voor die post. (Er ligt méér in dan geschikt!)

LYS. XIII. 18. ἐδόκει αὐτοῖσ οὗτοσ ἐπιτήδειοσ εἶναι μηνυτήσ: een heel bruikbare aanklager (voordeel brengend).

AESCHIN. in Tim. 17. τοῦτον οὐκ ἐπιτήδειον εἶναι ἡγήσατο συμπολιτεύεσθαι: een ongeschikt element in de burgergemeenschap (nl. onvoordeelig, tegenwerkend!)

Zou men deze kracht ook niet mogen zoeken in de raadgeving van den nuchter-verstandigen PITTACUS, bij Diels fragm. 73a: τοῖσ ἐπιτηδείοισ χρῶ! — Cf. ook nog XEN. Cyrop. VIII. 6. 7.

Talrijk zijn trouwens de plaatsen, waar de beteekenis „geschikt" zeer duidelijk is voortgekomen uit de boven besproken kracht. Zoo meenen wij dat de beteekenis „meewerkend" ook nog naspeurbaar is bij menig ἐπιτήδειοσ als qualificatie van een plek, terrein, gelegenheid, aard, waarvan de voorbeelden voor het grijpen liggen, e.g. PLAT. Polit. 374 E. φύσεωσ ἐπιτηδείασ εἰσ . . . . = een natuur, zeer geeigend voor; cf. ook THUCYD. VI. 64. 1; VI. 66. 1; LYSIAS VIII. 1; etc.

Ligt, de praktische zienswijze (ook van philosofen) in aanmerking genomen, ook niet iets van de gedachte „daar heeft men wat aan" in het gebruik op een plaats als deze:

DEMOCR., bij Diels fragm. 302. ἐπιτηδειότατοσ πρὸσ φιλίαν ὁ πλεῖστα ἀδικεῖσθαι δυνάμενοσ καὶ φέρειν.

Hierna mag nog afzonderlijk worden genoemd de merkwaardige plaats

XEN. Memor. II. 3. 9, waar van een hond wordt gezegd ἐπὶ προβάτοισ ἐπιτήδειοσ ὤν. Dit doet ons denken aan XEN. Cyrop. I. 6. 40, waar het verbum werd gebruikt in den zin van „africhten, dienstig maken voor".

Zelfs de beteekenis „in aanmerking komende om" kan dezelfde oorsprong soms laten merken. Cf. ANDOC. IV. 25. ἀποδείξω αὐτὸν ἐπιτηδειότερον τεθνάναι μᾶλλον ἢ σῴζεσθαι. (Het is immers voordeeliger dat hij sterft!)

Men lette ook op de volgende zin bij DEMOSTHENES, waar het woord twee maal, in gevarieerde beteekenis, voorkomt, maar waar toch door de wijze van zeggen blijkt dat hier niet alleen een woordenspel bedoeld is.

DEMOSTH. XXII. 57. Androtion was met in beslagneming opgetreden tegen twee πόρναι:

καίτοι εἴ τισιν ἄρα δοκοῦσιν ἐπιτήδειαι ἐκεῖναι παθεῖν, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμά γε οὐκ ἐπιτήδειον γίγνεσθαι. Het eerste woord is „verdienend om", maar uit het tweede spreekt iets van „'t kan niet goed zijn zoo iets te doen."

Wij willen natuurlijk geenszins ontkennen dat er een overvloed van plaatsen is, waar de kracht „meewerkend" niet zoo sterk naspeurbaar is. De beteekenis is zeer algemeen geworden tot een op alles toepasselijk begrip: geschikt. Maar wie voelt bijv. in ons woord „geschikt" nog iets van een participium? Bijv. wanneer wij zeggen: dat gaat heel geschikt (= gemakkelijk), een gebruik dat ἐπιτήδειοσ zelfs ook toelaat, getuige PLAT. Polit. 357 C: ἔστι γε ἐπιτήδειον ζητεῖν ἐν αὐτῇ (= i. d. democratische staat) πολιτείαν (de richting die hem bevredigt).

Nu dan het gebruik van ἐπιτήδειος (soms adjectivisch, soms min of meer substantief geworden) in den zin waar onze aandacht het meest naar uitging: Wij vinden nl. ἐπιτήδειος zoowel in zake het persoonlijk leven als in betrekking tot politieke verhoudingen in de beteekenis van werkend voor, voelend voor, aan de kant van, bevriend, vriend enz. Een mooi overgangsvoorbeeld, waar we de mogelijkheid tot het verwijden van dit begrip tot „geschikt" al dadelijk kunnen zien is:

THUCYD. VI. 64. 2: πέμπουσιν ἄνδρα σφίσι μὲν πίστον, τοῖσ δὲ τῶν Συρακουσίων στρατηγοῖσ τῇ δοκήσει οὐχ ἧσσον ἐπιτήδειον: een man, die hun trouw was en naar den schijn te oordeelen ook den veldheeren der Syracusanen vriendschappelijk gezind. Hier kunnen dadelijk nog enkele plaatsen uit Thuc. aan worden toegevoegd, waar ἐπιτήδειος politieke zin heeft.

THUC. V. 76. 2: over Argos, naar aanleiding van de pogingen der Spartanen om Argos voor hun denkbeelden te winnen: ἦσαν δὲ αὐτοῖσ πρότερον τε ἄνδρεσ ἐπιτήδειοι καὶ βουλόμενοι τὸν δῆμον τὸν ἐν Ἄργει καταλῦσαι (= menschen die hun politiek toegedaan waren).

THUC. III. 40. 3: zachtheid in optreden is volgens Cleon alléén juist πρὸσ τοὺσ μέλλοντασ ἐπιτηδείουσ = tegenover hen, die men aan zijn zijde kan krijgen (en waar je dan wat aan kunt hebben!). Zoo vinden we dit gebruik van ἐπιτήδειος geregeld voor geestverwanten en diegenen die eenzelfde zaak voorstaan in eigen of vreemd land; e.g. THUC. I. 95. 7; II. 18. 3; IV. 78. 1; IV. 113. 3; VII. 73. 3; VIII. 48. 2.

Zoo ook wel eens als: in verstandhouding staande met iemand, als menschen van dezelfde opvattingen en (al of niet politieke) idealen.

THUC. VIII. 17. ὁ Ἀλκιβιάδησ, ὢν ἐπιτήδειοσ τοῖσ προεστῶσι τῶν Μιλησίων. Cf. THUC. VII. 86. 3; e. a.

Mogen hier nog twee sprekende voorbeelden uit ANDOCIDES vermeld worden.

ANDOC. I. 63. εἰ μὲν ἀξιοῖσ ἡσυχίαν ἔχειν καὶ σιωπᾶν, ἕξεισ ἡμᾶσ ἐπιτηδείουσ ὥσπερ καὶ πρότερον· εἰ δὲ μή, χαλεπώτεροί σοι ἡμεῖσ ἐχθροὶ ἐσόμεθα ἢ ἄλλοι τινὲσ δι' ἡμᾶσ φίλοι. De nuchterheid van deze uiting maakt de plaats welsprekend en geeft ἐπιτήδειοσ in tegenstelling met ἐχθρόσ, met de kracht „meewerkend, steunend".

ANDOC. IV. 41. ἐγὼ γὰρ πρεσβεύσασ (εἰσ . . . .) τοὺσ μὲν διαφόρουσ ὄντασ διήλλαξα, τοὺσ δ' ἐπιτηδείουσ ἐποίησα, τοὺσ δ'ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ἀπέστησα. Hier is de beteekenis „bondgenoot, medestander".

Hierbij sluit zich ook aan het gebruik van het adverbium ἐπιτηδείωσ bij THUC, e.g. I. 19: De Spartanen hieven geen zware belastingen van hen, over wie zij als „bondgenooten" de leiding hadden, doch zorgden er slechts voor κατ' ὀλιγαρχίαν δὲ σφίσιν αὐτοῖσ μόνον ἐπιτηδείωσ ὅπωσ πολιτεύσουσι = in hun voordeel, in hun geest. Zoo ook Thuc. I. 144. 2: τοῖσ Λακεδαιμονίοισ ἐπιτηδείωσ αὐτονομεῖσθαι = in 't voordeel der Spartanen.

ISOCR. XVI. 8. gebruikt dit ἐπιτήδειοσ voor de vrinden en geestverwanten van Alcibiades: πυθόμενοσ δὲ τήν τε τῶν ἐχθρῶν δύναμιν καὶ τὰσ τῶν ἐπιτηδείων συμφοράσ. [1])

---

[1]) Zeer zeker is de opmerking van CALHOUN juist (Athenian clubs etc., zie onze noot op pag. 38) dat ἐπιτήδειοσ synoniem van ἑταῖροσ kan zijn, maar C. bedoelt dan bijna altijd „lid van een georganiseerde club" en dit lijkt ons vaak onnoodig.

Op het gebied van het particuliere leven zijn de voorbeelden van ἐπιτήδειος als „toegenegen, bevriend, meewerkend" nog veel talrijker. Naast onze reeds genoemde voorbeelden uit Andocides noemen we nog de volgende:

ISAEUS IX. 5. ἐπορευόμην παρὰ τὸν Ἱεροκλέα, εὖ μὲν εἰδὼς ὅτι ὡς οἷοντε μάλιστα ἐπιτήδειος εἴη Κλέωνι, οὐχ ἡγούμενος δ' ἂν αὐτὸν τολμῆσαί τι ψεύσασθαι κατὰ Ἀστυφίλου τετελευτηκότος καὶ ταῦτα θεῖον ὄντα καὶ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου. Behalve het verband maakt ook de toevoeging van μάλιστα wel duidelijk dat ἐπιτήδειος niets anders kan zijn dan vriendschappelijk, toegenegen, bevriend.

ISAEUS IV. 1. ἐπιτήδειοί μοι τυγχάνουσιν ὄντες Ἄγνων τε οὑτοσὶ καὶ Ἀγνόθεος, καὶ ὁ πατὴρ αὐτῶν ἔτι πρότερον. Hier geeft de formuleering der laatste toevoeging over den vader het doorslaand bewijs dat ἐπιτήδειοι moeten zijn: menschen die tot de welgezinde, bevriende groep van kennissen behooren, geen familieleden.

Dat ἐπιτήδειος niet beslist insluit een gelijkheid van leeftijd (bij ἑταῖρος is dit wel niet principieel, doch in de praktijk veel vaker het geval), blijkt o. a. duidelijk uit het gebruik van het woord bij PLATO en andere schrijvers over philosofen. In tal van dialogen van Plato bijv. vinden we dit ἐπιτήδειοι als omgangsvrienden van een philosoof, vrienden in hoogen zin des woords. Men denke aan PLAT. Crito 43 C: een smartelijk bericht brengende ἐμοὶ καὶ τοῖς σοῖς ἐπιτηδείοις. PLAT. Symp. 212 D: als er nòg een van de ἐπιτήδειοι is, roept hem dan ook binnen. Ook bij Xenophon (Memor. I. 1. 6. e. a.).

Soms staat dit ἐπιτήδειοι naast φίλοι. Het laatste woord is dan veel meer een begrip, ἐπιτήδειοσ is veel tastbaarder van sfeer. Wanneer bijv. in PLATO's Crito herhaaldelijk ἐπιτήδειοι wordt gebruikt, staat in hetzelfde verband plotseling φίλοι: Crit. 44 C. χρήματα περὶ πλείονοσ ποιεῖσθαι ἢ φίλουσ. Nu is φίλοι een begrip, ἐπιτήδειοι zijn de vrienden waar men over spreekt. Zoo zegt Socrates tot die rechters, die hem vrij wilden spreken: φίλοι (Apolog. 40 A), want het is hier een begrip, zonder de tastbare werkelijkheid van de ἐπιτήδειοι van den philosoof. Zoo valt ons ook op het gebruik van beide woorden op de volgende plaats.

PLAT. Phaed. 58 C: τίνεσ οἱ παραγενόμενοι τῶν ἐπιτηδείων τῷ ἀνδρί; Of stierf hij ἔρημοσ φίλων; In deze laatste toevoeging voelt men het veel algemeenere. Er was toch wel iemand bij hem van de zijnen? φίλοσ moge principieel vaker de dierbaarheidsgedachte uitdrukken, hier klinkt als „term" ἐπιτήδειοσ nog veel intiemer en inniger, door de grootere tastbaarheid!

Men vergelijke ook PLATO in zijn brief (II) aan Dionysios (310 B en C). ἐπιτήδειοι zijn hier: mijn vrienden, d. i. hetzelfde gebruik dat we hierboven juist bespraken. Doch in 315 B schrijft PLATO: Of moet ik schrijven εὖ πράττειν, zooals ik gewoon ben te zeggen als ik schrijf tot τοὺσ φίλουσ. Dit is immers veel algemeener, veel meer het begrip: vriend, dan het bij philosofen tastbare woord ἐπιτήδειοι, dat we ook elders in de brieven vinden, e.g. XIII. 361 C: ik zal jouw bezittingen gebruiken zooals τοῖσ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων.

Tastbaar is ook ditzelfde ἐπιτήδειοσ in die zelfde brief

(362 C): Leptines sprak over u als een ἐπιτήδειος (een werkelijk vriend en geestverwant).

De geregelde band van vriendschap die in ἐπιτήδειος ligt opgesloten, komt door de toevoeging van eenige woorden nog duidelijker uit in 363 C, waar over Terillos staat: ἡμέτερος ἐπιτήδειος καὶ τὰ ἄλλα καὶ περὶ φιλοσοφίαν χαρίεις.

Het spreekt van zelf dat juist bij Socrates, die met zijn „leerlingen" een vaak innige vriendschapsband had, het woord ἐπιτήδειος zeer op zijn plaats was, zooals bij ieder nobel philosoof, die een trouwe kring om zich heen verzamelde. Vaak zijn dan ἐπιτήδειοι praktisch: de leerlingen, cf. XENOPH. Memor. I. 1. 6; I. 2. 7; e. a.

ISAEUS IV. 18 geeft het bewijs dat ἐπιτήδειοι vrienden kan beteekenen, juist als tegenstelling met verwanten! Het gaat over erfenisjagers: Als zij nu nog ἐπιτήδειοι van den overledene waren geweest! Want dikwijls hebben menschen, die met hun verwanten niet goed waren, hun ware vrienden vóór laten gaan in hun testament.

Dezelfde tegenstelling komt ook naar voren:

ISAEUS IX. 8. πρῶτον μὲν συγγενεῖσ παρακαλέσασ ἔπειτα δὲ φράτορασ καὶ δημότασ, ἔπειτα τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων ὅσουσ δύναιτο πλείστουσ.

Wat ons hierbij het meest treft, is juist het zóódanig gebruik van ἐπιτήδειος, dat het blijkbaar in Grieksche ooren als een tegenstelling met verwanten kon klinken en gevoeld werd.

Men vraagt zich dan ook af wat de reden is, dat in enkele lexica in één adem de beteekenissen verwant en vriend worden opgegeven.

MOERIS [1]) s.v. ἐπιτηδείουσ geeft zelfs op:

ἐπιτηδείουσ οὐχ ὥσπερ ἐν τοῖσ Ὑπομνήμασιν, μόνουσ τοὺσ ἐκ γένουσ προσήκοντασ, ἀλλὰ καὶ (!) τοὺσ ἑταίρουσ, ὡσ Πλάτων Φαίδωνι.

Deze opmerking is wel heel eigenaardig. (Wat zijn bovendien deze ὑπομνήματα? Misschien de Memorabilia van Xenophon, doch dan klopt de opmerking geenszins). STURZ [2]) wijst op deze mededeeling van Moeris, doch geeft zèlf geen plaatsen op, waar hij de beteekenis „verwant" zou willen voorstellen, terwijl hij toch blijk geeft zich van het gebruik goed rekenschap te hebben gegeven. Wanneer men naslaat de plaats, die PAPE noemt als bewijsplaats voor de beteekenis verwant, dan wordt het ons niet duidelijker. Het is DEMOSTH. XXIX. 23: Vijandschap jegens Aphobus is er niet bij mijn getuigen: ὁ μὲν γὰρ ἀδελφὸσ καὶ σύνδικοσ, Φάνοσ δ' ἐπιτήδειοσ καὶ φυλέτησ, Φίλιπποσ δ' οὔτε φίλοσ οὔτ' ἐχθρόσ. De beteekenis verwant is hier niet waarschijnlijk. KIRCHNER [3]) nòch SUNDWALL [4]) geven iets op van verwantschap tusschen deze personen en Kirchner vertaalt ἐπιτήδειοσ hier niet!

Er zijn nog tal van plaatsen waar de zaak zelve niet bewijzen kan of er sprake is van verwanten of vrienden, doch waar nergens aanleiding is om te veronderstellen dat iets anders bedoeld is dan vrienden

---

[1]) Harpocration et Moeris, ex recens. I. Bekkeri, Berol. 1833.

[2]) STURZ, Lexicon Xenophonteum, Lipsiae, 1802.

[3]) KIRCHNER, Prosopographia Attica, Berlin, 1901—1903.

[4]) SUNDWALL, Supplement op Kirchner (Verhandl. der finnischen Geselsch. der Wiss., LII, Helsingfors 1910)

en waar Kirchner ook geen uitsluitsel geeft. Wij noemen eenige van dergelijke plaatsen.

DEMOSTH. XXXV. 6: Θρ. δ' ὁ Δ. υἱός, . . . καί Μελ. ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπιτήδειοί μοι εἰσι, καὶ χρώμεθα ἀλλήλοις ὡς οἷόν τε μάλιστα.

DEMOSTH. XLIX. 10: Tim. was er al eens genadig afgekomen voor het gerecht ἐξαιτουμένων μὲν τῶν ἐπιτηδείων καὶ οἰκείων αὐτοῦ ἁπάντων, ἔτι δὲ καὶ 'A. καὶ 'I (vorsten), συμμάχων ὄντων ὑμῖν.

Wetende (vooral uit de oratores blijkt dit duidelijk) hoe van de goede vrienden steeds verwacht wordt dat ze steunen in gevaar en ook anderszins de vriend bevoordeelen waar ze maar voor hem kunnen optreden of iets in 't reine brengen, kunnen we hier dadelijk een aantal plaatsen opgeven, waar de beteekenis vriend voor ἐπιτήδειος zeer voor de hand liggend is, althans geenszins ongerijmd.

THUCYD. IV. 78. 2.

DEMOSTH.: XXXV. 36; XXXVI. 1 en 57; XLIII. 7; XLVIII. 2 en 40; XLIX. 31 en 47; L. 27; LII. 13; LIX. 45.

LYSIAS I. 18 en 41; XII. 14; XXIII. 12.

ISOCRAT. XII. 18; XV. 141; XVII. 31 en 38; XVIII. 5; XXI. 3 en 21.

ISAEUS IV. 23; V. 40.

Heel duidelijk door de geheele sfeer van het geval is een plaats bij LYSIAS, waar οἱ ἐπιτήδειοι zijn: de vrinden.

LYSIAS III. 11. Simon heeft bemerkt dat de ook door hem begeerde knaap weer in de stad is en hij organiseert nu een fuifje met z'n vrinden, waarbij ze loeren op den knaap, die ergens in de buurt moet zijn. παρεκάλεσέ τινας τῶν τούτου ἐπιτηδείων, καὶ οὗτοι μὲν ἠρίστων καὶ ἔπινον, φύλακας δὲ κατέστησαν ἐπὶ τοῦ τέγους,

ἵν' ὅποτε ἐξέλθοι τὸ μειράκιον, εἰσαρπάσαιεν αὐτόν. Dit is geen familiekwestie, doch een zaak van vroolijke vrienden (ἑταῖροι), die gewoon zijn dergelijke dingen met elkaar op te knappen. Zoo zegt in die zelfde rede de minnaar van den knaap van zijn kant ook (III. 38):

„Wat zou ik wel hebben ondervonden, als ik eens opzettelijk, πολλοὺς ἔχων τῶν ἐπιτηδείων, Simon vechtlustig was tegemoet getreden!" Ook hier: vrinden. In enkele van de hierboven genoemde plaatsen zal men ἐπιτήδειος naast een synoniem gebruikt vinden. Natuurlijk behoeft men, vooral bij redenaars, niet altijd een groot verschil te willen zien tusschen twee in een adem genoemde synoniemen (LYSIAS XIII. 92.) Sòms is er wèl een typeerend verschil; bv. LYSIAS XIII. 19: ὁ δὲ Θ. οὗτος ἑταῖρος ἦν τῷ Α. καὶ ἐπιτήδειος. In dit voorbeeld slaat ἑταῖρος zonder twijfel op een zekere uiterlijke positie als clubgenooten, althans groepsgenooten, terwijl ἐπιτήδειος, opzettelijk toegevoegd, wijst op de geregelde omgang en vertrouwdheid als vriend, zeer bepaald de vriendschapsverhouding.

ISOCR. V. 24 wordt ἐπιτήδειοι gebruikt in den zin van de in 17 genoemde: πλησιάσαντες, degenen die den omgang met mij hadden gezocht.

Waarom zouden we nu een uitzondering maken voor THUC. VII. 75. 3? τῶν τε γὰρ νεκρῶν ἀτάφων ὄντων, ὁπότε τις ἴδοι τινὰ τῶν ἐπιτηδείων κείμενον, ἐς λύπην μετὰ φόβου καθίστατο. Toegegeven dat hier de beteekenis verwant heel goed zou uitkomen, wat is er echter tegen de verklaring: wanneer iemand een van zijn beste, naaste vrienden dan gesneuveld zag liggen, enz.

Afzonderlijke bespreking verdient LYSIAS I. 22. Hier is nl. een plaats waar, bij een bepaalde lezing,

de beteekenis verwant, familielid zou moeten worden aangenomen! De spreker vertelt hoe hij 'n ἐπιτήδειοσ καὶ φίλοσ had, Sostratos geheeten, dien hij ontmoette toen het al avond werd.

εἰδὼσ δ'ἐγὼ ὅτι τηνικαῦτα ἀφιγμένοσ οὐδένα καταλήψοιτο οἴκοι τῶν ἐπιτηδείων, ἐκέλευον συνδειπνεῖν. Zoo staat het in de editie van BEKKER. Doch waarom? De M.S.S. geven toch ook οὐδὲν ἄν, en andere edities hebben dit ook overgenomen, bijv. die van CAROL. MÜLLER (Didot), rec. Baiterus. COBET, waarschijnlijk terugschrikkend voor de zelden voorkomende combinatie opt. fut. + ἄν. (ook voorkomende Isaeus I. 32, Lycurg. 15) stelde voor: οὐδέν zonder ἄν. Nemen we echter de bruikbare lezing οὐδὲν ἄν, dan is de beteekenis: wetende dat hij op dat uur wel niets eetbaars thuis meer zou vinden, vroeg ik hem met mij mee te gaan. (Na de maaltijd ging hij ook inderdaad weer spoedig weg). καταλαμβάνειν komt wel meestal voor bij personen, maar ook wel eens bij dingen, e.g. THUC. II. 18., terwijl de combinatie οὐδὲν τῶν ἐπιτηδείων (neutr. plur.) ook voorkomt XENOPH. Hell. II. 4. 29.

Over dezen Sostratos, die in I. 22. was genoemd ἐπιτήδειοσ καὶ φίλοσ, wordt in 39 gebruikt: φίλοσ ὢν Σ. καὶ οἰκείωσ διακείμενοσ. Zouden we hieraan mogen demonstreeren dat de naast het beide keeren genoemde φίλοσ geplaatste termen elkaar ongeveer dekken. Dit komt ons voor wel juist te zijn: ἐπιτήδειοσ is als vriend omgaande, en dit is ook οἰκείωσ διακείμενοσ.

Zoo lijkt „ἐπιτήδειοσ = verwant" wel haast een fabeltje. De meest waarschijnlijke opvatting lijkt mij deze:

Zooals οἰκεῖοι oorspronkelijk de huisgenooten waren, de tot de familia behoorenden, met verruiming tot

(aan huis komende) „als eigen menschen beschouwde mannen", zoo zullen omgekeerd ἐπιτήδειοι zijn de bevriende mannen, waaronder juist wel eens een verwant zich zal hebben bevonden, hetgeen echter geenszins het begrip „verwanten" mag geven aan het woord ἐπιτήδειοι! Het gebruik bij THUC. II. 49. 8, komt ons voor iets van dat samenvattende begrip te demonstreeren: zij verloren hun geheugen, zoodat ze ἠγνόησαν σφᾶσ τε αὐτοὺσ καὶ τοὺσ ἐπιτηδείουσ. Hier had evengoed οἰκείουσ kunnen staan; beide woorden kunnen een enkele keer wel eens praktisch ongeveer dezelfde groep omvatten, doch de sfeer van het woord is anders.

Mogen wij eindigen met te wijzen op het gebruik van ἀνεπιτήδειοσ als onaangenaam, onvriendelijk:

ISOCR. XII. 22. ἀεί τι ψεύδεσθαι περὶ ἐμοῦ καὶ λέγειν ἀνεπιτήδειον. Ook ANDOC. II. 28, DEMOSTH. XLVIII. 8. Dit negativum lijkt ons op dezelfde wijze een verklaring te vinden: geen zorg toonend, niet meewerkend, onvoordeelig, onaangenaam, onvriendelijk, vijandig.

ΦΙΛΟΣ.

Het gebruik van het woord φίλοσ is zoo algemeen en kent zoovele beteekenissen, dat we, wat betreft de 5e en 4e eeuw, eigenlijk op iedere plaats afzonderlijk moeten overwegen wat met dat φίλοσ daar bedoeld is en voorts slechts kunnen hopen een grootste gemeene deeler te kunnen vaststellen. We hebben daarbij dan te bedenken dat φίλοσ blijkbaar een woord is, zooals zeker wel iedere taal er eenige heeft, nl. zóó algemeen gebruikt, dat ze voor de meest verschillende nuances gevonden worden.

Is het met ons woord „vriend" eigenlijk wel anders? In een bepaald verband, kan het een gevoel van iets dierbaars en belangrijks opwekken bij hoorder of lezer; een andere keer echter wordt het zoo achteloos gezegd, dat geen sterveling bij 't hooren of lezen van dit woord er ook maar een oogenblik aandacht aan schenkt. Hoe vaak zullen we niet spreken ook van „de vrienden", zonder dat er eenige waarborg is dat hier cordiale betrekkingen van belang bedoeld zijn. De spreektaal kent nog wel eens een onderscheid door 't gebruik van 't woord „de vrinden", maar ook hiervan heeft de taal zich al in anderen zin meester gemaakt, want bij de uitdrukking „een dikke vrind van hem" kan wel degelijk sprake zijn van werkelijk bedoelde vriendschap. Het schijnt dat in 't Grieksch φίλοσ op die wijze een passe-partout is geworden, een looper die op vele sloten past, op alle nuances van vriendschapsbetrekking en dergelijke banden en gevoelens.

Dit alles neemt niet weg, dat het woord een oor-

spronkelijke kracht en een grondbeteekenis moet hebben en het zou dan ook onjuist zijn, om, wat we bij de boven besproken woorden hebben getracht, bij φίλοσ te verwaarloozen, nl. zoo ver mogelijk terug te gaan in de litteratuur en de kracht van φίλοσ daar te peilen.

We willen dan beginnen alweer den ouden Homerus er op na te slaan, waarbij we er op verdacht zijn deze moeilijkheid te ontmoeten, dat we als hoofdgedachte zullen vinden geliefd, enz. met een beteekenis van pron. possess. daar naast. Inderdaad is deze moeilijkheid er, doch ze is eigenlijk voor niemand meer moeilijk, daar we tusschen de beide beteekenissen algemeen het logisch verband als zeker aannemen. Reeds theoretisch kunnen we het begrijpen: „geliefd" en wat „van je zelf" is, kan — de mensch is egoist — dicht bij elkaar staan.

In enkele M.S.S. der scholia (B. L. V.) vinden we bij A. 569 reeds geannoteerd: φίλον δὲ τὸ ἴδιον. Doch uit vele plaatsen bij Homerus blijkt bovendien dat de brug gemakkelijk te slaan is. De volgende plaatsen zijn wel bijzonder treffend, tevens duidelijk door de tegenstelling met een ander woord.

α 238: εἰ μετὰ οἷσ' ἑτάροισι δάμη Τρώων ἐνὶ δήμῳ
ἠὲ φίλων ἐν χερσίν, ἐπεὶ πόλεμον τολύπευσεν.

Hier treft men φίλοι in de beteekenis van „de eigen menschen". De ἑτάροι zijn de medestrijders en expeditiegenooten, φίλοι „de zijnen". Dezelfde kracht treedt menigmaal aan den dag.

α 19: ook toen was Odysseus nog niet thuis καὶ μετὰ οἷσι φίλοισι.

Beziet men bij Homerus φίλοσ tegenover ἑταῖροσ, dan treft ons bij φίλοσ niet alleen een grooter dierbaarheidsbegrip, maar — vooral gelet op plaatsen als boven

vermeld — ook het begrip „eigen". Deze laatste beteekenis mogen we wellicht vaak als de belangrijkste beschouwen.

We wijzen nog op:

δ 367 ἑταῖροι: de hem vergezellenden, maar

δ 475 φίλοι: die men niet meer terug zal zien, de zijnen.

α 49: δηθὰ φίλων ἄπο πήματα πάσχει.

ω 188, waar de schimmen der vrijers zeggen: we zijn zoo plotseling gedood; οὐ γάρ πω ἴσασι φίλοι κατὰ δώμαθ' ἑκάστου.

Hiernaast kunnen natuurlijk gesteld worden tallooze plaatsen waar φίλος zuiver possessief is en waar we ook als oude kracht van het woord willen aannemen een combinatie van eigen-heid en dierbaarheid. Maar we mogen wel aannemen dat deze laatstgenoemde kracht, die het gewonnen heeft van de eerste, uit de eerste zal zijn voortgekomen en niet omgekeerd.

Ook bij HESIODUS (Theog. 162 e. a.) vinden we nog het possessieve begrip „eigen": φίλον τετιημένη ἦτορ.

Zoo ook bij de Lyrici en dergelijken. LYCURGUS (107) citeert een vers van TYRTAEUS, dat levendig aan Homerus doet denken: πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι.

De tragedie, die wel eens oude krachten van taal en woorden wil laten gelden, toont op menige plaats φίλοι in possessieven zin.

We noemen een aantal plaatsen.

AESCHYL. Agam. 438. Ares zendt uit Troje aan de φίλοισι urnen met asch, in plaats van de mannen zelf. Dit zijn de eigenen thuis, de familie (zeer dicht staande bij dierbaren).

ibid. 983: θάρσος . . . . ἵζει φρενὸς φίλον θρόνον =

in de zetel van mijn hart (cf. vs. 994). Dit is weer Homerisch possessief.

ibid. 1103. Cassandra over Clytaemnestra:

τί .... μήδεται κακὸν ἄφερτον φίλοισιν = voor haar eigen naasten.

ibid. 1219. Cassandra, 'n visioen hebbend:

παῖδες θανόντες ὡσπερεὶ πρὸς τῶν φίλων.

AESCH. Choeph. 234. Orestes tot Electra:

τοὺς φιλτάτους γὰρ οἶδα νῷν ὄντας πικρούς.

AESCHYLUS Septem 970. Bij de klacht over de gesneuvelde broeders: πρὸς φίλου ἔφθισο καὶ φίλον ἔκτανες = uw naaste.

SOPHOCLES Electra 518:

μή τοι θυραίαν γ'οὖσαν αἰσχύνειν φίλους.

Deze laatste plaatsen zijn hierom des te treffender, omdat φίλοι hier zijn menschen met wie men in disharmonie leeft! Het zijn de eigenen, op de laatste plaats: de uwen, uw naasten.

EURIP. Androm. 672. Menelaus tot Peleus:

ξένης δ'ὕπερ
τοιαῦτα λάσκεις τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

Vooral met dit ἀναγκαῖος samen voelen we hier ook de kracht „eigen" nog werken.

EURIP. Medea 698: πιστὸς οὐκ ἔφυ φίλοισ = jegens hen, wien hij πιστός had moeten zijn, zijn eigen naasten.

Een possessieve kracht lag ook ten grondslag aan het volgende φίλος:

EURIP. Rhes. 803. εἰκάσαι δέ μοι
πάρεστι λυπρὰ πρὸς φίλων πεπονθέναι.

Hier is de gedachte: de eigen menschen = eigen partij.

Overigens brengt de tragedie ons φίλος vooral in den zin van een sterk dierbaar, vriend, enz. doch

door de verheven stijl, die bijv. in de aanspraak wel eens wat ongemotiveerd „dierbaar" is, komen de plaatsen in de tragedie niet in 't bijzonder voor bespreking in aanmerking.

Geenszins willen we dus ontkennen, dat tegenover de bovengenoemde gevallen waar de kracht „eigen" was, een heerleger van plaatsen staat, waar φίλοσ niets anders meer geeft dan de dierbaarheidsgedachte, doch op tal van plaatsen waar φίλοσ dierbaar is, ook uit de latere litteratuur, krijgt men toch weer nooit een goede indruk van de bedoeling, als men niet a. h. w. de kracht „eigen", „naaste" er in de verte achter ziet staan.

Bovendien zijn er immers plaatsen, bij Homerus vooral, waar de beteekenis dierbaar of iets dergelijks zelfs ridicuul zou zijn en alleen de possessieve kracht mogelijk is. Hierop wijst reeds KRETSCHMER, die ook, gesteund door het Lydisch, maar veel meer nog door met 't Grieksch verwante talen, de possessieve grondbeteekenis van φίλοσ op linguistische gronden waarschijnlijk acht. [1])

Wij citeeren nu een aantal plaatsen uit andere schrijvers, waar φίλοσ possessief is, of waar de dierbaarheidsbeteekenis toch nog heel sterk steunt op het begrip „eigen". Eerst eenige treffende voorbeelden uit de Voor-Socratici.

EMPEDOCL., Diels frgm. 137. πατὴρ φίλον υἱὸν ἀείρασ (zijn eigen zoon) = Homerisch possessief.

---

[1]) P. KRETSCHMER, Griechisch φίλοσ; Indo-Germ. Forschungen, 45 (1927).

In het zelfde fragment, over de vader en de moeder: φίλασ κατὰ σάρκασ ἔδουσιν = het eigen, verwante vleesch; vleesch van hun vleesch.

EMPEDOCL. frgm. 110: φίλην ἐπὶ γένναν ἱκέσθαι.

THUCYD. VI. 12. 1. gebruikt φίλοι, wanneer hij spreekt over het in 't verderf storten van de eigen menschen, nl. bij het Siciliaansch avontuur.

XENOPH. Cyrop. VIII. 8. 21. De tegenwoordige Perzische ruiters zijn niet veel waard: κατὰ γὰρ τὴν χώραν αὐτῶν ῥᾷον οἱ πολέμιοι ἢ οἱ φίλοι ἀναστρέφονται = ruiters van eigen partij. Cf. ook ibid. 8. 25.

XENOPH. Anab. I. 8. 14. Cyrus aanschouwde vóór den slag zoowel de vijanden als τοὺσ φίλουσ = zijn eigen leger.

cf. XENOPH. Hipparch. I. 3. Slechte paarden helpen meer τοῖσ πολεμίοισ ἢ τοῖσ φίλοισ. Ook ibid. IV. 10 en 15; VIII. 15; XEN. Cyneg. XIII. 12.

LYSIAS VII. 6. In Attica is veel verwoest door de Spartanen, andere stukken ὑπὸ τῶν φίλων = door onze eigen menschen, uit Attica zelf.

(Voor dit begrip van land- of volksgenooten vinden we ook menigmaal οἰκεῖοι, cf. pag. 9).

LYSIAS XIV. 27. κατακυβεύσασ τὰ ὄντα ἐκ Λευκῆσ ἀκτῆσ ὁρμώμενοσ τοὺσ φίλουσ κατεπόντιζεν (een term die bij 't bedrijf van zeeroovers thuis hoort). Alcibiades was wrschl. zeevaarders aan het plunderen. Met φίλοι wordt wellicht gedoeld op één of meer gevallen, waarbij Atheensche koopvaarders, die op de Pontus voeren, onder de slachtoffers waren. [1])

[1]) cf. HERM. FROHBERGER: Ausgew. Reden des Lysias II, Teubner, 1866.

DINARCH. I. 41: οὐκ ἴστε τοῦτον αὐτοὶ δωροδόκον ὄντα καὶ κλέπτην καὶ προδότην φίλων καὶ τῆς πόλεως ἀνάξιον καὶ αὐτὸν καὶ τὴν περὶ τοῦτον τύχην γεγενημένην.

Ook hier wordt bij φίλοι gedacht aan: zijn eigen menschen, Atheners, medeburgers, nl. zijn medegezanten.

AESCHIN. III. 81: προδότης ὢν τῶν φίλων. Dit slaat op hetzelfde, terwijl DEMOSTH. hetzelfde verwijt in dezelfde woorden weer tegen Aesch. ten beste geeft (XIX. 201).

ISOCR. IV. 168. Wij Grieken hebben ons zelf door onze verdeeldheid veel kwaad gedaan: .... πολλοὺς δὲ δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν ἐπικουρεῖν ἀναγκαζομένους ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τοῖς φίλοις μαχομένους ἀποθνήσκειν = tegen hun eigen menschen (Grieken).

ISOCR. XII. 55. (Over de door de Spartanen in de steden ingestelde 10-mannen, die zich zoo schandelijk gedroegen): ὥστ' οὐ μόνον αὐτοὺς ἀπώλεσαν καὶ τοὺς φίλους καὶ τὰς πατρίδας τὰς αὑτῶν, ἀλλὰ καὶ κ.τ.λ. = hun eigen medeburgers.

ISOCR. XV. 88 (over de leerlingen, als hun leertijd bij Isocr. eindigde) ἀλλ' ἐπὶ τελευτῆς, ὅτ' ἤδη μέλλοιεν ἀποπλεῖν ὡς τοὺς γονέας καὶ τοὺς φίλους τους ἑαυτῶν, οὕτως ἠγάπων τὴν διατριβὴν ὥστε μετὰ πόθου καὶ δακρύων ποιεῖσθαι τὴν ἀπαλλαγήν. Dit φίλοι doet ons denken aan Odysseus, die nog niet in den kring der zijnen (μετὰ οἷσι φίλοισι) was teruggekeerd.

ISOCR. XXI. 8. (Euth. is een neef van den benadeelden Nicias, wiens vriend de aanklacht verzorgt). „Indien N. een valsch aanklager was, zou hij niet Euth. hebben aangeklaagd. Οἱ γὰρ τοιαῦτα πράττειν ἐπιθυμοῦντες οὐκ ἀπὸ τῶν φίλων ἄρχονται ἀλλὰ μετὰ τούτων ἐπὶ τοὺς

ἄλλους ἔρχονται." Hier is een grensgeval, waarbij duidelijk wordt hoe het begrip „de eigen menschen" kan leiden tot een ander begrip, waar οἱ φίλοι collectief bedoelt die beide groepen, die οἱ οἰκεῖοι en οἱ ἐπιτήδειοι heeten.

Zooals we echter reeds zeiden, heeft in het gebruik de kracht van „dierbaarheid" het gewonnen van die van „eigen". Maar inzake dierbaarheid bestaan tal van graden, die 't woord φίλος alle weergeeft, graden, die zelfs tot een groot karakter-verschil hebben geleid. Φίλος is één van die woorden die de eene keer een sterke positieve kracht hebben, een volgende maal (soms enkele zinnen later) zeer verzwakt worden gebruikt. Reeds wezen wij op het veelzijdig karakter van ons „vriend". Vaak zou het voor iemand die niets weet van de zaak, waar het om gaat, niet mogelijk zijn te concludeeren welke dierbaarheidsgraad in het woord „vriend" moet worden gevoeld. „Hoe weet je dat?" „Ik heb het gehoord van een vriend van m'n broer".

Zoo ziet men het hier gebeuren:

A. dat οἱ φίλοι kunnen zijn de eigenen (= οἰκεῖοι), familieleden, naasten, eigen landslui, mede-Grieken, enz. (zie boven).

B. dat οἱ φίλοι zijn al diegenen te samen, die vallen onder de begrippen οἰκεῖοι en ἐπιτήδειοι, m. a. w. dat groote complex van die menschen, die door verwantschap of persoonlijke vriendschapsverhouding een zekere kring van nastaanden vormen. (= verwijding van A).

C. dat φίλος zeer bepaald persoonlijk vriend beteekent, ± = ἐπιτήδειος, maar niet altijd met die sterke kracht van vriendschap, die het woord ἐπιτήδειος bezit.

D. dat φίλοσ niet zoozeer persoonlijk vriend beteekent, als wel de door een belang (politiek, handel, tocht enz.) nauw verbondene. Dan zijn φίλοι diegenen, die ook vaak ἑταῖροι genoemd worden, ook in den zin van makkers (door opleiding in jeugd etc. verbondenen).

E. dat φίλοσ is de politieke vriend in grooter verband, de medestander, bondgenoot, in binnen- of buitenlandsche politiek. Soms zwakker: de sympathiek gezinde. 't Wordt gebruikt bij particulieren zoowel als bij vorsten, steden, enz.

F. dat het ook vaak voorkomt, dat niet meer uit te maken is of we met 'n geval van B., C. of D. te doen hebben, zooals ook ons „vriend" vaak niet gedefinieerd mag worden.

G. dat het woord dan ook alleen een begrip van dierbaarheid wil geven, met de kracht van „geliefd", „dierbaar", „bevriend", „vriend van" of „met", soms slechts aanduidend de goede verhouding, bijv. in tegenstelling met ἐχθρόσ, menigmaal zonder dat de werkelijke verhouding tastbaar voor oogen wordt gesteld. (Vaak ligt als motiveering van het begrip een zekere nuttigheid of opportuniteit ten grondslag; hierover zie het slothoofdstuk).

Uit elk van deze gebieden willen we hier een aantal voorbeelden geven.

A. De beteekenis „eigen" is reeds hierboven besproken en met voorbeelden toegelicht.

B. οἱ φίλοι, omvattende de begrippen οἰκεῖοι + ἐπιτήδειοι.

Wij zijn bij de lectuur tal van plaatsen tegengekomen, waar φίλοι ons leek een zeer ruim, veel omvattend begrip te zijn. Niet altijd is dit echter bewijsbaar. Wij laten hier een aantal gevallen volgen, die o. i. in dit opzicht duidelijk zijn.

Door de woordkeuze en zekere tastbaarheid duidelijk zijn deze voorbeelden:

ANTIPHANES, bij Stob. flor. 124, 27. τοὺσ προσήκοντασ φίλουσ, de verwanten (nastaanden) onder de φίλοι.

PLAT. Leg. 691 D. πρὸσ τῶν ἐγγύτατα φίλων.

PLAT. Epist. IX. 358 A. Niemand bestaat voor zichzelf alleen, ἀλλὰ τῆσ γενέσεωσ ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶσ μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντεσ, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι = onze verdere naasten.

Wij wijzen voorts op de volgende plaatsen.

EMPEDOCL., Diels frgm. 277. Neem een adoptief-zoon ἐκ τῶν φίλων. De bedoeling is: neem geen vreemde, maar een vertrouwde, bekende, uit familie of vrienden.

PLAT. Leg. 766 E. Loop niet dadelijk naar den rechter! πρῶτον μὲν εἰσ γείτονασ ἰέναι χρὴ τοὺσ ἐπικαλοῦντασ ἀλλήλοισ καὶ τοὺσ φίλουσ τε καὶ ξυνειδότασ ὅτι μάλιστα τὰσ ἀμφισβητουμένασ πράξεισ. Dat onder deze φίλοι ook familieleden vallen is wel duidelijk.

XENOPH. Cyrop. VIII. 3. 3 en volg. Cyrus tot zijn φίλοι: Kleedt uw φίλοι hiermee, zooals ik u kleed. — Zouden φίλοι alleen de intiemste vrienden zijn, dan zouden er geen φίλοι zijn van die anderen, die ook niet Cyrus' φίλοι waren.

XENOPH. Anab. VI. 1. 20. Wanneer aan Xen. de leiding wordt aangeboden, heeft hij verschillende overwegingen, o. a.:

νομίζων καὶ τὴν τιμὴν μείζω οὕτως ἑαυτῷ γίγνεσθαι πρὸς τοὺς φίλους = dat er een grootere roep van hem uit zou gaan, onder familie en vrienden in Athene en elders.

XENOPH. Oecon. XI. 10. οἱ δὲ δὴ δυνάμενοι μὴ μόνον τὸν ἑαυτῶν οἶκον διοικεῖν, ἀλλὰ καὶ περιποιεῖν, ὥστε καὶ τὴν πόλιν κοσμεῖν καὶ τοὺς φίλους ἐπικουφίζειν κ.τ.λ. Met deze φίλοι zullen zeker ook niet alleen de buiten de familie staande vrienden bedoeld zijn; hier is een veel wijdere strekking: zij, die ook eens een ander van hun naasten en vrienden kunnen helpen.

Een dergelijk veel omvattend begrip is iets dat vooral de dagelijksche spreektaal met één woord wil samenvatten. Vandaar dat vooral bij de redenaars vele gevallen te vinden zijn, waar een dergelijk φίλοι de door ons bedoelde inhoud krijgt.

ANTIPHON V. 95. Weest voorzichtig met 't ter dood veroordeelen! ἐὰν γὰρ τὸ παραχρῆμα μόνον πείσωσιν ὥστε ἀποκτεῖναι, ἅμα τῷ σώματι καὶ ἡ τιμωρία ἀπόλωλεν: οὔτε γὰρ οἱ φίλοι ἔτι θελήσουσιν ὑπὲρ ἀπολωλότος τιμωρεῖν· ἐὰν δὲ καὶ βουληθῶσι, τί ἔσται πλέον τῷ γε ἀποθανόντι. De voorstelling van zaken is onjuist, want zoowel verwanten als vrienden zullen wel degelijk een gedood verwant (vriend) willen wreken; hier is de advokaat aan het woord! Dit maakt echter geen verschil voor het woord φίλοι, dat hier zeer ruim te nemen moet zijn.

AESCHINES Epist. II. 2: In deze aan Ctesiphon van uit de verbanning gerichte brief schrijft „Aeschines' over Ct.'s geintrigeer: ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ ἔτι καὶ ἐκπεπτωκόσι τῆσ πατρίδος καὶ ἀπεστερημένοις ἐπιτιμίασ καὶ πόλεως καὶ πολιτῶν καὶ φίλων.

Als politiseerend burger die zijn vaderlandsliefde boven al wil toonen, begint hij met de burgereer en de stad, dan noemt hij de medeburgers, tenslotte de φίλοι, waardoor hij meer persoonlijk wordt en waarmee hij stellig de ruime kring bedoelt van hen die vriendschappelijk contact met hem hebben, als familieleden of anderszins.

DEMOSTH. LVII. 14: συμβαίνει δέ μοι περὶ τούτων τῶν μὲν φίλων ἢ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων μηδένα μάρτυρα παρεῖναι διά τε τὴν ὥραν καὶ διὰ τὸ μηδένα παρακαλέσαι, αὐτοῖσ δὲ τοῖσ ἠδικηκόσι με χρήσασθαι μάρτυσιν.

De bedoeling blijkt uit 12, waar hij uitstel vraagt om οἰκεῖοι als getuigen te kunnen hebben.

Οἱ φίλοι is hier dus gelijk aan het ruimste begrip οἱ οἰκεῖοι, anders gezegd = οἱ οἰκεῖοι + οἱ ἐπιτήδειοι.

DEMOSTH. XXIX. 58: Men zou zich niet eens zoo verbazen over zijn onbeschaamdheid, εἰ μὲν μὴ καὶ παρὰ τοῖσ αὐτοῦ φίλοισ καὶ παρὰ τῷ διαιτητῇ προεγνωσμένοσ ἀδικεῖν τούτουσ ἐποιεῖτο τοὺσ λόγουσ. (hetzelfde in 59.). Ook hier achten wij οἱ φίλοι een zeer veel omvattend begrip, evenals DEMOSTH. XXIII. 143.

LYSIAS XXXII. 11: 'n Voogd benadeelt zijn pupillen. De moeder der kinderen wil ten slotte laten ingrijpen: τελευτῶσα δὲ ἡ μήτηρ αὐτῶν ἠντιβόλει με καὶ ἱκέτευε συναγαγεῖν αὐτῇσ τὸν πατέρα καὶ τοὺσ φίλουσ, εἰποῦσα ὅτι . . . . τὸ μέγεθοσ αὐτὴν ἀναγκάσει τῶν συμφορῶν περὶ τῶν σφετέρων κακῶν δηλῶσαι πάντα πρὸσ ἡμᾶσ. De spreker zelf is een aangetrouwd familielid en behoort zelf tot de φίλοι hier genoemd. Het is een raad van familieleden met wrschl. de beste vrienden daarbij; in de eerste plaats zijn echter de verwanten hier bij

betrokken. Ook in 12 wordt dit duidelijk, waar ἐπιτήδειοι in den ruimsten zin staat: de naaste kring, waaronder ook wel verwanten zich kunnen bevinden, hetgeen in 12 blijkt.

Hetzelfde ruime begrip van οἱ φίλοι meenen wij ook te moeten zien o. a. ANDOCID: de myster. 118; ANTIPHON: VI. 38 en 39; DEMOSTH. XLI. 1 en 14; XLVII. 71; ISAEUS I. 16. e. a.

C. Zeer bepaald persoonlijk vriend (adject. persoonlijk bevriend) kan φίλος zeer vaak beteekenen, al moeten we steeds denken aan het wat roekeloos gebruik van het woord, zoodat men zich van de kracht der vriendschap niet steeds een even sterke voorstelling moet maken.

Zeer duidelijk zijn die plaatsen, waar φίλος door nevengestelde, andere begrippen uitdrukkende woorden een sterk eigen cachet krijgt (zie ook D.)

LYCURG. 133. κακοὶ γὰρ καὶ πολῖται καὶ ξένοι καὶ ἰδίᾳ φίλοι οἱ τοιοῦτοι τῶν ἀνδρῶν εἰσίν, οἳ κ.τ.λ.

LYSIAS XXI. 6: οὔτε φίλος ὢν οὔτε συγγενὴς οὔτε φυλέτης ἔπλει ἐπὶ τῆς ἐμῆς νεώς.

Cf. ook LYSIAS VI. 53; DEMOSTH. XXVII. 4.

ISOCR. XIX. 13. υἱόν μ' ἐποιήσατο Θρασύλοχος, πολίτην μὲν αὐτοῦ καὶ φίλον ὄντα. Het kwam vaak voor bij adoptie dat de geadopteerde ongeveer van dezelfde leeftijd was als de adopteerende. In cap. 10, waar ook φιλία gebruikt wordt, blijkt dat hier inderdaad sprake is van persoonlijke vrienden, die in vele dingen dezelfde belangen en opvattingen hebben.

Ibid. 32: οὐκ ἄν κακῶς εἶη βεβουλευμένος, εἰ τοῖς

φίλοισ μᾶλλον ἐβουλήθη ἢ ταύτῃ τὴν οὐσίαν καταλιπεῖν. Hier is onder de φίλοι de spreker zelf begrepen en zelfs in het bijzonder bedoeld. Er is hier sprake van tegenstelling met een familielid.

Φίλοι als persoonlijke vrienden, naast ἀναγκαῖοι als de naaste bloedverwanten vinden we ANTIPHON I. 29: zij, die een gewelddadige dood sterven, vertellen zoo mogelijk voor hun sterven nog aan φίλοι en ἀναγκαῖοι wie hun dood veroorzaakte.

DEMOSTH. XXII. 2. τίσ γὰρ ἂν ἢ φίλοσ ἢ ξένοσ εἰσ ταὐτό ποτ' ἐλθεῖν ἠθέλησεν ἐμοί; Welke persoonlijke vriend of officieele gastvriend zou mijn lot hebben willen deelen?

ISAEUS VIII. 18: ἐκάλεσε τρεῖσ αὐτοῦ φίλουσ μετὰ τῶν αὐτοῦ προσηκόντων τοῖσ τε φράτορσι γαμηλίαν εἰσήνεγκε.

ISAEUS V. 35. ἅμα δὲ καὶ πλούσιον καὶ πονηρότατον αὐτὸν ὄντα ἀνθρώπων ἀποδείξω καὶ εἰσ τὴν πόλιν καὶ εἰσ τοὺσ προσήκοντασ καὶ εἰσ τοὺσ φίλουσ. Over deze φίλοι wordt in cap. 40 doorgegaan met 't woord ἐπιτήδειοι. We moeten evenwel de mogelijkheid openlaten, dat met deze ἐπιτήδειοι politieke vrienden zijn bedoeld (cf. ἐπιτήδειοσ pag. 66), zoodat hier het begrip van ἐπιτήδειοι zoowel als dat van φίλοι nadert aan dat van ἑταῖροι.

DEMOSTH. XL. 28. οἱ οὔτε γένει προσήκουσί μου τῷ πατρὶ οὐδὲν, οὔτε φίλοι ἦσαν ἐκείνῳ. Cf. ISAEUS VII. 36.

DEMOSTH. XLII. 5. καλέσασ δὲ καὶ παραλαβὼν τῶν οἰκείων τινὰσ καὶ φίλων ἐπορευόμην Κυθηράδε εἰσ τὴν ἐσχατιὰν αὐτοῦ. Cf. ook LYSIAS VI. 53.

DEMOSTH. XXV. 86. Aristag. spreekt maar kwaad, dat er zoovelen zijn die den staat geld verschuldigd zijn. Daarbij scheert hij de fatsoenlijke lui, die pech hadden, over één kam met de kwaadwillige wanbetalers: ἀλλ' εἴ τῳ τισ ἄρα ἢ φίλοσ ἢ γνώριμόσ ἐστιν ἐν

τούτοις, κ.τ.λ. (: dan moet ge Arist. haten uit égars tegenover dien φίλος of dien γνώριμος. Hier is φίλος het krachtige begrip, tegenover het zwakke γνώριμος.

Van anderen aard is het gebruik van meerdere nevengestelde woorden, wanneer ze op dezelfde persoon slaan, m. a. w. het gebruik van synoniemen. Menigmaal staan nl. twee of meer begripsverwante woorden niet om tegenstellingen of verschillende begrippen aan te duiden, maar meer of minder pleonastisch. In vele gevallen is dan toch nog wel een zeker begripsverschil tusschen de verschillende woorden aanwezig, hetzij er een versterking bedoeld is, hetzij een combinatie van twee zwak-verschillende begrippen. Menigmaal echter moet men niet te veel bedoeling zoeken achter het gebruik van synoniemen. Het gebruik hiervan is nl. in de spreektaal zeer gewoon en wanneer er al van een bedoeling sprake is, dan wil men vaak niets anders dan de persoon of de zaak (in ons geval de verhouding) met meerdere schakeeringen karakteriseeren. Zooals we reeds zeiden zal dit echter vaak vrij onbewust gebeuren en is het voorts ook vaak een zuiver rhetorische kwestie.

Wij geven van enkele combinaties hier een voorbeeld. φίλος καὶ ἐπιτήδειος.

ISAEUS II. 3. φίλος ἦν καὶ ἐπιτήδειος Μενεκλεῖ καὶ ἔχρητο οἰκείως. Hier lijkt ons wel sprake te zijn van een pleonasme, maar niet zonder dat ἐπιτήδειος een zekere versterking geeft aan het vriendschaps-begrip.

Hetzelfde geldt voor de volgende plaats.

DEMOSTH. LIX. 22. Iemand heeft koppelaarster + hetaere onder dak gebracht bij een ander: φίλον ὄντα

ἑαυτῷ καὶ ἐπιτήδειον. Het laatste woord drukt alleen nog sterker uit, dat het iemand was, aan wie hij deze vriendendienst kon vragen (zie onze conclusie over de kracht van ἐπιτήδειος, pag. 57).

Zoo zijn er nog meer plaatsen te vinden waar deze woorden naast elkaar staan en menigmaal kan men niet spreken van pleonasme zonder eenige bedoeling, doch wordt het tweede woord gebruikt om een sfeer- of begrips-verschil met het eerste woord uit te drukken, zooals we bij de vorige voorbeelden ook zagen.

LYSIAS I. 41 en 42 gebruikt echter ἐπιτήδειος en φίλος afwisselend voor hetzelfde geval, waarbij de beteekenis van φίλος aldaar als persoonlijk vriend duidelijk wordt gedemonstreerd.

Even dikwijls vinden we φίλος καὶ ξένος. Ook hier zal meestal niet veel meer dan een zeker rhetorisch pleonasme in 't spel zijn, doch een onderscheid is er natuurlijk; φίλος is dan heel vaak zakenvriend.

LYSIAS XIX. 19: φίλου ὄντος καὶ ξένου. Een ξένος kàn meer officieel een vriend zijn dan hij door de contactswerkelijkheid is. Φίλος καὶ ξένος is dus die ξένος, die behalve een officieele band ook heeft een persoonlijke vriendschapsverhouding; dat de woorden echter vaak veel mooier zijn dan de werkelijkheid, vooral bij handelsvrienden en in de politiek, spreekt wel van zelf. Cf. AESCHIN. III. 224; DEMOSTH. XIX. 194 en 195; e. a.

DEMOSTH. XXI. 110. Hoonend wordt gezegd ὁ τούτου ξένος καὶ φίλος over Plutarchus, den tyran van Eretria, ten opzichte van Meidias.

Hier is ξένος gastvriend met een begrip van zeer

persoonlijke verhouding, φίλος drukt uit hoe „dik" zij met elkaar zijn, in politicis. Zoo wordt dus ξένος wel eens het reëele begrip, dat zeer dicht bij „vriend" staat, terwijl φίλος een actief of passief adiectivisch begrip daar naast geeft. Cf. een plaats uit de tragici:

EURIP. Electra 82, 83

σὲ γὰρ δὴ πρῶτον ἄνθρωπον ἐγὼ
πιστὸν νομίζω καὶ φίλον ξένον τ' ἐμοί = respect.: trouw, toegewijd, vriend.

Een andere combinatie is ἑταῖροι καὶ φίλοι.

Hiervan is een voorbeeld DEMOSTH. LIV. 35. Een stelletje vrienden heeft 'n diner gehad, komt daarna samen over de agora, waar 'n vechtpartijtje ontstaat. Ze zullen elkaar echter niet verraden: οὐ γὰρ ἡμεῖσ μαρτυρήσομεν ἀλλήλοισ; οὐ γὰρ ταῦθ' ἑταίρων ἐστὶ καὶ φίλων;

Het komt ons voor dat ἑταῖροι den spreker (onbewust) niet dierbaar genoeg klonk en dat hij dus het begrip φίλος er aan toevoegde, doch men moet hier niet te veel zoeken achter het gebruik van de twee woorden. In dit geval nl. is φίλοι wel een verdieping van ἑταῖροι, maar van innige vriendschap behoeft hier toch wel geen sprake te zijn!

ISOCR. XV. 96, over de omgang met zijn leerlingen. ὡσ ἑταίροισ δὲ καὶ φίλοισ αὐτοῖσ ἐχρώμην. Hier geeft φίλοισ de hartelijkheid, bij het kameraadschappelijke ἑταίροισ, dat op het samenwerken slaat.

Dezelfde combinatie, maar in politieke zin vinden we AESCHIN. II. 73, waar φίλος als versterking van ἑταῖροσ de suggestie versterkt dat alles koek en ei was: K., K., εἷσ τῶν φίλων καὶ ἑταίρων τῶν Χάρητοσ.

Niet door tegenstelling of vergelijkingspunt, maar ipsa re wordt de beteekenis „persoonlijk vriend" duidelijk op vele andere plaatsen, waarvan we er enkele noemen.

SOLON, Diels 73a, 3: φίλουσ μὴ τάχυ κτῶ. Erkend dient te worden, dat φίλοι hier op zeer veel gebieden toepasselijk bedoeld zou kùnnen zijn, doch in Solon's lijn ligt ook de gedachte aan persoonlijke vriendschap.

DEMOSTH. LII. 24: εἴπερ ἠσπάζετο μὲν τουτονὶ καὶ οἰκείωσ εἶχεν . . . ., zou hij het geld wel bij zijn vertrek bij C. hebben gelaten, τὸ ἀργύριον, ὃ ἤμελλε σωθεὶσ μὲν ὀρθῶσ καὶ δικαίωσ ἀπολήψεσθαι παρὰ φίλου γε ὄντοσ αὐτῷ καὶ προξένου, handelsvriend die tevens vriend was.

DEMOSTH. XXI. 212: ἀλλ' εἴπερ εἰσὶ φίλοι καὶ δεινὸν εἰ μὴ πλουτήσει Μ. ἡγοῦνται, εἰσὶ μὲν εἰσ τὰ μάλιστα αὐτοὶ πλούσιοι καὶ καλῶσ ποιοῦσι, χρήματα δ' αὐτῷ παρ' ἑαυτῶν δόντων.

Zóó vraagt (DEMOSTH. LIII. 7) iemand, die door zijn familie niet geholpen was, hulp van een ander, van wie hij immers reeds eerder een ἀληθινὸσ φίλοσ was gebleken.

ISOCR. XXI. 1: οὐ προφάσεωσ ἀπορῶ δι' ἥντινα λέγω ὑπὲρ Νικίου τουτουί· καὶ γὰρ φίλοσ ὢν μοι τυγχάνει.

ISAEUS VI. 2: ἄτοπον δὴ εἰ . . . . διὰ τὸ χρῆσθαι τούτοισ καὶ φίλουσ νομίζειν ὑπέμενον, νῦν δὲ οὐ πειρῶμην συνειπεῖν.

Persoonlijk vriend wordt met φίλοσ (met meer of minder zekerheid) ook bedoeld o. a. op de volgende plaatsen: ANTIPHON II β 9; IV δ, 1; V. 63; ANDOCIDES I 63 en 122; ISAEUS I. 7 en 9; VI. 3; IX. 30; ISOCRATES I. 3, 26 en 45 (hier verzwakt en algemeener van begrip); XIX. 17 en 34; LYCURGUS 22. LYSIAS III. 33 (in 38 ἐπιτήδειοσ); IX. 13; XII. 67 (superlativus!); XIX. 12, 56 en 59; XX. 12; XXX. 31; XXXII. 2.

DEMOSTH. XXV. 87; XXVII. 4; XLV. 85; XLVIII. 71. DEMOSTH. XXI. 206, maar in deze rede tegen Meidias weet men niet meer waar de zaak wel of niet verpolitiekt of serieus is!

Op de meeste dezer plaatsen komt φίλοσ overeen met ἐπιτήδειοσ in één der bij dat woord besproken beteekenissen. Dat de kracht van de persoonlijke vriendschap soms zwak is in φίλοσ en wat algemeener van strekking dan het sterke ἐπιτήδειοσ, zal niemand meer verwonderen.

Een dergelijke beteekenis heeft ook het femininum van het adiectivum: ANTIPHON I. 14 (over buurvrouwen). ταύτην οὖν .... ἐποιήσατο φίλην = ze sloot een zekere vriendschap met haar, kwam tot vriendschappelijk contact.

Er moge nog een enkel woord volgen over de verhouding die kan ontstaan tusschen een man en den zoon van zijn overleden vriend. Er bestaat nl. een term πατρικὸσ φίλοσ, hetgeen heel iets anders is dan „vaderlijk vriend". Het spreekt wel vanzelf dat, wanneer er een vriendschapsverhouding is geweest tusschen 2 mannen, zoodat zij elkaar's geregelde gasten waren, de goede verstandhouding met de familie (zoons) van den overledene in den regel wel zal zijn gebleven. Wanneer nu de zoon van den overledene zelf reeds een volwassen man is, zal het contact met de vriend van zijn vader zeer vaak blijvend zijn geworden, zij het ook in een andere verhouding dan zijn vader had. Het komt ons voor dat dit bedoeld wordt met πατρικὸσ φίλοσ, waarbij πατρικόσ als adiectivum soms een vervanging is van den genetivus van het substantivum. Deze term wordt dan zeer duidelijk.

Er zal niet zoozeer moeten worden gedacht aan een vriendschaps-verhouding als wel aan een zeer vriendschappelijke verhouding, waarbij veel oprechte genegenheid aanwezig kan zijn, om der wille van den vader.

Een duidelijk voorbeeld vinden we bij PLATO.

PLAT. Laches 180 E. καὶ γὰρ πατρικὸσ ἡμῖν φίλοσ τυγχάνεισ ὤν. ἀεὶ γὰρ ἐγὼ καὶ ὁ σόσ πατὴρ ἑταίρω τε καὶ φίλω ἦμεν. Hier geldt de term zelfs den jongere!

Een tweede voorbeeld volge.

AESCHIN. III. 52: Demosthenes als één der trierarchen had 't voorrecht den bevelhebber, die op zijn schip kwam, bij alles te vergezellen en rond te leiden, διὰ τὸ πατρικὸσ αὐτῷ φίλοσ εἶναι. Aeschines laakt dan de onbetrouwbaarheid van Demosthenes, die later dien vaders-vriend bij een proces, dat dezen in levensgevaar bracht, niet steunde maar mede aanviel. Wat men zich tegenover een vaders-vriend toch nog eerder kan voorstellen dan tegenover een persoonlijk eigen vriend, al zou Aeschines ons voor deze (Demosthenes ten gunste komende) zienswijze allerminst dankbaar zijn geweest!

Is hier deze verklaring van πατρικὸσ φίλοσ nog al voor de hand liggend en bevredigend, het is natuurlijk ook mogelijk, dat πατρικόσ beteekent: zooals onze vaders al hadden gekend en gehad.

De soepelheid in het gebruik van een Grieksch adiectivum laat nu eenmaal deze mogelijkheid toe en van dien aard is inderdaad de beteekenis van πατρικὴ φιλία in het volgende geval:

ISOCR. XIX. 50. Een zekere Thrasylochus adopteerde kort voor zijn sterven een neef van de eerste vrouw van zijn vader en benoemde hem tot erfgenaam. Hij was persoonlijk zeer met hem bevriend geweest. Deze erfge-

naam betoogt nu dat deze gang van zaken zeer logisch was en wijst op allerlei, o. a. op φιλίαν πρὸσ τοὺσ καταλιπόντασ τὸν κλῆρον παλαιὰν καὶ πατρικὴν καὶ πάντα τὸν χρόνον διατελέσασαν. Hier is dit de vriendschap die Thrasylochus' vader reeds had met de vader van den erfgenaam, waar met groote nadruk reeds op gewezen was in cap. 8, een vriendschap, die dus door de zonen was voortgezet, min of meer erfelijk.

In 't algemeen een zeer vriendschappelijke verhouding in den geest van het éérste voorbeeld spreekt uit LYSIAS V. 1: het zou wel schandelijk zijn als ik Callias, nu hij 't verzoekt bovendien, niet steunde, bovendien φίλου ὄντοσ καὶ ἐμοὶ καὶ, ἕωσ ἔζη, τῷ πατρί.

De vriendschap voor den vader is hier minder overtuigend genoemd, doch het lijkt ons een geval dat de term πατρικὸσ φίλοσ zou toelaten.

D. Φίλοσ geheel of bijna gelijk aan ἑταῖροσ.

οἱ φίλοι: de (al of niet in officieele kring) verbondenen door gelijke belangen: politiek, handel (cf. 't Engelsche friends in zakenbrieven), arbeid, werkkring, andere belangen of gezellig verkeer; de gelijk opgegroeiden, makkers uit de jeugd, enz.; ± = ἑταῖροι.

Een sterk voorbeeld hoe φίλοσ voor ἑταῖροσ kan worden gebruikt en deze begrippen elkaar in het spraakgebruik wel eens dekken, vinden we AESCHIN I. 147. De passage uit de Ilias XXIII. 77, waar staat: φίλων ἀπάνευθεν ἑταίρων, over Achilles, die de vroegere beraadslagingen met Patroclus memoreert, wordt hier door Aeschines verteld met o. a. deze woorden: ἄποθεν τῶν ἄλλων φίλων. Toch mogen we wel aannemen dat Aesch. de Homerische passage kende.

ANTIPHON I. 16; 18; 26 gebruikt φίλοι en ἑταῖροι door elkaar, voor dezelfde groepen.

Groepsverband (ἑταῖροι) blijkt:

DEMOSTH. XXXVII. 44: οὗτός ἐστιν ὁ Πανταίνετον ἐκβαλών, οὗτός ἐστιν ὁ κρείττων τῶν φίλων τῶν Πανταινέτου.

Zoo ook — en hoe treffend wordt hier 't bezit van vele politieke vrienden als machts-maat genoemd —

DEMOSTH. XXI. 140: συλλέγεσθε ὑμεῖς, ἵνα, ὧν καθ' ἕνα ἐστὶν ἕκαστος ὑμῶν ἐλάττων ἢ φίλοις ἢ τοῖς οὖσιν ἢ τῶν ἄλλων τινί, τούτων συλλεγέντες ἑκάστου κρείττους τε γίγνησθε καὶ παύητε τὴν ὕβριν. (Tegen Meidias!). Zoo ook 197.

Cf. LYSIAS XIV. 38: Alcibiades nam de wijk, ofschoon λέγειν δυνάμενος καὶ φίλων ὄντων (ook ibid. 45).

AESCHIN. III. 194: Niet alleen politieke tegenstanders klaagde men aan, ἀλλὰ καὶ οἱ φίλοι τοὺς φίλους, εἴ τι ἐξαμάρτοιεν εἰς τὴν πόλιν. — Als voorbeeld wordt iemand genoemd die met Thrasybulus was mee teruggekeerd naar Athene. Iets van het politieke ἑταῖροι-begrip ligt er dus wel in.

Over THUCYD. I. 126. 5 cf. Calhoun (pag. 5 en 13), die hier onnoodig weer beslist een ἑταιρεία wil zien.

Het kameraadschappelijke, het makker-begrip, vaak toch met politieke tint, spreekt uit:

ANDOCID. I (de myster.) 56: εἶπον δὲ ἃ ἤκουσα Εὐφιλήτου προνοίᾳ μὲν τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων, προνοίᾳ δὲ τῆς πόλεως ἁπάσης, κ.τ.λ. (verwanten en „vrinden").

AESCHIN. II. 184, in de peroratie: παρακαλῶ δὲ Εὔβουλον μὲν ἐκ τῶν πολιτικῶν καὶ σωφρόνων ἀνδρῶν συνήγορον (= v. d. invloedrijke politici), Φ. δ' ἐκ τῶν στρατηγῶν . . . ., ἐκ δὲ τῶν φίλων καὶ τῶν ἡλικιωτῶν τῶν ἐμαυτοῦ Ν. καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας οἵστισιν ἐγὼ κέχρημαι καὶ τῶν αὐτῶν ἐπιτηδευμάτων μετέσχηκα.

Uit de woordenkeus na φίλοι blijkt wel dat hier φίλοι ± = ἑταῖροι is.

DINARCH. I. 30: καὶ τοιούτῳ φίλῳ Δημοσθένει ἐχρήσατο, ὥστε δαίμονα (Wolf: malus genius) αὐτῷ τούτον καὶ τῶν γεγενημένων συμφορῶν ἡγεμόνα νομίσαι προσελθεῖν.

DINARCH. I. 74. Hier wordt van den omgekochten Timolaus gezegd: ὁ τούτου φίλος. Indien deze lezing juist is, wil dit zeggen: dat vriendje van Demosthenes, in den zin van „net zoo'n vent als D.". Hierin ligt iets van het collega-begrip, dat we vaak door ἑταῖρος zien uitgedrukt (cf. Homerus).

ISOCR. XVII. 2. Connecties! — Pas op met bankiers, οἳ καὶ φίλους πολλοὺς κέκτηνται καὶ χρήματα πολλὰ διαχειρίζουσι καὶ πιστοὶ διὰ τὴν τέχνην δοκοῦσιν εἶναι.

ISOCR. spreekt ook vaak over φίλοι van een regeerend vorst, e.g. II. 21 en 27. We zien hierin iets van het Homerische en Macedonische ἑταῖροι. Het zijn de speciale vertrouwden, met wie de vorst omgaat en de dingen durft bespreken van politieken en persoonlijken aard. Cf. ISOCR. Epist. VI. 13 e. a.

Ook bij schrijvers van geheel anderen aard vinden we φίλοι met een kracht die aan ἑταῖροι doet denken.

Moge hier genoemd worden de scherpe uiting over den parasiet, in de komedie: ALEXIS, bij Athen. 10, 421 d: χείμων ὁ μειρακίσκος ἐστὶ τοῖς φίλοις. Hij is de ondergang voor zijn vrinden (de vriendenkring).

Bij de tragici komt het makker-begrip eveneens menigmaal naar voren, vooral bij de aanspraak. Zeer speciaal is dit vaak het geval bij het koor, zoowel bij de

aanspraak tot het koor, als ook wanneer de koorleden zich richten tot een ander of tot elkaar. Zijn de koorleden vrouwen, dan vinden we hier φίλαι. Aan het Homerische ἑταῖροι doet weer denken. EURIPID. Helen. 408:

καὶ νῦν τάλασ ναυαγὸσ ἀπολέσασ φίλουσ.

cf. ibid. 539.

„Gezellen" is ook de kracht bij EURIP. Ion 982 en Hippol. 1180.

Afzonderlijk worde hier ook nog gewezen op het gebruik van φίλοι in den zin van de vrienden uit een philosophische kring, het begrip waarvoor we dus óók ἑταῖροι en òòk ἐπιτήδειοι vinden. Dit zal ons niet verwonderen, indien we bedenken hoezeer menige „philosophische school" steunde op de vriendschappelijke geregelde omgang en de werkelijke vriendenband der leden of leerlingen [1]).

Hierbij zijn dus alle drie de woorden begrijpelijk: ἑταῖροι met het accent op de samenlevingsgedachte, ἐπιτήδειοι als de trouwe vrienden, die zich geheel op elkaar kunnen verlaten; φίλοι dat er, als algemeen begrip en passe-partout, op alle manieren bij past.

PLATO noemt Socrates (Epist. VII. 324 D): φίλον ἄνδρα ἐμοὶ πρεσβύτερον Σωκράτη. Doch iets verder (325 B): τὸν ἑταῖρον ἡμῶν Σωκράτη τοῦτον; terwijl uit het begin van de Crito bijv. het gebruik van ἐπιτήδειοσ in dezelfde beteekenis duidelijk gedemonstreerd wordt (43 C, 44 B, etc.).

Een philosoof als Socrates spreekt over zijn „leerlingen" als over zijn vrienden; cf. XENOPH. Memor. IV. 8. 7.

---

[1]) Hierover kan men bijzonderheden vinden bij Dugas.

Het zijn immers bij hem en vele andere „leeraren" niet alleen „leerlingen", maar het zijn συνόντες.

E. Het politieke φίλος.

Reeds ontmoetten we het bij D, in den zin van een politieke groep, ἑταῖροι, in Athene.

Er is ook een algemeener gebruik in politieken zin.

Zoo zegt bij LYSIAS (XIII. 96) de redenaar, die tot democraten spreekt: οἳ ἦσαν ὑμέτεροι φίλοι, wanneer hij bedoeld rasechte democraten en ANDOCID. (in Alcib. 5.) bedoelt met τοὺς φίλους ὑμῶν: de ware vrienden van de stad, vooral onder de burgers zelf. Deze beteekenis, die de grenzen van de ἑταιρεία ver overschrijdt, treft men vaak aan, zoowel voor democratische als voor oligarchische medestanders. In dien geest vinden we bijv. bij THUCYD. I. 126. 5. φίλοι voor de politieke vrienden van Cylon in Athene. Dergelijke gevallen vinden we o. a. bij Lysias op vele plaatsen (XII. 51; 78; 81; 88; XIII. 41; XXV. 15; XXVIII. 4; 6; XXXI. 13.) en bij DEMOSTHENES XVIII. 257; e. a.

Ook in den singularis wordt dit φίλος gebruikt:

LYSIAS XII. 62: ὅτι ἐκείνοις φίλος ἦν καὶ τῶν αὐτῶν ἔργων μετεῖχε. Hier is tevens een duidelijk voorbeeld, hoe moeilijk het soms is om het adiectivum en het substantivum te onderscheiden.

DINARCH. I. 33: Εὐθύδικος προῃρεῖτο τὰς ὑπὲρ τοῦ δήμου πράξεις· ἔφη τούτῳ Δημοσθένης φίλος εἶναι.

Misschien mag met dergelijke gevallen vergeleken worden het gebruik van φίλοι als de trouwe groep van een vorstelijk persoon. (AESCHIN. II. 26, e. a.; ISOCR. passim).

Op het gebied van de buitenlandsche politiek is φίλοσ al even vaak gebruikt en wel in de meest verschillende nuances.

1. φίλοσ = σύμμαχοσ, ook adiectivisch.

ANDOC. III, 23, maar vooral zeer zakelijk in 28: ὅτι τοὺσ κρείττουσ φίλουσ ἀφιέντεσ ἀεὶ τοὺσ ἥττουσ αἱρούμεθα.

LYSIAS II. 67: οἱ δὲ νῦν θαπτόμενοι, βοηθήσαντεσ Κορινθίοισ ὑπὸ παλαίων φίλων ἀδικουμένοισ.

LYSIAS II. 21: εἰ τήνδε τὴν πόλιν ἣ ἐκοῦσαν φίλην ποιήσαιντο ἢ ἄκουσαν καταστρέψαιντο.

LYSIAS XII. 38: ἣ πόλεισ πολεμίασ οὔσασ φίλασ ἐποίησαν. Op deze laatste twee plaatsen dus een zuiver adiectivisch gebruik in deze beteekenis.

ISOCR. VII. 10: ἔτι δὲ τοὺσ μὲν Θηβαίων φίλουσ σῴζειν ἠναγκασμένοι, τοὺσ δ' ἡμετέρουσ αὐτῶν συμμάχουσ ἀπολωλεκότεσ.

DEMOSTH. VI. 12: εἰ μὲν ὑμᾶσ ἔλοιτο φίλουσ. Cf. nog DEMOSTH. II. 23; IX. 66; XI. 4; XIII. 6; XIV. 36; XXIII. 112.

THUCYD. heeft dit φίλοσ ook reeds: I. 28. 3; III. 9. 1. e.a.

2. In denzelfden geest, maar in feite niet een bestaand bondgenootschap insluitend: bevriende stad, vorst, etc.; bevriend. Zeer geregeld bij THUCYDIDES; één keer als bewuste verzwakking van σύμμαχοσ (III. 70. 2.).

ISOCR. VIII. 21: naast σύμμαχοσ; DEMOSTH.: passim.

Nog iets minder officieel, in de zin van: sympathiek staande tegenover; met vriendschappelijke gevoelens voor.

ISOCR. V. 39: οὔτε γὰρ Ἀργείουσ φίλουσ ἄν ποτε γενέσθαι Λακεδαιμονίοισ οὔτε Λακεδαιμονίουσ Θηβαίοισ.

ISOCR. Epist. II. 17: φιλικῶσ ἔχειν δοκοῦσα μόνον, een omschrijving van hetzelfde begrip.

DEMOSTH. heeft een sprekende climax XVIII. 43: οἱ μὲν κατάπτυστοι Θετταλοὶ καὶ ἀναίσθητοι Θηβαῖοι φίλον εὐεργέτην σωτῆρα τὸν Φίλιππον ἡγοῦντο.

AESCHIN. III. 86: προσεποιοῦνθ' ὑμῖν εἶναι φίλοι.

3. φίλοι zijn ook de politieke vrienden, vooral een groep, die een stad, vorst of politicus in een ander land heeft (voor individueele gevallen of kleine groepjes komt ook ξένος in dien zin voor).

Gezegd van de oligarchische politieke vrienden van Pausanias:

ISOCR. Epist. IX. 13: τῶν φίλων τοὺς φεύγοντας εἰς τὰς πόλεις καταγαγεῖν καὶ κυρίους καταστῆσαι τῶν πραγμάτων. In 14 wordt hier ἑταῖροι gebruikt, uitdrukkende de collegiale samenwerking tusschen de oligarchen.

ISOCR. XVI. 41. heeft φίλοι als de vrienden van de democratie in Athene. Herhaaldelijk wordt dit φίλοι ook gebruikt voor de groepen in de Grieksche steden, die de politiek van Philippus voorstaan.

DEMOSTH. XIX. 156: δεῖ δέ τινας φίλους ὑπάρχειν τοὺς ἕκαστα πράξοντας ἐν ὑμῖν αὐτῷ καὶ διοικήσαντας, κ.τ.λ. Maar ook van de vrienden van Athene: DEMOSTH. passim.

Ook in den singularis vinden we dit φίλος.

THUCYD. VIII. 48. 1: den Perzischen koning φίλον ποιήσειν (der oligarchen); cf. VIII. 47. e. a.

THUCYD. I. 136. 2.: Themistocles gaat, op zijn vlucht, naar Admetus, vorst der Molossen, die toch geen φίλος van hem was. (Hij had Admetus zelfs wel eens tegengewerkt.)

ISOCR. XVI. 13: ἐπὶ τίνα δ' ἢ πόλιν ἢ φίλον ἢ ξένον οὐκ ἤλθετε δεησόμενοι συγκαταγαγεῖν ὑμᾶς; waarschijnlijk wordt hier gedacht aan: invloedrijk leider of vorst.

De vrienden van het land, zij, die het goed meenen met het land: deze bedoeling heeft φίλοι:

ANDOCID. I. 140. Ieder kent de roem der Atheensche rechters, καὶ εἴ τισ φίλοσ ὢν τυγχάνει καὶ εἴ τισ ἐχθρόσ.

Cf. ook Lysias XIV. 19; DEMOSTH. XVIII. 82.

4. φίλοσ is ook een soort van officieele term geweest, soms zelfs een eeretitel, door een stad gegeven aan buitenlanders, wegens verdiensten of langs zuiver politieken weg. (Cf. amicus populi romani.) Zoo werden de Plataeërs, na hun hulp in de Perzische oorlogen, beschouwd als φίλοι τῆσ πόλεωσ (DEMOSTH. LIX. 105.) (Een andere titel is πρόξενοσ, die we bijv. vinden Demosth. XXI. 50: als de Perzen onze wet kenden in dit opzicht, zouden ze dan niet πάντασ ὑμᾶσ προξένουσ αὐτῶν ποιήσασθαι;)

De officieele klank heeft φίλοσ ook op de volgende plaats, AESCHINES II. 28: Ἀμύντασ .... τῇ πόλει οἰκείωσ ἐχρήσατο ὥστε συμβαίνει καὶ .... καὶ δημοσίᾳ φίλῳ ἡμῖν εἶναι.

Een bestaande verhouding van dergelijken aard moet ook de grond zijn voor het volgende geval. Onomkoopbare gezanten der Thebanen zeggen tot Philippus: ook zónder uw geschenken zijn wij jegens u φίλοι καὶ ξένοι, maar .... wij komen op voor onze stad! (DEMOSTH. XIX. 140.)

Ten slotte wijzen we nog op Demosthenes' verzet tegen 't gebruik van de titel „φίλοσ van Philippus of Alexander", voor den Griek die zich voor 't karretje van Macedonië laat spannen. Een slaaf of dienaar noemt men toch geen φίλοσ?! XVIII. 51: οὔτε Φιλίππου ξένον οὔτ' Ἀλεξάνδρου φίλον εἴποιμ' ἂν ἐγώ σε κ.τ.λ. Echter noemt D. dezelfde persoon wèl ξένον καὶ φίλον van

Philippus XIX. 314, waar de hoon aan deze woorden een ander accent geeft.

5. Het is niet verwonderlijk dat ook in de politieke sfeer φίλος verzwakt wordt gebruikt, zijn positief, actief karakter verliezen kan en daarvoor in de plaats nog slechts het veel neutraler begrip krijgt: in vrede levend met.

DEMOSTH. XV. 18: οὐκ ἂν ὀκνήσαιμι εἰπεῖν μᾶλλον ἡγεῖσθαι συμφέρειν δημοκρατουμένους τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας πολεμεῖν ὑμῖν ἢ ὀλιγαρχουμένους φίλους εἶναι.

DEMOSTH. XXIII. 110: ὥστε τί βουλόμενος μικρὰ λαμβάνειν καὶ πολεμεῖν ἂν ἕλοιτο, ἐξὸν τὰ πλείω καὶ φίλος εἶναι, κ.τ.λ.

φίλον εἶναι is dan niet iets positiefs, doch drukt slechts uit: niet in oorlog (ruzie) zijn met, zooals ἐν φιλίᾳ kan beteekenen: in vrede en dan niet is: in vriendschap![1])

F. Dat, dank zij de losbandigheid in het gebruik van φίλος, vaak zelfs niet meer na te gaan is, welke kracht de gebruiker van het woord er aan wenschte toe te kennen (gesteld al dat hij 't zich zelf bewust was), is vanzelf sprekend. Ook op vele van de boven besproken plaatsen zal een ander, vooral bij eerste lezing, aan φίλος een andere kracht toekennen dan wij hier deden. Maar bovendien is er nog een groot aantal plaatsen waar men bijna geen voorstel durft te doen. Nu is dit ook niet altijd noodig, waar immers ook het Nederlandsch in het gebruik van vriend of vrienden een nauwgezette hokjes-indeeling vaak niet zou verdragen.

---

[1]) Ook in de burgerlijke samenleving komt dit gebruik voor, e.g. DEMOSTH. LIX. 46. Cf. bij G, pag. 108.

Mogen we bijv. voetstoots aannemen dat de beteekenis van politieke ἑταῖροι bedoeld is ANDOC. I. 53?

Vier waren er nog over die niet waren aangebracht, οὓς εἰκὸς ἦν ἁπάντων μάλιστα δοκεῖν εἶναι τούτων τῶν ἀνδρῶν οὓς ἐμήνυσε Δ., φίλους ὄντας τῶν ἀπολωλότων ἤδη. En aan wie is gedacht ANDOC. ibid. 21: τοὺς φίλους ἂν οἴεσθε ἢ ἐπιτρέπειν αὐτῷ μένειν ἢ ἐγγυήσασθαι;

AESCHIN I. 154: κατεδήδοκε τὰ πατρῷα καὶ τὰ τῶν φίλων. Zijn het de ἐπιτήδειοι of de οἰκεῖοι?

ISOCR. XV. 99: ἄνδρες ἀγαθοὶ γεγόνασι περὶ τὴν πόλιν καὶ τοὺς φίλους καὶ τὸν ἴδιον οἶκον, κ.τ.λ. Zijn het de ἐπιτήδειοι of ἑταῖροι, of is het de nog ruimere kring (B.)?

Een zeer algemeene beteekenis heeft φίλοι ook op de volgende plaats, LYCURG. 55: Menschen, die op een handelsreis gaan, vertrekken niet in 't geheim, maar uit de haven, ὑπὸ πάντων τῶν φίλων ὁρώμενοι καὶ ἀποστελλόμενοι. — Het is niet de bedoeling van den spreker dat men er over nadenkt, wie deze φίλοι dan zijn; het zijn familieleden, clubgenooten, zakenvrienden, etc.

Wie zijn verder de φίλοι die in 'n geschil uitspraak doen of als bemiddelaars optreden? (Zie Calhoun passim). Ook hierbij zal wel een ruim begrip in 't spel zijn, persoonlijke vrienden, politieke vrienden (clubgenooten e. a.), mogelijk ook verwanten, zullen er alle bij kunnen zijn geweest, hoewel in den regel de vaste kring van persoonlijke vrienden wel bedoeld zal zijn. (Zie bij ἐπιτήδειος).

Wij wijzen hier voor op plaatsen als:

ISOCR. XV. 27; LYSIAS IV. 2; DEMOSTH. XXX. 2; e. a. Cf. ook het optreden van οἱ φίλοι ANTIPHON V. 34.

φίλοι als advocati zal ook een niet te bepalen begrip zijn; cf. DEMOSTH. XXI. 182 e. a.

Onder de vele gevallen waar de grenzen der mogelijke begrippen niet goed te trekken zijn, noemen we nog: LYSIAS XIX. 22; XXI. 17; XXVII. 12; ISAEUS V. 8; VII. 33; VIII. 38; IX. 4; LYCURG. 112.

De oproep aan het slot van redevoeringen, dat ook anderen der φίλοι zullen spreken, laat ook slechts plaats voor een ruim begrip.

Cf. DEMOSTH. XXXIV. 52: καλῶ δὲ καὶ ἄλλον τινὰ τῶν φίλων, ἐὰν κελεύητε, en DEMOSTH. LVI. 50: ἀξιῶ δὲ καὶ τῶν φίλων μοί τινα συνειπεῖν· δεῦρο, Δημόσθενες. Het zal ook van den aard der rechtskwestie afhangen, of aan politieke vrienden gedacht is of aan een andere groep.

G. Ten slotte nog die gevallen, waar φίλος niets anders is dan een begrip, dat een dierbaarheidsgedachte inhoudt, in welke graad ook; zóó, dat niet zoo zeer een tastbare voorstelling wordt opgewekt van iemand uit een te omschrijven groep van personen, doch zóó dat φίλος niets anders is dan een algemeen-typeerend waardeeringsbegrip, aanduidende (een) waardeerend of gewaardeerd (persoon), bijv. in tegenstelling met ἐχθρός. De vereischte vertaling zal meestal zijn „vriend" of als adj. „bevriend", „liefhebbend", „dierbaar", „geliefd".

ISAEUS V. 13: καὶ ἡμεῖς μὲν ταῦτα ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν παθόντες εἴχομεν ἡσυχίαν.

ISOCRAT. Epist. IV. 13: σπουδάζων ὑπὲρ ἀνδρῶν φίλων καὶ προσφιλεστάτων μοι γεγενημένων. (Het gewone φίλος is hier versterkt door de serieuse superlativus van προσφιλής. De superlativus is trouwens bij het wat afgesleten φίλος wel vaker een welkom hulpmiddel

om zeer duidelijk een nu ook werkelijk bedoelde dierbaarheid uit te drukken! Men denke aan het tragische „ὦ φίλτατε".)

Dierbaarheidssfeer ligt ook in deze plaats:

THUCYD. II. 51. Sommigen bleven de pestlijders toch helpen: ἐσιόντες παρὰ τοὺς φίλους. Hier is φίλοι iets anders dan οἰκεῖοι, hoezeer in beide woorden het „eigene" kan worden uitgedrukt.

Het gebruik van dit φίλος is vanaf Homerus tot latere tijden zoo algemeen, dat we met enkele principieele markante voorbeelden kunnen volstaan.

LYSIAS VI. 3. τοὺς μὲν ἐχθροὺς μηδὲν ποιεῖν κακόν, τοὺς δὲ φίλους ὅτι ἂν δύνηται κακόν. De beteekenis is hier van algemeene dierbaarheids-kracht, cf. ook LYSIAS. II. 74.

LYSIAS II. 73 heeft ἄφιλος, in den zin van „beroofd van de dierbaren".

DEMOSTH. XXI. 122: Wie is verdorvener dan hij, die ἄνδρα ἀτυχοῦντα, οὐδὲν αὐτὸν ἠδικηκότα (ἐῶ γάρ εἰ φίλον), ἅμα συκοφαντεῖν ᾤετο δεῖν. (Cf. DEMOSTH. XXIII. 122.)

In dezelfde rede (XXI. 221): Beschermt de wetten, rechters. Want dank zij de wet voelt ge u veilig, als ge straks naar huis keert, onverschillig οὔτ' εἰ φίλος οὔτ' εἰ μὴ φίλος (= ἐχθρός) αὐτῷ συντεύξεταί τις. (Cf. ibid. 114.)

DEMOSTH. XXVII. 65: Mijn voogden gedroegen zich lang niet als φίλοι καὶ συγγενεῖς. (Dezelfde combinatie in 69.)

Een dergelijke algemeene karakterizeering ligt ook in gevallen als deze:

LYSIAS XV. 10: Dank behoeft ge van hem niet te verwachten, ὃς τῶν φίλων τοὺς φανερῶς αὐτὸν εὖ ποιήσαντας κακῶς ποιεῖ.

DEMOSTH. XL. 37: τῶν ὑμετέρων φίλων παρέξομαι μαρτυρίων! Cf. AESCHIN. I. 47.

DEMOSTH. LVIII. 65 (over sycophanten) φίλους μὲν τοὺς διδόντας νομίζοντες, ἐχθροὺς δὲ τοὺς ἀπράγμονας καὶ πλουσίους.

Niets anders dan typeering van „goede verstandhouding" is φίλος voorts:

LYSIAS VII. 18: van de buren οἱ μὲν φίλοι οἱ δὲ διάφοροι περὶ τῶν ἐμῶν τυγχάνουσιν ὄντες.

DEMOSTH. XXXVII. 15: ik zag hem, vóór 't bereiken van het beoogde, ἅπασι φίλον, μετὰ ταῦτα δ' ἐχθρόν. Voorts worde nog verwezen naar: ISAEUS VII. 32 en 36; DEMOSTH. XIX. 222; XXXVI. 15; LYCURGUS 71.

Na ruzie weer vrede sluiten, verder in vrede leven (cf. het politieke φίλος), kan ook in het burgerlijk leven door middel van een waarlijk niet bijzonder veel beteekenend φίλος worden uitgedrukt. (Cf. DEMOSTH. LIX. 46. Een geschil over een hetaere wordt geregeld; de scheidsrechters beslissen dat beide mannen de rechten op haar moeten deelen καὶ ἐκ τοῦ λοιποῦ χρόνου φίλους εἶναι ἀλλήλοις καὶ μὴ μνησικακεῖν).

Het begrip van dierbaarheid en onbaatzuchtigheid kan in φίλος speciaal gelegd worden, als dit geplaatst wordt naast een officieel, weinig innerlijke waarborgen gevend woord, zooals bijv. in de politiek σύμμαχος.

ISOCR. VII. 134. χρῆσθαι τοῖς συμμάχοις ὁμοίως ὥσπερ τοῖς φίλοις.

φίλος als waardeerings-begrip naast ἐπιτήδειος als steunverleenend, voelen we:

LYSIAS XIII. 92 (tot de rechters): ἀνάγκη ὑμᾶσ ἐστὶ πάντασ ἐκείνοισ φίλουσ καὶ ἐπιτηδείουσ εἶναι.

Φίλοσ is ook degeen, die 't goed met iemand meent, zonder verdere draagwijdte; cf. ISOCR. IX. 80.

Vaak is er duidelijk verschil te maken tusschen een actief en een passief φίλοσ.

ANTIPHON I. 15 toont ons het actieve φίλοσ. Een vrouw (moeder van den spreker) had gezegd tot de παλλακή van Philoneōs: ἱκανὴ εἶναι ἐκείνη τε τὸν Φιλόνεων φίλον ποιῆσαι καὶ αὐτῇ τὸν ἐμὸν πατέρα = zij kon de liefde bij deze mannen wel weer opwekken.

Duidelijk is de actieve kracht ook:

LYSIAS III. 5.: Simon en ik begeerden denzelfden knaap, maar ik wilde geen geweld gebruiken, zooals Simon; ik wilde εἶναί μοι φίλον.

LYSIAS VIII. 2: τοὺσ δοκοῦντασ εἶναι φίλουσ ἀδικοῦντασ εὑρίσκω.

Passief is de kracht o. a.:

ISOCR. I. 20: οὕτω γὰρ τοῖσ μὲν οὐκ ἀπεχθὴσ ἔσει, τοῖσ δὲ φίλοσ γενήσει. Zoo ook op ontelbare andere plaatsen.

Bij deze bespreking van φίλοσ als begrip, zonder persoonlijke tastbaarheid, denken wij ook aan het gebruik van het woord bij de theoretici over de vriendschap. Wij willen aan de hand van enkele voorbeelden, ontleend aan Isocrates en Aristoteles, duidelijk maken, hoe vele taken dit woord bij den theoreticus tegelijk te vervullen heeft. ISOCRATES nl. heeft menige theoretische opmerking en menige raadgeving, gericht tot voorname leerlingen, bijv. jonge vorsten, die een deel van hun leertijd bij

hem hadden doorgebracht. Bij dergelijke beschouwingen komt het voor alle doeleinden bruikbare karakter van φίλοσ reeds goed uit. Het eene oogenblik meent men zeker te weten dat de schrijver alleen denkt aan het adiectivische b e g r i p in φίλοσ, maar 't volgend oogenblik blijkt heel duidelijk dat hij nu het veel tastbaardere „vrienden" bedoelt.

Zoo is men geneigd te denken aan de beteekenis „wie wat om u geven", dus een zeer algemeen begrip, in I. 25: de ware vrienden beproeft men pas in nood en gevaar, niet in voorspoed.

Zoo ook ibid. 18: men moet durven aannemen διδόμενόν τι ἀγαθὸν παρὰ τῶν φ ί λ ω ν, iets dat van bevriende, toegenegen zijde (algemeen) wordt geboden.

Doch veel tastbaarder is het v r i e n d-begrip weer I. 31: als ge terwille zijt, doe het dan met een blij gezicht en niet zooals de meesten ποιοῦντεσ μέν, ἀηδῶσ δὲ τοῖσ φ ί λ ο ι σ ὑπουργοῦντεσ.

Isocr. Epist. IV. 9. πάντων ἐστιν ἥδιστον καὶ λυσιτελέστατον πιστοὺσ ἅμα καὶ χρησίμουσ φ ί λ ο υ σ κτᾶσθαι ταῖσ εὐεργεσίαισ. De theoreticus weer aan het woord. Aan den eenen kant werd dit φίλοι hier een woord met inhoud, werkelijke vrienden, doch de nuchtere toevoeging εὐεργεσίαισ stelt ons het geval weer voor oogen als een stuk theorie, waarbij met de kracht van φίλοσ gespeeld wordt.

Onsympathiek door de berekendheid is Isocr. I. 26: τῶν ἀπόντων φ ί λ ω ν μέμνησο πρὸσ τοὺσ παρόντασ, ἵνα δοκῇσ μηδὲ τούτων ἀπόντων ὀλιγωρεῖν. Wat is nu de inhoud van dit vrienden-begrip?!

Nu begrijpen we de conclusie van Dugas na zijn beschouwing over de „theories psychologiques de l'amitié":

„Tout d'abord l'amitié n'est pas une affection naturelle, comme l'amour où l'amour-propre". „Nous subissons l'amour, nous créons l'amitié. L'amitié n'est pas une „passion", c'est-à-dire un instinct tout formé ou qui se développe en nous; elle est un „acte", ou une „habitude", elle émane de la volonté."

Wij begaven ons hier even buiten 't gebied der semantiek, om duidelijk te maken dat het onmogelijk is bij theoretici als Isocrates een tastbare beteekenis te zien in φίλοσ op plaatsen als hierboven werden genoemd; m. a. w. dat ook bij theoretici over de vriendschap het veelzijdige karakter van het woord φίλοσ de duidelijkheid in gevaar brengt.

Dan is Aristoteles in zijn Eth. Nicom. VIII en IX al heel wat principieeler. Hij behandelt immers het wezen van φιλία en φίλοσ, bouwt dan dit begrip geheel op.

Eerst (VIII. 1155 a) theoretiseert hij nog: ἔοικεν δὲ καὶ τὰσ πόλεισ συνέχειν ἡ φιλία.

Hier staat het begrip van φιλία tegenover dat van στάσισ (ibid. iets verder).

We vinden echter bij deze gedachte voortdurend het woord φίλοσ genoemd, dat hier dus zeer bepaald een begrip vertegenwoordigt van iets dat een bepaalde waarde heeft. Doch meer en meer gaat hij nu dit begrip uitdiepen en toont de verschillen aan, die het begrip φίλον εἶναι heeft, vergeleken met utiliteits-vriendschapsvormen, totdat hij komt bij de hoogste vorm van vriendschap, nl. die om de personen zelf. Hij spreekt dan ook uit dat men niet te veel werkelijke vrienden kan hebben, cf. 1171 a: οὐ γίνονται γὰρ φίλοι πολλοὶ κατὰ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν. αἱ δ' ὑμνούμεναι ἐν δυσὶ λέγονται.

We zien dus, dat nu ongemerkt het woord φίλοσ zijn

strikt theoretisch-philosofisch karakter heeft afgelegd en persoonlijk vriend is gaan beteekenen in den loop hier van é é n beschouwing van Aristoteles; deze kracht had φίλοσ reeds gekregen waar Aristoteles bespreken gaat de utiliteits-kant die aan de vriendschap verbonden is (1169 b en volgende).

Voorbeelden uit andere theoretici zijn hier niet meer noodig. Aan deze voorbeelden uit Isocrates en Aristoteles hebben we genoeg, om duidelijk te zien dat men, zelfs bij theoretische beschouwingen, moet opletten bij 't woord φίλοσ, of bedoeld is „persoonlijk vriend" of een theoretisch begrip, dat alle v o r m e n nog in zich besloten heeft.

SLOTHOOFDSTUK.

Wij gaven in ons voorwoord reeds te kennen ons bij dit onderzoek te willen beperken tot het benaderen van de kracht en beteekenis die de te bespreken woorden in het gebruik hebben gehad. Het is dan ook niet onze bedoeling een zoo volledig mogelijke beschouwing over de vriendschap bij de Grieken nog te laten volgen, doch we zouden toch te kort schieten als we niet met een enkel woord trachtten weer te geven de voornaamste algemeene conclusies die zich naar voren dringen uit het groote materiaal van geschriften dat wij onder de oogen kregen.

Allereerst is men geneigd zich deze vraag te stellen: is het juist en gemotiveerd om de vriendschap bij de Grieken als bijzonder ontwikkeld te bezingen en de Ode, die dichters hebben gedicht naar aanleiding van bepaalde vriendschapsgevallen, te laten gelden voor de vriendschap bij de Grieken in het algemeen?

Het is ons gebleken, dat we voor het bepalen van de plaats die de vriendschap innam de vraag tweeledig moeten stellen; we moeten nl. streng onderscheiden:

a) de zeer persoonlijke vriendschap van enkelen en
b) de groepsvriendschap.

Deze vragen kunnen o. i. ook het best afzonderlijk beantwoord worden.

A. De persoonlijke vriendschap van enkelen dringt zich in de litteratuur niet sterk naar voren, althans niet in de ons nu bekende en geijkte vormen. Dit behoeft nog niet te beduiden dat de persoonlijke vriendschap tusschen enkelen niet veelvuldig voorkwam. Wanneer

in de litteratuur van een volk over een bepaald onderwerp of verschijnsel in de samenleving niet uitvoerig gesproken wordt, kan de reden hiervan evengoed gelegen zijn in het feit dat de betreffende zaak zóó gewoon en geijkt is, dat het geen auteur inviel om er ook maar een woord over te zeggen. Doch dit verwacht men toch niet bij een verschijnsel als de vriendschap. Hierover zou toch stellig meer aan den dag getreden zijn, indien er „meer" was geweest! Er zijn ook wel uitingen genoeg, die er op wijzen, dat er vriendschappen bestaan hebben, doch dit is te vanzelf sprekend, dan dat men er iets uit zou willen concludeeren. Die uitingen motiveeren nl. niet, dat we zouden aannemen dat de ons bekende gewone vorm van vriendschap zich zoo veelvuldiger voor heeft gedaan bij de Grieken dan bijv. bij ons volk. Willen we een dergelijke uiting noemen, dan zal dat in de eerste plaats zijn de vriendschap van Orestes en Pylades. Dit zou dan oude tijden betreffen. Maar men vraagt zich af, moet een dergelijk geval, door de tragedie in de 5e Eeuw behandeld, een typeerende aanwijzing zijn van een ééns veel voorkomende toestand? Wij antwoorden hierop: indien er geen andere getuigenissen van dien aard zijn uit ander soort schrijvers, dan is dit geenerlei bewijs of aanduiding, eerder het tegengestelde. Andere uitingen zijn er wel, doch niet overtuigend. Het geval Achilles en Patroclus geldt ook voor de oudste tijden en motiveert geen vaststaande conclusies in deze richting. De uitingen uit later tijden interesseeren ons eigenlijk toch ook meer; ook deze overtuigen niet tot de hier gezochte conclusie. Wij willen bijv. wijzen op enkele brieven die op naam van AESCHINES zijn overgeleverd.

Epist. I. heeft in haar toon iets van werkelijke vriend-

schap, al komt het woord φίλοσ er niet in voor, noch eenig synoniem. Hier vertelt de schrijver als vriend aan een vriend (Philocrates) zijn ervaringen na zijn vertrek uit Munichia. De stijl is vertrouwelijk en geestig en in de stijl van dezen „Aechines" passend is het slot met de geestig-bittere raad: εὐτύχει καὶ μὴ πολιτεύου μηδὲ πρόσκρουε μήτε τοῖσ πλέον σοῦ μήτε τοῖσ ἔλαττον δυναμένοισ.

Warmer gesteld is nog Epist. VIII. De schrijver klaagt er over dat zijn vriend nu nog niet gekomen is. — Op die manier krijgen we ruzie (πόλεμοσ)! „Als je nù nog komt, ga je nog vrij uit en kan de „oorlog" nog worden bijgelegd." — Een dergelijke woordenkeus is die van vriend tot vriend. Ook het slot is warm gesteld. „Maak me nu niet weer blij met een loos bericht, maar kom nu inderdaad." εἰ δὲ οὐδὲ σὺν ἐκείνῳ (met Philinos die bij hem zal komen) διέγνωκασ ἐξιέναι, σὺ μὲν ἐπιστελεῖσ διὰ παντὸσ ἡμῖν ἀφίξεσθαι, ἐγὼ δὲ ἅπαξ ἀνιάσομαι, m. a. w. ik geloof je dan toch niet telkens weer! Hier zwijgt alle politieke taal, hier spreekt oprecht vriend tot vriend.

Wie echter zal hierin een argument vinden voor een stelling dat de persoonlijke vriendschap tusschen enkelen zoo ingrijpend is geweest?

En mogen we een dergelijk argument lezen in het feit dat enkele philosophische scholen de vriendschap zoo cultiveerden? (Collectieve vriendschap.) Of in een uitspraak van Democritus?

Het fragment (bij Diels frgm. 99) dat wij bedoelen luidt als volgt:

ζῆν οὐκ ἄξιοσ ὅτῳ μηδὲ εἷσ ἐστι χρηστὸσ φίλοσ. Integendeel doet de toevoeging μηδὲ εἷσ eerder de gedachte opkomen dat het bezit van méér (een groep) vrienden gewoner was.

Uitvoerig over het bezit van vrienden spreekt ook XENOPHON in zijn gedenkschriften over Socrates. Het gaat daar o. a. (XEN. Mem. II. 4.) over Socrates' opvattingen aangaande de κτῆσις en χρεία van vrienden. Doch ook al wordt er gesproken over een beproefd vriend als het kostbaarst bezit, toch voelen wij uit het geheele fragment, dat aan het bezit van een vriendengroep of aantal vrienden gedacht wordt. Immers er wordt op gewezen dat men in den regel zoo weinig waarde hecht aan zijn vrienden, dat men bij het opsommen van dezen aan iemand die er naar vraagt, vaak namen vergeet van menschen, die men toch eerst onder zijn vrienden had gerekend, terwijl men van zijn andere bezittingen τὸ πλῆθος wel precies weet en niet vergeet.

Noch enkele dingen willen we noemen die op persoonlijke vriendschapsverhouding wijzen. Dit is om te beginnen het woord ἐπιτήδειος zelf, dat immers tegelijk met φίλος zelfs voor komt, doelende dan op een zeer speciale verhouding, naast φίλος dat 't algemeene van de goede verhouding weer geeft. Wie echter de plaatsen leest, die wij bijv. bij de bespreking van dit ἐπιτήδειος hebben geciteerd, zal merken dat deze toch geenerlei argument bevatten voor een zeer bijzonder verschijnsel. ὁ ἐπιτήδειος zal immers kunnen zijn degene die onder de grootere kring van vrienden wat meer naar voren treedt, bijv. als geregelder of intiemer omgang hebbend met een persoon dan die anderen. Geen wonder! Zooals we reeds zeiden: persoonlijke vriendschap is er natuurlijk geweest!

Een tweede punt waar we aan denken is het meermalen noemen van de stelregel dat bezit tusschen vrienden (ook tusschen enkele vrienden) gemeenschappelijk

moet zijn. Men zie PLAT. Laches 181 A, Lysis 207 C, e. a. Wij houden het er echter voor, dat dergelijke uitingen gebaseerd zijn op stelregels bij bepaalde philosophische groepen geldend, stelregels die natuurlijk aan velen bekend waren. Men zal zich deze regel in 't dagelijksch leven niet meer al te serieus toegepast moeten denken, doch wel blijkt in de praktijk dat een hecht verbonden vriendengroep een in nood verkeerend lid van die groep in alle opzichten helpt. Dit echter past ook weer bij groeps-vriendschap, waarover straks.

Ten derde nog een enkel woord over een concreet geval, nl. uit de eerste rede van Lysias. Moeten we dit als iets bijzonders opvatten, dat iemand, wat laat op den dag een ἐπιτήδειοσ καὶ φίλοσ ontmoetend, dezen meeneemt naar huis omdat hij hem nog een warm hapje gunt, nu hij thuis wel de hond in de pot zou vinden? En dat deze mannen dan samen zijn en de vrouw min of meer buiten de conversatie blijft is een gewoon verschijnsel, dat hoogstens nog eens onderstreept, dat de wereld der Grieken vooral een wereld voor de mannen was. Het geval op zich zelf, zooals het zich voltrekt, is echter in dit opzicht volkomen normaal en motiveert geen verdere conclusies.

Er is wel iets van anderen aard, dat bij de persoonlijke vriendschap thuis behoort, althans vermelding hier verdient en dat ons de vraag doet stellen of we hierin misschien een aanwijzing moeten zien dat persoonlijke vriendschap bijzonder ontwikkeld was geweest. We bedoelen de vriendschap die berust op ἔρωσ. Het zou nl. kunnen zijn dat de erotische mannenvriendschap een zeer bepaalde uitlooper was van een zeer ontwikkeld

vriendschapssysteem. Wij willen dit echter allerminst als stelling poneeren, daar deze zaak ons niet duidelijk genoeg is.

Zonder de zaak uitvoerig te gaan bespreken, willen wij een enkel woord aan de erotische vriendschap wijden.

Wij bemerken al heel gauw dat in zake een erotische mannenomgang twee kanten te onderscheiden zijn, de vorm met zekere ideëele gedachte en de vorm van onbeheerschte en stijllooze lagere drift, anders gezegd een vorm mèt, en een vorm zònder ideaal. Over de laatste soort willen we geen woord meer zeggen, over de eerste wel. Namelijk willen ook wij het hier uitspreken dat het opvallend is hoezeer ernstige menschen, die stellig niet het gewone genot plachten te zoeken, in de erotische vriendschap of mannenliefde iets ideëels hebben kunnen zien en dit ideèele hoog hebben willen houden. De uitingen hierover bij PLATO en andere serieuze schrijvers zijn zoo onomwonden, dat we, zij het met zekere verbazing, constateeren dat een erotische genegenheid voor een schoon jong man bij ernstige mannen geaccepteerd kon zijn als iets waar men in den kring over sprak.

Men bedenke slechts hoe aan Socrates gevraagd wordt (PLAT. Lys. 206 C): zeg mij, τίνα ἄν τισ λόγον διαλεγόμενοσ ἤ τί πράττων προσφιλὴσ παιδικοῖσ γένοιτο; waarop Socrates, die hier voor de moderne individueele psychologie zou voelen, antwoordt: dan zou ik eerst dien snaak zelf eens moeten zien of spreken!

Men denke zich ook eens de situatie in van het vervolg van bovenstaand gesprek.

PLAT. Lys. 207 B: Als Lysis bij Socrates en de rest van het gezelschap komt, voegt zich ook Hippothales er bij (die Lysis bemint), doch hij houdt zich schuil.

Hij heeft Lysis immers nog niet veroverd! Hij wil dus nog niet opvallen δεδιὼσ μὴ αὐτῷ ἀπεχθάνοιτο.

Uit het begin van dezelfde dialoog komt ons ook een verrassende realiteit tegemoet.

PLAT. Lys. 204 B. Hippothales roept Socrates aan: Kom hier bij ons, we praten; 't is de moeite waard; dan zie je ook wie hier zijn. Socrates, die natuurlijk al lang besloten heeft om hier weer eens eenige woorden te wisselen, zegt eerst nog: πρῶτον ἡδέωσ ἀκούσαιμ' ἂν ἐπὶ τῷ καὶ εἴσειμι καὶ τίσ ὁ καλόσ. — Blijkbaar was het in deze wijsgeerige kring zeer gewoon dat een schoone jonge man aller aandacht had. — Eerst praat Hippothales er dan wat om heen, maar al gauw heeft Socrates hem dóór en zegt over Lysis — want dien geldt het — (204 E): Hij is zeker nog jong, want ik ken zijn naam nog niet.

Lezen wij nu nog even verder, dan treffen wij (205 E) de goede raad: „men moet z'n geliefde niet zoo prijzen, voor men hem heeft", en dan is toch ook tevens duidelijk dat dit niet is wat wij onder vriendschap verstaan. ὁ καλόσ is veel eer een voorwerp van in zekeren zin idealiseerende vereering, die meerderen kunnen voelen, al is meestal één de gelukkige die zijn gunst heeft veroverd.

Hoe bekend is niet op de vazen het bijschrift καλόσ? Het is een term geworden, evenals PLATO in zijn brieven (XIII. 360 A) kan spreken over τῶν καλῶν τισ, een term blijkbaar, die ieder geacht wordt te begrijpen. Neen, dit betreft geen blijvende vriendschappen en dit is niet wat wij bedoelen na te gaan.

Wij herhalen het: wij durven niet eens de stelling

uitspreken dat deze erotische vriendschap zich zoo sterk heeft kunnen ontwikkelen tengevolge van een zeer intensen vorm van persoonlijke vriendschap. Wel hebben wij dus zeer sterk gevoeld, dat althans tot in de 4e Eeuw een zóó sterke ideëele inslag of factor bij erotische mannenverhouding mogelijk is geweest, dat wij het verstandigst doen er geen positief oordeel over te vellen, zoolang wij van de zaak te ver af staan, om haar zóó te kunnen begrijpen als enkele zeer ontwikkelde Grieken haar toch blijkbaar hebben kunnen begrijpen en aanvoelen. Zou anders PLATO er zoovele woorden over hebben geschreven? Zou anders SOPHOCLES een stuk hebben geschreven Ἀχιλλέως ἐρασταί, zooals Hesychius en de scholiast op Pindarus o. a. beweren? Zeker, een satyrdrama zou het zijn geweest, m. a. w. wat luchtiger van toon mag het zijn geweest, doch Sophocles . . . . is Sophocles. — Men vergelijke ten slotte nog PLAT. Polit. 403 A en B, waar ook blijkt dat men de liefde voor een jongen καλός wel ideëel wilde houden, om het schoone en edele in hem te zien in de eerste plaats en dit gevoelen los te houden van het lustvolle en onbeheerschte. Was niet Socrates een beheerscht man? En wordt aan Socrates niet gevraagd (PLAT. Protag. 309 A): Waar kom je vandaan? Zeker van de jacht, om Alcibiades te zien! Hij is mooi!

Beslissend als argument dat het hier besprokene toch niet is wat wij vriendschap noemen, is de omstandigheid, dat bij dit soort verhoudingen één van beide mannen in elk geval jong zal zijn geweest, immers ὥρα spreekt hier een hartig woordje mee en alleen zeer edele naturen zullen er in geslaagd zijn om in den ouder-wordende

de inwendige adel en schoonheid te blijven eeren en dienen, zooals hij dat in den charmanten en flinken jongen man deed.

Wij willen deze zaak niet verder bespreken, zullen ook geen opgave doen van de zeer talrijke plaatsen, waar van deze materie sprake is.

B. Groepsvriendschap.

Zoo weinig positiefs ons wordt geboden over de zeer persoonlijke vriendschap, des te meer vinden we over de vriendengroepen en in dit opzicht mag wellicht de vriendschap bij de Grieken weleen merkwaardig verschijnsel genoemd worden.

De typeering ζῷον πολιτικόν is wel in de eerste plaats voor den Griek juist geweest! De Griek overlegde met anderen, handelde in vele dingen met anderen; met familie, maar ook met nog anderen.

Hoe belangrijk de familie voor een Griek was, zal hier niet meer uiteengezet behoeven te worden.

Ieder zal zich herinneren hoe belangrijk bij Hesiodus al de broer genoemd wordt. De zeer besliste wensch om zijn familie niet te laten uitsterven, doch in ieder geval zoo noodig een zoon te adopteeren, wijst er òòk op dat de beteekenis van de familie, de officieele familieverhouding, zeer belangrijk is geweest. De geheele Grieksche litteratuur getuigt er nog van en voorbeelden hiervan aan te halen is onnoodig.

Doch bij de familieleden alleen kon de Griek niet leven! Het dagelijksche leven van den burger kent allerlei contacten en belangen en de levendige aard van den gezellig levenden Griek heeft behoefte aan die andere geregelde contacten, die hem gelegenheid geven

op de hoogte te blijven van wat er in de groote kudde al zoo gebeurd is, eveneens hem gelegenheid geven zich te ontlasten van wat hem op 't hart, zoo niet reeds op de lippen ligt. Maar, — en dit is niet het geringste — de Grieksche burger heeft ook steun noodig. Het bezit van vrienden is niet alleen aangenaam als luxe of als verrijking en verdieping van het leven, het is ook een zaak van steun en voordeel. En hier nu treft het ons in de lectuur zeer, welk een groote rol de vrienden speelden bij rechtszaken, in familie-kwesties, in de politiek; het zijn allerlei groepeeringen, maar het zijn toch wel heel vaak ,,vrienden-groepen'', hetzij ze φίλοι, ἐπιτήδειοι of ἑταῖροι worden genoemd. Herhaaldelijk treft ons als een der ellendigste dingen die een mensch kunnen overkomen, dat hij is ἔρημος φίλων.

Wat de politiek betreft, moeten wij, na zoovele citaten te hebben gegeven uit politieke of rechts-redevoeringen, nog aantoonen, hoe op dit gebied de mannen vaak in groepen werkten? Bij de actief-optredenden in de politiek zijn er naast de groote clubs natuurlijk kleinere vriendengroepen geweest, waarvan de ,,leden'' elkaar over en weer in alles steunden.

Omgang met een kring van mannen is in alle opzichten voor den Griek blijkbaar wel levensbehoefte geweest. Talrijk zijn de plaatsen die ons dit leeren. Socrates, juist terug uit den oorlog, gaat dadelijk ἐπὶ τὰς ξυνήθεις διατριβάς (PLAT. Charm. 153 A). En dit was werkelijk niet iets dat alleen voor Socrates' gewoonten geldt. We denken slechts aan het pleidooi voor den steuntrekker.

LYS. XXIV. 20: ἅπαντες γὰρ εἴθισθε προσφοιτᾶν καὶ διατρίβειν ἁμοῦ γέ που.

Dit wijst nog niet op vriendschapsbanden, doch in

't algemeen op het dorpsachtig aandoende burgerverkeer. Maar hoe bewuster het leven van den Griek was, hetzij politiek meelevend, hetzij in ander opzicht bepaalde belangen hebbend, des te meer zal hij een bepaalde kring van vrienden gehad hebben, op wie hij steunen kon en op wier samenwerking hij min of meer aangewezen was. Men denke aan de hierboven genoemde beschouwing over κτῆσισ en χρεία van vrienden bij XENOPHON in zijn Herinneringen aan Socrates. (II. 4.).

Ja, „de vrienden" speelden een groote rol in het leven van den Griek. Isocrates zegt: ge moogt er slechts om 2 redenen op in gaan als men van u een eed verlangt, nl. ἢ σεαυτὸν αἰτίασ αἰσχρᾶσ ἀπολύων, ἢ φίλουσ ἐκ μεγάλων κινδύνων διασώζων. We willen dadelijk toegeven dat de beteekenis van φίλοι in dergelijke uitingen dikwijls zeer ruim is (zie het hoofdstuk over φίλοι, B, pag. 83 en volgende), doch bij Isocrates, die hier juist zoo theoretisch de vriendschap bespreekt, is deze uiting wel van waarde. „Als ge uw vrienden er mee kunt helpen", dat was een belangrijke overweging! Het is trouwens een vaak uitgesproken wet: φίλουσ εὖ ποιεῖν, ἐχθροὺσ κακῶσ, dat is wat men van een goed man verwachten mag (PLAT. Meno 71 E).

De geheele samenleving der mannen is op deze groepsvriendschap zóó gebaseerd, dat op tal van plaatsen blijkt, dat in het bezit van vrienden een zekere waarde, een waarborg voor steun, een voordeel wordt gezien. En hoe bekwamer en rijper iemand is, des te meer mag men verlangen hem onder de vrienden te mogen opnemen. Wie een goed spreker is, is voor de vriendschap een begeerenswaard individu. Het is heel wat waard om een goede redevoering te kunnen houden, die kan brengen

σωτηρίαν αὐτοῦ τε καὶ τῶν αὐτοῦ χρημάτων καὶ φίλων. (PLAT. Hipp. Maior 304 B). Alweer worden de φίλοι niet vergeten. Een goed redenaar zal even vaak ten voordeele van zijn φίλοι hebben moeten spreken als voor zich zelf!

Vrienden vertegenwoordigen het begrip voordeel en steun. Niet zelden worden zij genoemd in één adem met het verdere bezit. Zoo wordt bijv. PLAT. Polit. 361 B gesproken over iemand die kracht en moed heeft en zich φίλοι en οὐσία heeft weten te verwerven. Ook PLAT. Symp. 218 C noemt in één adem τῆσ οὐσίασ ἢ τῶν φίλων.

Trouw tegenover deze vaste vriendenkring was geboden en, zoo niet onder allen, dan was toch tusschen verschillende der φίλοι een zekere caritas lang niet uitgesloten en was er inderdaad vaak veel aanwezig van wat wij vriendschap noemen. In de overigens zeer vertroebelde rede van Demosthenes tegen Meidias lezen we (118): μετρία γὰρ δίκη παρὰ τῶν φίλων ἐστίν, ἄν τι δοκῶσι πεποιηκέναι δεινόν, μηκέτι τῆσ λοιπῆσ φιλίασ κοινωνεῖν, τὸ δὲ τιμωρεῖσθαι καὶ ἐπεξιέναι τοῖσ πεπονθόσι καὶ τοῖσ ἐχθροῖσ παραλείπεται.

Men breekt de vriendschap af, maar bestraffen doet men zijn vrienden niet, als zij iets misdeden; dat laat men aan de vijanden over.

Er zijn nog vele andere plaatsen, waar zóó over de vriendschap en vriendenkring gesproken wordt, dat een zekere caritas er in klinkt. Doch evenzeer treft ons de nuttigheidsfactor die bij het vormen van kringen en verhoudingen heeft meegesproken.

EURIP. Rhes. 320 πολλοὺσ . . . .
. . . . εὑρήσω φίλουσ
ἀλλ' οὐδὲν αὐτῶν δεόμεθ' κ.τ.λ.

Nog overtuigender, (immers op de vorige plaats was φίλοσ ongeveer = σύμμαχοσ), klinkt

EURIP. Herc. Fur. 1337:

νῦν γὰρ εἶ χρεῖοσ φίλων.
θεοὶ δ' ὅταν τιμῶσιν, οὐδὲν δεῖ φίλων.

En dit geluid is vaker te hooren! Aristoteles wijst er op hoe verschillend men over het bezit van vrienden denkt.

ARISTOT. Eth. Nic. 1169 B: ἀμφισβητεῖται δὲ καὶ περὶ τὸν εὐδαίμονα, εἰ δεήσεται φίλων ἢ μή. οὐθὲν γάρ φασι δεῖν φίλων τοῖσ μακαρίοισ καὶ αὐτάρκεσιν· ὑπάρχειν γὰρ αὐτοῖσ τἀγαθά.

Hij haalt ook aan een vers uit de tragedie.

EURIP. Orest. 667:

ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

Dat nu Aristoteles in zijn beschouwing wijst op de waarde van vriendschap om zichzelfs wille en op vriendschap tusschen twee als in den regel de zuiverste, de echte ἑταιρικὴ φιλία (1171 A), doet niets aan de zaak af: de vriendschap is voor velen een praktische zaak.

Daar de heele samenleving der Grieken berustte op dit verkeer der mannen, was het ook van het allergrootste belang tot welke groep van mannen men behoorde. Anders gezegd, het kiezen van de vrienden was noodzakelijk en heel belangrijk. Vandaar dat theoretici als ISOCRATES hierover menige wenk geven. Bij deze wenken staat men soms verbaasd over de geweldige zakelijkheid en nuchterheid waarmee hij deze zaak bekeek, een zaak die den Griek aan den anderen kant heilig is, want de trouw in de vriendschap wordt zeer geprezen en noodig geacht.

Wij laten hier eenige uitspraken van ISOCRATES

volgen, die men wellicht niet aan denzelfden auteur zou toeschrijven!

I. 16: τοὺσ μὲν θεοὺσ φοβοῦ, τοὺσ δὲ γονεῖσ τίμα, τοὺσ δὲ φίλουσ αἰσχύνου, τοῖσ δὲ νόμοισ πείθου. — Hier hebben wij de levensgebieden, waarop zich het leven van den Griek afspeelt: de goden, de ouders (familie), de vriendenkring, de staat. Men ziet dat de vriendenkring hier in het ideëele licht is geplaatst en geen φίλοι te hebben wordt als αἰσχρόν gevoeld (I. 24.). Een belangrijke handicap voor een vorst is dan ook dat hij mist de φίλοι, die hem eerlijk zeggen wat er is (II. 19.).

Het is dus veel waard om goede (ook invloedrijke!) vrienden te hebben en van berekening getuigt (tot onze bevreemding in een zoo ideëel gevoelde zaak) des auteurs recept: οὓσ ἂν βούλῃ ποιήσασθαι φίλουσ, ἀγαθόν τι λέγε περὶ αὐτῶν πρὸσ τοὺσ ἀπαγγέλλοντασ· ἀρχὴ γὰρ φιλίασ μὲν ἔπαινοσ, ἔχθρασ δὲ ψόγοσ. (I. 33). Een dergelijke berekening brengt het ideëele van de zaak toch wel in gevaar! — Men moet vrienden hebben!

Nog fraaier wordt de raad in een vervolg van het vorige (I. 34.): περὶ ὧν ἂν αἰσχύνῃ παρρησιάσασθαι, βούλῃ δέ τισι τῶν φίλων ἀνακοινώσασθαι, χρῶ τοῖσ λόγοισ ὡσ περὶ ἀλλοτρίου τοῦ πράγματοσ· οὕτω γὰρ τὴν ἐκείνων τε γνῶσιν αἰσθήσει, καὶ σεαυτὸν οὐ καταφανῆ ποιήσεισ.

We zien hier heel duidelijk op welke wijze deze kenner van het leven zich voorstelt dat trouw te vereenigen is met slimheid! En dit zijn woorden van een moralist, niet van een slimmerik, die toevallig iets loslaat, van wat beter ongezegd was gebleven! Het hart spreekt hier, dunkt ons, niet meer mee, evenmin als het bij de volgende zakelijke raad meesprak: μηδένα φίλον ποιοῦ, πρὶν ἂν ἐξετάσῃσ πῶσ κέχρηται τοῖσ πρότερον φίλοισ.

ἔλπιζε γὰρ αὐτὸν καὶ περὶ σὲ γενέσθαι τοιοῦτον, οἷος καὶ περὶ ἐκείνους γέγονε (I. 24).

Wij kunnen dergelijke uitingen alleen begrijpen wanneer we bedenken hoe beslissend voor een veilig en geslaagd leven een betrouwbare vriendenkring kon zijn. Er wordt om gekibbeld om bij een kring te behooren of niet. Teekenend is een proces, geldende (LYSIAS) een zaak van een aanklager tegen z'n vriendengroep die hem, een der „vrienden", wil uitstooten: de aanklacht πρὸσ τοὺσ συνουσιαστὰσ κακολογιῶν. De beleedigde vriend spreekt aldus (LYS. VIII. 5): Jullie zeggen: „jij drong je altijd aan ons op", maar jullie betoont je dan onbetrouwbaar, οἵτινεσ ὑπὸ τὸν αὐτὸν χρόνον τὸν αὐτὸν ἄνδρα λάθρᾳ μὲν ἐλοιδορεῖτε, φανερῶσ δὲ φίλον ἐνομίζετε.

Zeer illustratief is ook het vervolg in cap. 7. De man vervolgt: ik behoefde toch heusch niet op m'n bloote knietjes te danken dat jullie je over mij ontfermden als over iemand, die verder geen vrienden zou vinden: οὔτε γὰρ ὑμᾶσ σοφωτάτουσ ἐώρων ὄντασ, ἐμαυτὸν δ' ἀμαθέστατον, οὐ μὴν οὐδὲ πολυφίλουσ ὑμᾶσ, ἐμαυτὸν δ' ἔρημον φίλων, evenmin waren jullie rijk en ik arm, jullie in groote eer staande en ik belasterd, evenmin jullie veilig in alles, ik zwak, etc. Kostelijk is dan hoe hij de anderen in cap. 17 tegen elkaar uitspeelt: dat ze toch in zijn nabijheid over elkaar kwaadspraken! Hij had dat als bewijs van vertrouwen jegens hemzelf beschouwd! Hij had zich daardoor geaccepteerd φίλοσ gevoeld, die zelf geen onaangename dingen te hooren zou krijgen!

Wie bovenstaande uitingen achter elkaar leest, begrijpt reeds hoe geijkt het hebben van een vaste vriendenkring was, tegenover wie men aan den eenen kant een soort van ridderlijke trouw moet hebben, maar waar men

zóó op aangewezen is, dat nuchtere overwegingen en rustig inwinnen van informaties zeer aan te bevelen zijn, alvorens men toetreedt tot een kring of een vischje uitwerpt naar bepaalde personen!

In verband met het bovenstaande moge er hier ook op gewezen worden, dat wellicht nòg opvallender dan de vermelding van φίλοι in de Grieksche litteratuur, de vermelding is van ἔχθρα en ἐχθρός. Ieder, die maar in eenig opzicht iets beteekende, had menschen die hij zijn ἐχθροί kon noemen! Daaronder zullen concurrenten gerekend zijn, in alle mogelijke opzichten (politiek, handel, etc.). Het is wel een zeer levendig wereldje geweest, bij die oude Grieken, niet het minst bij die woelige Atheners. Dat ook de veeten en vijandschappen de noodige zuidelijke beroering hebben te weeg gebracht, laat zich begrijpen en . . . . laat zich lezen! Men krijgt vooral uit de redenaars een kostelijk beeld hoe allerlei vriendengroepen voortdurend bezig waren, één uit hun midden te steunen tegen diens ἐχθροί. Soms klinkt dit ἐχθρός als een technische term der samenleving; cf. Lys. XXIV. 2, waar de kreupele zegt: εἰ δ' ὡσ ἐχθρὸν ἑαυτοῦ με τιμωρεῖται, ψεύδεται· διὰ γὰρ τὴν πονηρίαν αὐτοῦ οὔτε φίλῳ οὔτε ἐχθρῷ πώποτε ἐχρησάμην αὐτῷ.

Nog een voorbeeld uit denzelfden redenaar.

Lys. XV. 12: ἐγὼ μὲν οὖν καὶ φίλῳ ὄντι Ἀρχεστρατίδῃ βοηθῶν, καὶ Ἀλκιβιάδην ἐχθρὸν ὄντα ἐμαυτοῦ τιμωρούμενοσ, δέομαι τὰ δίκαια ψηφίσασθαι.

Wil men een sprekend voorbeeld hoe de Griek, vooral als hij via de politiek geéchauffeerd was, er heelemaal vervuld van kon zijn, hoe hij zijn ἐχθροί een hak kon zetten, dan leze men Demosthenes' rede tegen Meidias.

Daar vindt men ook verzuchtingen als deze (62): Dat had ik niet gekund: zoo'n hekel aan iemand hebben, die bovendien concurrent-choreeg is van je broer, zóóveel φίλοι te hebben, die natuurlijk allemaal zitten te springen om den ander een poets te bakken, niet op 't geld behoeven te zien en . . . . dan toch je zelf bedwingen! En (63) dat deed hij! ἠνείχετο καὶ νικῶντα καὶ στεφανούμενον τὸν ἐχθρὸν ὁρῶν. Doe hem dat eens na! — Het betrof de zaak van iemand, dien men eerst niet als choreeg wou accepteeren, doch uit eerbied voor de heiligheid van het theater was toch alles doorgegaan (59) ὥστε πάντα τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον διδάσκει τοὺσ χορούσ καὶ οὐδὲ τῶν ἰδίων ἐχθρῶν οὐδείσ κωλύει. Zelfs zijn persoonlijke vijanden hebben hem nooit meer hierin dwars gezeten.

In dat woelige wereldje van Athene in de democratische eeuwen is het onder de burgers, die in eenig opzicht ook maar iets beteekenden of iets wilden bereiken, een voortdurend geharrewar geweest.

Van veel beteekenis zijn de kwesties niet altijd geweest, doch sensatie was er genoeg! We mogen echter niet vergeten dat het voor een groot deel schrijvers van rechts-redevoeringen waren, die hier zoo vol over staan, m. a. w. dat uit den aard der zaak hier veel van dezen aard voorkomt, wat ook juist hier behandeld moest worden. Doch de groote onrust, concurrentiestrijd, strijd om eer en aanzien, strijd tegen allerlei soort „ἐχθροί" springt wel hèèl duidelijk in het oog! Hoe meer sterke en invloedrijke φίλοι iemand had, des te veiliger was hij.

Lys. XX. 18: καὶ μὴ θαυμάζετε, ὦ ἄνδρεσ δικασταί, ὅτι τοσαῦτα ὤφλε χρήματα· ἔρημον γὰρ αὐτὸν λαβόντεσ, αὐτοῦ τε καὶ ἡμῶν κατηγοροῦντεσ εἷλον. Men nam hem te pakken

toen hij de steun van vrienden moest missen, want niemand hielp hem.

Nu begrijpen wij beter waarom meermalen bij de Grieksche schrijvers op het belang van vrienden-verwerven gewezen is.

Dat de groote plaats die het mannenverkeer inneemt onverbrekelijk samenhangt met de van onze opvattingen afwijkende plaats die de vrouw innam [1]), is wel duidelijk. En hoe vrijer de verhouding tusschen mannen en vrouwen wordt en hoe meer kansen er komen dat deze twee in elkaar wat meer bevrediging vinden dan aanvankelijk het geval kon zijn, des te meer zal de plaats der mannenvriendschap in belang verliezen. In de belangrijkste Eeuwen echter was het Grieksche leven een leven van mannen en waar de vrouw in het leven van een Griek eenige rol begon mee te spelen, zal ook deze rol door den Griek met zijn groep-genooten of vrienden besproken zijn. Men denke aan het geval van LYSIAS I, waar de echtgenoot, hoorende dat zijn vrouw hem op dat oogenblik bedriegt, eerst zoo veel mogelijk getuigen gaat halen, die hij maar thuis kan treffen. Dit doet hij liever dan te zwijgen over een voor ons gevoel zóó delicate zaak. Het was meestal een vrij nuchtere zaak, het kiezen van een vrouw, al was het wel een vertrouwenskwestie op den duur. Ieder denkt hier allicht aan XENOPHON's Oeconomicus! Burckhardt (Griech. Kulturgesch. IV. pag.

[1]) Over de plaats die de Grieksche gehuwde vrouw innam cf. de dissertatie van Dr. J. J. B. MULDÉR: Quaestiones nonnullae ad Atheniensium matrimonia vitamque coniugalem pertinentes (Utrecht 1920).

248) komt ons voor over de Grieksche samenleving zeer juist te schrijven, als over een wereld van louter mannenbelangen: Dasz aber der Wert eines Mannes irgend davon abhängen könnte, welchem Weib er gefallen habe und dasz an einem gescheitertem Liebesverhältnis ein verfehltes Leben hängen könnte, wäre ein völlig ungriechischer Gedanke gewesen.

Neen, hoe dikwijls ook bij de Grieken „de vrouw in het spel'' zal zijn geweest, het zal meestal òf alleen een zaak van hartstocht of alleen van verstandelijke berekening zijn geweest. Daarmee vergeleken is voor den Griek van de 5e en 4e Eeuw misschien in zijn hart dan toch wel belangrijker geweest wat zijn vrienden van hem hebben gedacht en wat hij aan hen kon hebben.

CONCLUSIONS.

ΟΙΚΕΙΟΣ.

οἰκεῖος, adjective = belonging to the οἶκος, "familia", household. As an adj. ending in -ειος it may also mean: having the nature or giving the impression of belonging to the οἶκος (without in reality being part of it).

Consequently "οἱ οἰκεῖοι" also means:

1⁰ the nearest relatives, and

2⁰ in a wider sense the larger circle to which belong not only relatives but also those very few who are in most familiar contact. So the mere translation "friends" (amici) is misleading, as it does not lay enough stress on relatives.

Used as an adjective the word οἰκεῖος has enlarged its meaning: belonging to the οἶκος, into

A. related to, nearest, both literally and figuratively. (pag. 5 ff.)

B. of the same country or nation, party. (pag. 9 ff.)

C. belonging to, "own". (pag. 12 ff.)

ΕΤΑΙΡΟΣ.

Already in Homer the meaning of the word is clearly: he who does a thing together with others, or finds himself in the same circumstances or position, both in active and passive sense: doing together, going together, being together.

In later authors the word is found indicating:

A. political friends, in the widest sense. (pag. 35 ff.)
B. those connected by mental intercourse, especially by philosophy: friends, colleagues, disciples. (pag. 38 ff.)
C. those connected by regular friendly intercourse: friends, comrades. (pag. 39 ff.)
D. those connected by temporary purpose, and those who either temporarily or permanently, are connected by the same fate or the same circumstances: companions, colleagues, fellow —. (pag. 47 ff.)
E. those connected by erotic relations. (pag. 48 ff.)

ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΣ.

It is incorrect to start from the g e n e r a l sense: fit for. All words, which have probably the same linguistic origin as ἐπιτήδειος, partake of the sense: devoted to, conducive to, supporting, providing for, profitable for, working for.

The general sense: fit for, etc. may be considered as a widening of the meaning just referred to. As referring to persons (ἐπιτήδειος and the plural οἱ ἐπιτήδειοι) we have to consider Greek social life, where groups of men, both large and small, could not do without mutual support and devotion. Seen in this light the meaning of f r i e n d is a direct deduction from the sense d e v o t e d t o, w o r k i n g f o r, etc.

As οἰκεῖος was the group of relatives + an occasional

friend, so οἱ ἐπιτήδειοι is: the group of friends among whom may be an occasional relative.

My conclusion is: "ἔπιτήδειοσ = relative" is wrong.

ΦΙΛΟΣ.

In old Greek (Homer) φίλοσ combines the ideas: one's own and beloved, etc.

The older sense "one's own" was superceded by "beloved etc.", but in numerous instances the original sense has to be seen in the background in order to understand the full meaning of beloved etc.

φίλοσ has become a "passe-partout".

We find it in the following uses:

A. one's own. (nearest relations, compatriots, fellow-Greeks, etc., pag. 77 ff.)

B. the large group of those persons who belong either to "οἱ οἰκεῖοι" or to "οἱ ἐπιτήδειοι". (pag. 84 ff.)

C. personal friend in a very distinct sense. (pag. 88 ff.)

D. those who are connected by common interest or comradeship, by education or task. (All these are now meanings of ἑταῖροσ, pag. 96 ff.)

E. political friend, ally, partisan, etc. In a weaker sense: one who is in sympathy with, living in peace with. (pag. 100 ff.)

F. Used so unconsciously that it is not possible to verify what is really meant. (pag. 104 ff.)

G. Merely an abstract idea of beloved, dear. (translations: friend, friendly, loving, dear, beloved, etc., pag. 106 ff.)

General conclusions as to the substance.

We must distinguish between

a) personal friendship

b) groups, either organised clubs, or groups of persons, practically living together.

Regarding a): There are not sufficient convincing instances to conclude to an especially developed personal friendship, although this must of course have been of frequent occurrance.

The erotic friendship between men is too alien for us to form conclusions as to its origin.

Regarding b): Group-friendship is the idea which permeates Greek social life.

1.7507.

STELLINGEN.

1. De vertaling van οἱ οἰκεῖοι door de vrienden is meestal onjuist, steeds misleidend.
2. Voor de beteekenis van ἐπιτήδειος moet worden uitgegaan van de kracht: meewerkend, steunend, zich richtend tot.
3. ἐπιτήδειος te vertalen met verwant is onjuist.
4. LYSIAS I 22. — De lezing: ὅτι τηνικαῦτα ἀφιγμένος οὐδένα καταλήψοιτο οἴκοι τῶν ἐπιτηδείων wordt alleen reeds door de beteekenis van ἐπιτήδειος onwaarschijnlijk. De lezing: οὐδὲν ἄν κ.τ.λ. is om dezelfde reden te verkiezen en is ook grammatikaal mogelijk.
5. De oude beteekenis eigen van φίλος is nog zeer lang te bespeuren.
6. ἐχθρός is bijna in dezelfde mate een passe-partout als φίλος.
7. Ten onrechte noemt BURCKHARDT (Gr. Kulturgesch. IV. pag. 208) de term ἑταῖραι als voorbeeld van de door PLUT. Alcib. 16 genoemde neiging der Grieken, om een gunstige en onschuldige naam te geven aan verkeerde of gevreesde dingen.
8. BELOCH's bewering (II. I. pag. 158) dat de democratie den eersten tijd geen invloed had op de positie van de vrouw, kan hoogstens waar zijn voor enkele, officieel geldig gebleven principes in een beperkten kring.
9. Het anthropomorphe godengeloof is een noodzakelijke en vruchtbare phase in de ontwikkeling der religieuze gevoelens.
10. Het verdient aanbeveling dat naast de anastylose van het Parthenon een zoo groot mogelijk gedeelte van de cella-muur wordt gereconstrueerd, voorzoover dit met zekerheid kan geschieden.

11. De dubbele rol van het koor in Sophocles' Philoctetes is niet zoozeer hieruit te verklaren dat het koor feitelijk niet bij den protagonist behoort, als wel uit het feit, dat Sophocles in de détail-uitwerking van zijn stof veel meer dramaticus is dan psycholoog.
12. Het optreden van Heracles als „deus ex machina" aan het einde van Sophocles' Philoctetes is geenszins als kunstmatige oplossing te beschouwen, doch is zoowel stylistisch als naar het wezen der zaak krachtig en juist.
13. Het is wenschelijk dat alle studenten in de klassieke letteren zich op de hoogte stellen van de uitspraak en het voornaamste der grammatica van het Nieuw-Grieksch; leiding bij deze studie worde aan alle Nederlandsche universiteiten geboden.
14. TACIT. Germ. 37. — In den zin: tam diu Germania vincitur moet geen sarkasme gelezen worden, zooals in den regel gedaan wordt (Gudeman, Bahrdt, Op de Coul, e. a.). — Tacitus' stijl leent er zich toe dat licht sarkasmen gelezen worden, ook waar deze niet staan.
15. Servius' interpretatie van VERGIL. Aen. I. 395 sqq. is juist.
16. Ondanks de laakbare kanten moet in SENECA's Apocolocyntosis sterk de uiting worden gevoeld van een mensch, die met eerbied staat tegenover het Godsbegrip. — Het feit dat Seneca te voren voor Nero de lofrede op Claudius had geschreven, behoeft niet als bezwarend te worden gevoeld. (SCHANZ: Iwan Muller VIII. II. 2. pag. 71.).
17. Het regelmatig en totaal doorlezen van een Griekse tragedie in een klasse, zóó dat dit over eenige maanden valt, is principieel onjuist en moet op een mislukking uitloopen.
18. De lectuur van Sallustius behoort pas thuis in de 5de of 6de klasse.